

TÉR GAZDASÁG EMBER

- ◆ LEIDINGER DÁNIEL | Az urbanizáció fenntarthatósági szempontú modellezése – A Daganat-modell
- ◆ SZABÓ ISTVÁN | Externália jövedelemre gyakorolt hatása a mezőgazdaságban
- ◆ POZSGAI ANDREA | Ökológiai gazdálkodással a biodiverzitásért
- ◆ KISPÁL GABRIELLA | Az öntözés és annak hatásai a borvidékeken
- ◆ DÁNOS ZSOLT | Egyetemek területi szerepkoncepciójának stratégiai változásai a magyar EU-csatlakozás után
- ◆ SZABÓ DÁNIEL RÓBERT | Hangzatos reklámzenék – reklámzenei hangzások
GYŐRI SZABÓ RÓBERT | Futball és politika a 20. századi Magyarországon
- ◆ BOTOS KATALIN | Pénz és fenntarthatóság: a hiányzó láncszem: Római Klub európai szervezetének jelentése a Finance Watch és a World Business Academy részére

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

TÉR – GAZDASÁG – EMBER



Győr, 2016

*A Széchenyi István Egyetem
Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának
tudományos folyóirata*

*Megjelenik minden év márciusában, júniusában, szeptemberében és decemberében.
A decemberi szám angol nyelven.*

2016. március; IV. évfolyam 1. szám

A folyóirat megjelenését a Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány támogatta.

Szerkesztőség
9026 Győr, Egyetem tér 1.
Igazgatási épület, VI. emelet, 603/a szoba
Telefon | 96/503483
E-mail | somogyif@sze.hu

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit KFT. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit KFT.
Levél cím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2064-1176

A szerkesztőbizottság

Elnök

SIMAI MIHÁLY | akadémikus

Főszerkesztő

SOMOGYI FERENC | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

Főszerkesztő-helyettes

DUSEK TAMÁS | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

Tagok

ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA LÍVIA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

BÁNFI TAMÁS | egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem

BARTA GYÖRGYI | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

BENCSIK ANDREA | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

BORGULYA ÁGNES | egyetemi magántanár, Pécsi Tudományegyetem

JÓZSA LÁSZLÓ | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

KATITS ETELKA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

KOCZISZKY GYÖRGY | egyetemi tanár, Miskolci Egyetem

LENGYEL IMRE | egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem

LEHOTA JÓZSEF | egyetemi tanár, Szent István Egyetem

NOSZKAY ERZSÉBET | egyetemi magántanár, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola

PAPP ILONA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

PISKÓTI ISTVÁN | egyetemi docens, Miskolci Egyetem

RECHNITZER JÁNOS | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

REKETTYE GÁBOR | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

RÓBERT PÉTER | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

SZALKA ÉVA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

SZÖRÉNYI KUKORELLI IRÉN | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

SZRETYKÓ GYÖRGY | egyetemi docens, Nyugat-magyarországi Egyetem

VERES ZOLTÁN | egyetemi tanár, Budapesti Gazdasági Főiskola

ZSOLNAI LÁSZLÓ | egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem

Olvasószerkesztő | NEMES GÁBOR

TARTALOMJEGYZÉK



TÉR

- 9 LEIDINGER DÁNIEL | Az urbanizáció fenntarthatósági szempontú modellezése - A Daganat-modell

GAZDASÁG

- 25 SZABÓ ISTVÁN | Externália jövedelemre gyakorolt hatása a mezőgazdaságban
- 35 POZSGAI ANDREA | Ökológiai gazdálkodással a biodiverzitásért
- 45 KISPÁL GABRIELLA | Az öntözés és annak hatásai a borvidékeken

EMBER ÉS TÁRSADALOM

- 55 DÁNOS ZSOLT | Egyetemek területi szerepkonceptiójának stratégiai változásai a magyar EU-satlakozás után
- 73 SZABÓ DÁNIEL RÓBERT | Hangzatos reklámzenék - reklámzenei hangzások
- 85 GYŐRI SZABÓ RÓBERT | Futball és politika a 20. századi Magyarországon

KÖNYVISMERTETŐ

- 119 BOTOS KATALIN | Pénz és fenntarthatóság: a hiányzó láncszem: Római Klub európai szervezetének jelentése a Finance Watch és a World Business Academy részére

TÉR

Az urbanizáció fenntarthatósági szempontú modellezése – A Daganat-modell



Jelen tanulmány egy szokatlan, de nem előzmények nélküli biológiai analógia felhasználásával mutatja be a várost, illetve az urbanizáció folyamatát. A bemutatott modell szerint a város, illetve a városhálózat úgy működik a természeti környezethez képest, mint egy rosszindulatú daganat az élő szervezetben; maga az urbanizáció folyamata pedig – s végső soron a civilizált társadalom „fejlődése” is – a Természet oldaláról úgy tekinthető, mint egy rákos megbetegedés. E folyamat hátterében az információvesztés áll. Ahogy a rákos sejtek elveszítik azokat a genetikai információkat, amelyek alkalmassá teszik őket arra, hogy a szervezet hasznos, éltető tagjai lehessenek, ugyanúgy a civilizált emberiség is elveszítette azokat az ismereteket, amelyek által a természeti környezetének szerves részévé válhatna.

„Ami lent van, az megfelel annak, ami fent van, és ami fent van, az megfelel annak, ami lent van...”

(Hermész Triszmegisztosz)

A CIVILIZÁLT TÁRSADALOM ÉS A TERMÉSZETI KÖRNYEZET VISZONYA – BEVEZETÉS

Az elmúlt évszázadban, de különösen az utóbbi évtizedekben számos olyan tudományos, vagy ismeretterjesztő értekezés született, amelyek – különböző szempontok szerint – megkérdőjelezzik a modern kor, illetve a jelenlegi társadalom fenntarthatóságát (Spengler O.,^[2] Meadows D. et al.,^[3] Lorenz K.,^[4] Korten

[1] Területfejlesztési tanácsadó, Aquaprofit Zrt. (daniel.leidinger@aquaprofit.com) / geográfus, gyakorló tájgazdálkodó.

[2] Spengler O. (1994): *A Nyugat alkonya I-II*. Európa Kiadó, Budapest.

[3] Meadows, D. - Randers, J. - Meadows, D. (2005): *A növekedés határai - Harminc év múltán*. Kossuth Kiadó, Budapest.

[4] Lorenz, K. (2001): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Cartaphilus Kiadó Kft., Budapest.

D. C.,^[5] Wackernagel M. et al.,^[6] Daimond J.,^[7] Vida G.,^[8] Molnár G.,^[9] Hetesi Zs. et al.^[10]). Napjaink civilizált társadalmának természetpusztító működése egyértelmű, amiből következik a jelenlegi társadalmi rendszer fenntarthatatlansága is. E fenntarthatatlanság gyökerei véleményem szerint a modern kor előtti időkbe, az első civilizált társadalmakig nyúlnak vissza.

A civilizáció, illetve a civilizáltság fogalmát sokan, sokféleképpen értelmezik. Azt mondhatjuk, ahány gondolkodó, annyi fajta meghatározás létezik.^[11] Civilizáció fogalma alatt egyesek technikai, technológiai fejlettséget értenek, mások egyfajta kifinomult, felvilágosult életformaként tekintenek rá (ellentétben a vad és barbár életmóddal), míg megint csak mások a civilizációt magával a társadalommal azonosítják. Az egyes meghatározások közötti határvonalak nem élesek. A különböző szempontok gyakran egyszerre is megjelennek.

Jelen tanulmányban a civilizáció fogalmát a természeti környezettől való eltávolodásként értelmezem, amely folyamat együtt jár egy művi, a természetből különböző létező kialakításával. E megközelítésben a civilizált társadalom ellenpólusát a természeti népek, illetve az úgynevezett szerves társadalmak képezik; a civilizáltság foka pedig, végső soron arányos a természeti környezettől való távolság mértékével. Fontosnak tartom ugyanakkor kihangsúlyozni, hogy a civilizációt és a műveltséget (kultúrát) nem tekintem egynek. A Világról való tudás és ismeretek, vagy akár a művészetek magas szintje – megítélésem szerint – nem a civilizáltság függvénye (sőt).

Korábbi történelmi időszakokból ismerünk olyan társadalmakat, amelyek magas fokú együttműködést valósítottak meg természeti környezetükkel – tehát a Természtől nem távolodtak el. Ebben az esetben nem arról van szó, hogy ezek a közösségek a kis létszám és az egyszerű életmód miatt nem tudtak kárt tenni környezetükben (s ezért az fenn tudott maradni), hanem arról, hogy jelentős népességszám mellett – az akkori civilizált világhoz képest magasabb műveltségi szinten – is képesek voltak fenntartani, illetve gyarapítani természeti környezetüket. E társadalmak egyik kiváló példája a Kárpát-medence folyói mentén ártéri gazdálkodást folytató egykori népesség. Az ártéri gazdálkodással az ember olyan kulcsfigurájává vált a folyóvölgyek életközösségének, amely nélkül az ottani élővilág szegényebb lett volna. Az ember, illetve az általa egykor folytatott ártéri gazdálkodás nélkül, a folyóvölgyek élővilága – mind a növényvilág, mind pedig az állatvilág tekintetében – szegényebb (kevésbé változatos) lett

[5] Korten, D. C. (1996): *Tőkés társaságok világmente*. Magyar Kapu Alapítvány.

[6] Wackernagel, M. – Rees, W. E. (2001): *Ökológiai lábnyomunk*. Föld Napja Alapítvány.

[7] Diamond, J. (2009): *Összeomlás*. Typotex, Budapest.

[8] Vida G. (2008): *Helyünk a bioszférában*. Typotex Kiadó, Budapest.

[9] Molnár G. (2009): *Ember és Természet – Természet és ember*. Kairosz Kiadó, Budapest.

[10] Hetesi Zs. – Szám D. – Végh L. (2008): *Az utolsó kísérlet*. Kairosz Kiadó, Budapest.

[11] Kovács G. (2009): *Civilizáció, modernitás, Európa – a kőbaltától a Technopoly-ig 1. rész*. Liget 11. 79–95.

volna.^[12] Az ilyen jellegű, Természettel való együttműködésben az ember saját szükségleteinek kielégítése által élteni, és gyarapítja is az őt körülvevő természeti környezetet. A civilizációval – a természeti környezettől való eltávolodással – éppen ez a magas szintű együttműködés szűnt meg.

A FENNTARTHATÓSÁG BEMUTATÁSA A VÁROS MODELLEZÉSÉN KERESZTÜL

Felfogásom szerint a természeti környezettől való elszakadás megtestesítője, s mint ilyen, a civilizáció egyik legfontosabb ismérve/alapja a város. Ennek megfelelően a korai civilizáció képviselőinek az első városépítő társadalmakat tartom (maga a civilizáció kifejezés is a latin *civis* szóból eredeztethető, amely városi polgárt jelent). S bár az urbanizáció kezdetén az első civilizált társadalmaknak csak a töredéke volt városlakó, az uralkodó, döntéshozó elit már akkor is városokban élt, azaz a társadalom egészének működését befolyásoló döntések városi környezetben születtek meg.

Úgy vélem, ahhoz, hogy a civilizált társadalom fenntarthatatlanságát megértjük, a város fenntarthatóságát kell megvizsgálni. Különösen igaz ez napjainkban, amikor a Föld népességének több mint fele városlakó, és egy további jelentős hányada, ha nem is városban, de városias környezetben, városias körülmények között (a természeti környezettől elszakadva) él. Jelen esetben tehát a város kulcsfogalom.

Egyes szakemberek a városokat a jövő lehetséges élettereiként tartják számon, s úgy vélik, városok, illetve városi polgárok nélkül nem létezhet fenntartható fejlődés.^[13] Ezzel szemben, a magam részéről úgy gondolom, hogy a mai értelemben vett városok, illetve a társadalom elvárosiasodása mellett a társadalom nem lehet hosszabb távon életképes.

Véleményem szerint, amennyiben feltárjuk a városok, illetve az urbanizáció fenntarthatatlanságát, megérthetjük az egész civilizált társadalom fenntarthatatlanságának okait is. Ennek érdekében egy olyan városmodellt alkottunk,^[14] amely a város, illetve a városhálózat természeti környezethez való viszonyát mutatja be.

A településekkel foglalkozó tudományágak (településföldrajz, település-szociológia, építészet stb.) körében a városmodellek alkotása nem új keletű. A földrajztudományban talán legismertebb városmodellek az úgynevezett klaszszikus városszerkezeti modellek (Burgess – Park, Harris – Ulmann, Hoyt). Ezek a városok térbeli szerkezetét mutatják be különböző – többnyire társadalmi és gazdasági – szempontok alapján.

[12] Andrásfalvy B. (2007): *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása*. Equilibrium Kft., Budapest; Molnár G. (2004): *A Tiszánál*. Equilibrium Kft., Budapest; Molnár G. (2009) i. m.

[13] Schuster, W. (2014): *Fenntartható városok – A jövő életterei*. Konrad Adenauer Stiftung e. V. Magyarországi Iroda, Budapest.

[14] Leidinger, D. – Harmath, Á. (2014): *City Modelling from a Sustainable Point of View*. Geographical Locality Studies, 2(1). 263–282.

MÓDSZERTANI SAJÁTOSSÁGOK – A TERMÉSZETI KÖRNYEZET „SAJÁTOS” MEGÍTÉLÉSE

A jelen tanulmányban bemutatásra kerülő modell a megszokottól eltérő megközelítésben értelmezi a város működését/szerepét, amely megközelítés alapja egy biológiai analógia. E módszertan lényege, hogy a városi társadalomnak, illetve magának a várostestnek a működését egy élettani jelenséghez hasonlítom. Ismerve az adott élettani jelenség következményeit, próbálok visszakövetkeztetni a vizsgált társadalmi folyamat következményeire.

A modell alapját képező biológiai analógia talán szokatlan, ám mégsem az első ilyen jellegű megközelítés. A társadalomtudomány területén már viszonylag korán alkalmaztak élettanból vett párhuzamokat különböző társadalmi folyamatok bemutatásához. Marx például a társadalom anyag- és energiafelhasználását a szervezet anyagcsere folyamataihoz hasonlította.^[15] Sőt, tulajdonképpen maga a metabolizmus (anyagcsere) fogalma eleinte elsősorban a társadalomtudományok fogalomrendszeréhez tartozott, s csak utóbb vette át azt a biológia.^[16] Hasonlóan biológiai analógiával találkozhatunk pl. Dan Sperber járványtani elméletében is.^[17]

Az analógia jobb megértetése végett, a természeti környezetet is egy „sajátos” nézőpontból vizsgálom: Az élet magasabb, egyed feletti szerveződési szintjei (társulás, biom, bioszféra) sőt – ahogy az ókori görög sztoikusok is tartották – maga a Föld bolygó is felfogható úgy, mint egy hatalmas élő entitás.^[18] A természeti környezetet tehát egy olyan élő rendszernek tekintem, amely sok-sok, szintén élő alrendszerből épül fel. Ezen alrendszerek egyikének tekintem az emberi társadalmat (hasonlóan az emberi szervezethez, amelyet testi szinten ugyancsak különböző alrendszerek – sejtek, szövetek, szervek és szervrendszerek – építenek fel).

A bemutatandó modell kapcsán a fő kérdésem, hogy az élő természeti környezet szempontjából hogyan értelmezhető a városnak, mint a civilizált társadalom életterének a működése? – E kérdés szempontjából a város elsősorban nem mint társadalmi tér, hanem mint a természeti környezet egy rendellenesen működő része jelenik meg. James E. Lovelock a Gaia-elmélet kapcsán tesz fel egy hasonló kérdést: Hogyan értelmezhető az ember szerepe a bioszféra/Föld – mint élőlény – szempontjából?

Lovelock úgy határozza meg az embert, mint egy élősködőt, amely kiszipozza a Föld – mint gazdatest – erőforrásait, gyengítve ezzel a bioszféra egészségét.^[19] Ezzel a megállapítással – bár sok tekintetben találó – nem értek egyet.

[15] Marx, K. (1867, 1978): *A Tőke I.* Kossuth kiadó, Budapest.

[16] Pomázi I. – Szabó E. (2006): *A társadalmi metabolizmus.* L'Harmattan, Budapest.

[17] Sperber, D. (2001): *A kultúra magyarázata.* Osiris, Budapest.

[18] Lovelock, J. E. (1987): *Gaia – A földi élet egy új nézőpontból.* Göncöl Kiadó, Budapest.

[19] Uo.

Az élősködő kívülről kerül be a gazdatestbe (annak eredendően nem része), és létének alapja – lényege – az élősködés. Véleményem szerint ugyanakkor az ember nem „külső hódító”, és abban sem értek egyet, hogy megjelenésétől fogva élősködőként viselkedne.

Felfogásom szerint az emberi társadalom eredendően fontos és szerves része a Bioszférának ugyanúgy, akárcsak egy sejtszövet egy soksejtű élőlény esetében – sőt, nemhogy szerves része, de annak egyik kulcsszereplője is. Erre példaként szolgálnak a már említett, a természeti környezetükkel együttműködő társadalmak (szerves társadalmak).^[20] Ahogy egy soksejtű élőlény esetében az egyes sejtek működése sem lehet öncélú, hanem az egész szervezet éltetését kell szolgálniuk, ugyanúgy – alapul véve a szerves társadalmakat – az embernek is eredendően a természeti környezetének, a Bioszférának fenntartását, éltetését kellene szolgálnia. Lovelock felfogásával szemben tehát a mai civilizált embert alapvetően nem élősködőnek tekintem, hanem sokkal inkább úgy, mint egy beteg, az eredeti szerepét elvesztett sejtszövetet egy élő szervezeten belül.

A DAGANAT-MODELL BEMUTATÁSA

Konrad Lorenz *A Civilizált emberiség nyolc halálos bűne* című írásában a következőket írja a modern városokkal kapcsolatban: „Figyelmesen hasonlítottunk össze egy régi német városközpontot a modern lakóteleppel, ahol lakunk vagy ezzel a már vidékre is terjedő, kulturszeméttel elárasztott területeket a még érintetlen helyekkel. Ezután hasonlítottunk össze egy normál testszövet hisztológiai képét egy rosszindulatú daganatával: meglepő párhuzamot fogunk találni. (...) a hasonlóság egy városkép és a rosszindulatú daganat között azon alapszik, hogy mindkettő esetben a még egészséges területeken kifinomult, egymásra épülő és egymást kiegészítő alkotásokat valósítottak meg, amelyek nemes arányaikat a hosszú fejlődés során szerzett tapasztalatoknak köszönhetik, amíg az eluralkodó rosszindulatú daganat vagy a városképet uraló modern végletekig leegyszerűsített építészeti technológia semmi jelét nem mutatja a hosszas tapasztalási, információgyűjtési folyamatnak. Az egyforma, egyszerű szerkezetű tumorok hisztológiai képe kétségbevonhatatlanul emlékeztet egy modern elővárosról készült légi felvételre.”^[21] Az idézetben szereplő gondolatokat azzal egészítem ki, hogy nem csak a modern elővárosról van szó, hanem végső soron napjaink nagyvárosai egészében nézve is – mind megjelenésüket, mind pedig működésüket tekintve – hasonlítanak egy rákos daganathoz. Erre a hasonlóságra mások is felhívták már a figyelmet. Pl. Lewis Mumford *A város a történelemben* című munkájában hasonlítja a modern nagyvárost a rákos daganathoz.^[22]

[20] Ezeket nevezem szerves társadalmaknak.

[21] Lorenz, K. (2001): i. m. 32.

[22] Mumford, L. (1985): *A város a történelemben*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

A tumorokhoz hasonló szerkezet szembetűnő a városokról készült légi felvételeken (ahogy Konrad Lorenz is említi), vagy műholdfelvételeken, s ugyanígy hasonlóságot tapasztalhatunk akkor is, amikor a két jelenségről – városról és daganatról – készült úgynevezett termográfus felvételeket vetünk össze. A hasonló megjelenés mögött hasonló működés fedezhető fel.

Véleményem szerint, napjaink nagyvárosai a Bioszférán belül hasonlóan működnek, mint a kifejtett rákos daganatok a soksejtű biológiai egyedekben. Ennek az analógiának a részletes bemutatásán keresztül modellezhető a város működése, illetve ezen keresztül következtethetünk annak fenntarthatóságára. A hasonlóságból következően, a városmodell a Daganat-modell nevet kapta. A modellt vázlatosan bemutató első hivatalos tanulmány a Geographical Locality Studies 2. számában jelent meg 2014-ben.^[23] A modell bemutatása az e tanulmányban leírtak alapján történik.

A Daganat-modell végső soron egy városmodell, amely a klasszikus város-szerkezeti modellekhez hasonlóan a város alapvető működését, illetve térbeli kapcsolatait mutatja be. A Daganat-modell ugyanakkor három lényeges szempontból különbözik a klasszikus városszerkezeti modellektől:

- Míg a klasszikus városszerkezeti modellek általában a város belső térbeli viszonyait mutatják be, addig a Daganat-modell esetében elsősorban a város és környezete közötti kapcsolaton van a hangsúly (bár a belső térbeli összefüggéseket is figyelembe vesz).
- A klasszikus városszerkezeti modellek elsősorban társadalmi és gazdasági szempontok alapján vizsgálják a várost, míg a Daganat-modell elsősorban ökológiai, energetikai, illetve fenntarthatósági szempontból (ami ugyanakkor nyilván összefügg a társadalmi és gazdasági szempontokkal).
- A Daganat-modell egy biológiai analógiára épül.

A modell fő megállapításai:

- I. Napjaink nagyvárosai megjelenésükben (szerkezetükben) hasonlítanak egy kifejtett rákos daganathoz: A már említett leegyszerűsített szerkezet jellemzi mindkettő jelenséget, ami markánsan eltér a még egészséges részeketől – a daganat esetében a még egészséges szövetektől; a város esetében a városi kultúra által még érintetlen területektől. Ahogy Oswald Spengler fogalmaz A Nyugat alkonya című művében, a kései város „sziluettjével kiemelkedik a természet kontúrjaiból. Minden természetit tagad.”^[24] Ez a fajta különbség áll fenn egy rákos daganat és a még egészséges szövetek szövettani képe között is. „Az egyforma, egyszerű szerkezetű tumorok hisztológiai képe kétségbevonhatatlanul emlékeztet egy modern elővárosról készült légi felvételre.”^[25] Megjelenésbeli hasonlóságot tapasztalunk akkor is, ha összevetjük a

[23] Leidinger, D. - Harmath, Á. (2014): i. m.

[24] Spengler, O. (1994): i. m. 132.

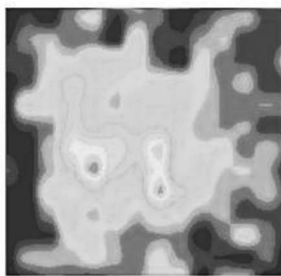
[25] Lorenz, K. (2001): i. m. 33.

két jelenségről készült termográfus felvételeket. Mind a rákos daganat, mind pedig a nagyváros esetében egy hősziget alakul ki. A hőszigetéről készített kétdimenziós hőfelvétel mindkét jelenség esetében hasonló szerkezetű.

1. ábra: Hőfelvétel egy nagyvárosról és egy daganatról



Forrás: www.atmosphere.mpg.de



Forrás: www.anzai-med.co.jp

II. A megjelenésbeli hasonlóságon túl azonban lényegesebbek a működésbeli hasonlóságok:

- a) Burjánzás: A város, akár csak a daganat egyfajta burjánzás eredménye. A sejthalál leküzdésével, illetve a folyamatos osztódással a ráksejtek száma egyre növekszik.^[26] Ennek eredménye, hogy a daganat egyre jobban szétterül, kiszorítva a még egészséges szöveteket. Napjaink nagyvárosai egy hasonló folyamat eredményeként alakultak ki: A városmagon kívül újabb és újabb városi terek jöttek létre, növelve ezzel az egész várostestet.
- b) Anyag- és energiaelszívás a környezettől: A daganat, a folyamatos növekedés (sejtosztódás) fenntartása érdekében az ér- és nyirokrendszeren keresztül elszívja a test többi részétől – még a távoli szövetektől is – tápanyagokat, illetve az életenergiát (legyen az ezzel a teljes szervezet). Ugyanezt teszi a modern nagyváros is, csak itt az ér- és nyirokrendszert más vonalas szállítórendszerek helyettesítik (közút- és vasúthálózat, villamos energia hálózat, csővezeték hálózat stb.). A városi lakosság fogyasztásának fenntartása, illetve növelése érdekében a természeti környezet egyre fokozódó kizsákmányolása zajlik, ami a természetes rendszerek egyre erősebb működési zavarait eredményezi. Gyakran igen távoli területekről, hosszú és bonyolult szállítórendszereken keresztül jutnak el a természeti javak a városi fogyasztókhoz. Ez a működés sok energiát igényel. Részben az energiafelhasználás térbeli koncentrációjának következménye a már említett hősziget kialakulása is. A rendellenes működés fenntartása érdekében mindkét jelenség a külső környezet energiaforrásait csapolja meg, gyengítve annak életképességét.

[26] Weinberg, R. A. (2000): *Ha egy sejt megkegyül - Hogyan alakul ki a rák?* Vince Kiadó, Budapest.

Az „erőforrások” elszívása ugyanakkor társadalmi értelemben is jelentkezik: a város gyakran elszívja a vidéki térségek népességét, megcsapolva annak szellemi tőkáját, s ezzel együtt gyakran a legértékesebb, teremtő munkára alkalmas munkaerejét is.

- c) Szennyezőanyagok, mérgeanyagok kibocsátása a környezetbe: A folyamatos erőforrás elszívással egyidejűleg a város és a daganat saját anyagcsere-termékeivel mérgezi környezetét. A daganat esetében ez a daganatsejtek anyagcsere-réjéből, a város esetében a városi fogyasztók anyag- és energiafelhasználásából – a városi társadalom metabolizmusából – adódik (e jelenség kibocsátási oldalát nevezzük közkeletű kifejezéssel környezetszennyezésnek).

1. táblázat: Egy példa a városi társadalom metabolizmusára – Egy 1 millió fős, átlagos európai város napi anyagmérlege az 1990-es évek második felében

Fogyasztás:	Fosszilis tüzelőanyag: 11 500 tonna
	Víz: 320 000 tonna
	Élelmiszer: 2 000 tonna
Kibocsátás:	Szén-dioxid: 25 000 tonna
	Szennyvíz: 300 000 tonna
	Szilárd hulladék: 1 600 tonna

Forrás: Vida G. (2008): i. m.

- d) Hasonlóságok a kifejlődésben: Kezdeti állapotban a daganat diffúzió útján bonyolítja anyagcserejét. Ez nem egy hatékony módszer, hiszen így a daganatsejtek a salakanyagoktól nehezen képesek megszabadulni, illetve a tápanyaghoz is viszonylag nehezen jutnak hozzá. A felhalmozódó salakanyagok mérgezik a sejteket, ami miatt a daganatsejtek között megnő a halálózási arány. Hiába osztódnak tehát gátlástalanul, a magas sejthalálózási arány miatt a daganat nem növekszik (egy-egy ilyen daganatos góc akár évtizedekig is ebben az úgynevezett „alvó” szakaszban lehet).^[27] A daganatok eme kezdeti állapota, a városfejlődés azon korai szakaszára emlékeztet, amikor még egy városfalon belüli besűrűsödés zajlik, megfelelő infrastruktúra kiépítettsége nélkül (szennyvíz és szilárd hulladék felhalmozódása az utcákon). Ebben a szakaszban rendszeresen járványok tizedelik a lakosságot, miközben maga a város a falakon belül csak lassan gyarapodik. A várostest növekedése leginkább új városfal építésével valósul meg, de ebben az esetben is csak újabb lassú, falon belüli besűrűsödésre van lehetőség.

A kezdeti „alvó” szakaszon úgy lendül át a daganat, hogy lemásolja a környező szövetek érrendszerét, egyfajta saját belső keringési rendszert alakít ki, amely

[27] Balázs A. (1984): *Daganatbiológia*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

által már sokkal hatékonyabban képes lebonyolítani a daganatsejtek anyagcseréjét, azaz hatékonyabban képes megszabadulni a salakanyagoktól, illetve könnyebben jut hozzá tápanyagokhoz. Ezt követően a daganatok robbanás-szerű növekedésnek indulnak.^[28] *A város esetében a hirtelen, robbanásszerű növekedés akkor indul el, amikor a városfalakat lebontják,* illetve elkezd kiépülni egy a korábbinál jóval hatékonyabb infrastruktúra (sugárutak, csatornahálózat stb.). E szakasz a modern urbanizáció városrobbanás szakaszának felel meg.^[29] Ennek kezdete az ipari forradalomhoz kapcsolódik, amikor is Nyugat-Európában a városi népesség korábban nem tapasztalt ütemű növekedése következett be, elsősorban a vidéki tömegek városba áramlásának következtében. A világ többi részén különböző időeltolódásokkal ment végbe ez a szakasz (illetve van, ahol napjainkban is tart).

A városrobbanást követő relatív dekoncentráció (szuburbanizáció) szakasza is még a várostest további növekedését eredményezi. Beszélhetünk a lakosság, az ipar vagy a szolgáltató szektor szuburbanizációjáról, mindhárom esetben jellemző, hogy igen nagy, még beépítetlen területek esnek áldozatul, azaz városi terek hódítanak meg a város által korábban nem érintett területeket. Modellünk szempontjából e két városnövekedési szakaszt feleltetjük meg a kezdeti daganati göcök „alvó” szakaszt követő hirtelen növekedésének.

- e) Áttétek képzése: A rosszindulatú daganat sejtjei beszűrődnek a környező szövetekbe és az ér- és nyirokrendszeren keresztül eljutnak a test bármely – sokszor távoli – szerveibe, ahol megtelepedve áttéteket képeznek. Az urbanizáció történetét vizsgálva hasonló jelenséget tapasztalhatunk: A városias területek felől kiáramló népesség a maga szellemiségének, illetve életformájának terjesztésével újabb és újabb városi tereket hozott/hoz létre, sokszor a városias terektől földrajzi értelemben nagy távolságokra is. Ahogy Wolf Schneider fogalmaz: a város mint az emberiség „7000 éves újszülöttje” eleinte lassan, fokozatosan, majd félelmetes iramban fejlődött,^[30] így a társadalomnak egyre nagyobb része vált városlakóvá. Itt egyrészt gondolhatunk az új városok kialakulására, másrészt a vidéki térségek városiasodására (dezurbanizációjára) is. Ha végigtekintünk az urbanizáció történetén, akkor azt láthatjuk, hogy a civilizáció térbeli terjeszkedése városok létrehozását eredményezte, behálózva lassan az egész Földet. Az újabb és újabb városok létrehozása azonban még nem tekinthető a folyamat betetőzésének. Az áttétek képzése akkor válik teljessé, amikor a városok hatása a vidéki térségeket is eléri, és a vidéki társadalmak életmódja is alapvető változásokon esik át. Ennek a folyamatnak az eredményeként a korábban falusias települések is egyre inkább a városokhoz hasonlóan kezdenek

[28] Uo.

[29] Berg, L. van den et al. (1982): *Urban Europe. Vol. I. Study of Growth and Decline.* Pergamon Press, New York–Oxford; Enyedi Gy. (2011): *A Városnövekedés szakaszai – újragondolva.* Tér és Társadalom, 1. 5–19.

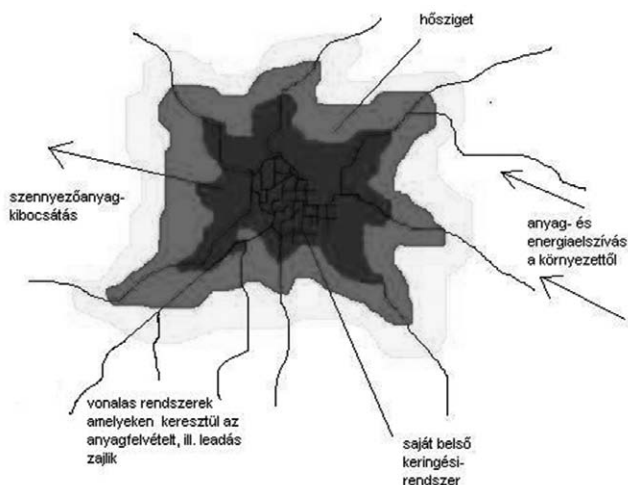
[30] Schneider, W. (1973): *Városok Urtól Utópiáig.* Gondolat Kiadó, Budapest.

működni, azaz a rákos daganatokra jellemző tüneteket mutatják. A folyamat eredményként a vidéki lakosság is elszakad természeti környezetétől, s közben a korábban falusias települések működése és megjelenése is egyre inkább kezd a városokéhoz hasonlítani – ahogy Schneider fogalmaz még 1960-ban (!): „Földünk kezd városiasodott vidékké válni, sőt talán egyetlen városvidékké fog alakulni”. Napjainkban a világ „fejlettnék” nevezett részén, az úgynevezett vidéki lakosság is nagyrészt ugyanazoktól a nagy ellátórendszerektől függ, mint a városi. A nagyvárosok lakosságához hasonlóan gyakran távoli területek erőforrásait vonják el (hasonlóan a daganatos szövetekhez, amelyek gyakran a test távoli szöveteitől veszik el az erőforrásokat – tápanyagot, életenergiát). Ez egyben azt is jelenti, hogy a nagy ellátórendszerek összeomlása a „fejlett” világ „vidéki” térségeinek működését hasonlóképpen megbénítaná, mint a városokét.

III. Hasonló okok: A két jelenség – város és daganat – kialakulásának, illetve működésének hátterében egyaránt az információvesztés áll.^[31] Ahogy a daganatot alkotó rákos sejt is elveszíti azokat a genetikai információkat, amelyek alkalmassá tennék arra, hogy a szervezet hasznos tagja lehessen, ugyanúgy a városi ember is elveszítette azokat az ismereteket, amelyek által természeti környezetének szerves, fenntartó, gyarapító része lehetne. A természeti környezettől való elidegenedés oda vezet, hogy az újabb és újabb városi nemzedékek – akárcsak a daganaton belül szaporodó ráksejtek – már eleve ismerethiánnyal születnek meg.

IV. Hasonló következmények: Ahogy a daganatos szövetek növekedésével pusztulnak a még egészséges testrészek, illetve végső soron maga az egész szervezet is, ugyanúgy a városi terek növekedésével pusztul a természeti környezet, s végső soron az egész Bioszféra is.

2. ábra: A Daganat-Modell



[31] Lorenz, K. (2001) i. m.

Mi vezethetett a hibás működés elterjedéséhez? - Az egészséges szervezetben is naponta képződnek rákos sejtek. Ezeket azonban egy egészséges szervezet (egészséges immunrendszerrel) képes kordában tartani. Hasonló lehet a helyzet az élet magasabb szerveződési szintjein, így a társadalom szintjén is. Bár születhetnek deviáns - a természeti törvényeket figyelmen kívül hagyó - egyedek, egy a Természettel együttműködő társadalmi rendszer képes lehet ezeket kiszűrni, illetve kitaszítani magából. A probléma akkor áll elő, ha a jelenség tömegessé válik.

Hibás társadalmi struktúra esetén - vagy egyéb kényszerpálya hatására - kikapcsolódhatnak a társadalom „immunreakciói”, vagy azokat szándékosan blokkolhatják, ami végül a deviáns viselkedési minták terjedéséhez vezethet. Ilyen módon terjedhetett el széles körben a természeti környezettől való elidegenedés is.

A társadalom Természettől való elidegenedése megfelel a daganatsejtek genetikai információvesztésének. Az információvesztéssel a működés öncélúvá válik: már nem az embert körülvevő természeti környezet éltetése és gyarapítása a cél, hanem csak a társadalom, illetve az egyén rövidtávú önérdekeinek megvalósítása.

A civilizált társadalom „információvesztettségével” kapcsolatban a legnagyobb problémát talán az jelenti, hogy ahogyan a daganatsejtek is folyamatosan újratermelődnek, a városi, vagy városias környezetbe beleszülető egyéneket is hibás - a természeti környezet egészséges működésétől eltérő, vagy azt kifejezetten tagadó - minták veszik körül. A városi ember szempontjából sok esetben a természetellenes környezet számít „természetesnek”. Ahogy Spengler fogalmaz: „a különböző kultúrák gondolkodói városban élnek, így fogalmuk sincs róla, milyen bizarr dolog a város.”^[32] A városi, illetve városias környezet tehát már eleve meghatározza az egyén gondolkodását, illetve világgképét. S bár a környezettudatosság javíthat ezen, a városias ember közvetlen tapasztalati úton nem szerezhet ismereteket természeti környezetéről, illetve az azzal való együttműködés lehetőségeiről. Úgy vélem, hogy végső soron ez a fajta „környezeti determinizmus” eredményezi a jelenlegi civilizált társadalom kollektív ökológiai vakságát.

A fal szerepe az információvesztésben

A városok egyik legfontosabb ismertetője kezdetektől fogva a fal. Fizikai értelemben véve a fal egészen a 18-19. századig ott volt a legtöbb város körül. A városfalnak a védelmi funkció mellett volt egy sokkal mélyrehatóbb szerepe is: megépülésével a városfal éles határt húzott a bent és a kint, azaz a városi ember és természeti környezete közé. Még az olyan fal nélküli városokban is, mint az ókori Knószosz, vagy Ekhet-Aton, világosan kijelölték a város határát.^[33]

[32] Spengler, O. (1994): i. m. 106.

[33] Schneider, W. (1973): i. m.

A legtöbb város esetében a városfalakat az újkorban lebontották – így fizikai valójukban megszűntek – viszont a több évezredes városi lét során a fal beépült a civilizált ember tudatába, amely továbbra is éles határt húz az ember és természeti környezete közé. Végző soron a tudatba beépült fal az, ami fenntartja a természeti környezetről való ismerethiány, azaz az információvesztettség állapotát. Ennek a lebontása sokkal nagyobb feladat, mint azoké volt, amelyek egykor fizikai valójukban léteztek.

ESÉLY A GYÓGYULÁSRA – KILÉPÉS AZ INFORMÁCIÓVESZTETTSÉG ÁLLAPOTÁBÓL

A Daganat-modell a városi, illetve a városias társadalom környezeti pusztítását mutatja be, rámutatva ezzel annak fenntarthatatlanságára. Jelen tanulmány célja elsődlegesen egy „diagnózis” felállítás: A bemutatott Daganat-modell rámutat arra, hogy ahogyan egy daganat a folyamatos sejtszaporulatával és áttétek képzésével elpusztíthatja az élő egyedet, úgy a civilizált városi emberiség jelenlegi működési rendszere is a saját létalapját jelentő Bioszféra elpusztítása felé tart.

A diagnózis meghatározása mellett ugyanakkor szeretnénk röviden szót ejteni a „gyógyítás” lehetőségéről is. Úgy véljük, ahogy egy rákbeteg is meggyógyulhat, a Bioszférának is megvan az esélye a gyógyulásra. A gyógyult állapot eléréséhez két lehetséges út kínálkozik:^[34]

- Az első esetben a jelenlegi városi/városias életmód továbbra is a társadalom nagy részének sajátja lesz, azaz fennmarad az információvesztettség állapota. Ennek az állapotnak a következménye a természeti környezet további felelőtlen kizsákmányolása, illetve pusztítása, ami az alapvető „Bioszféraszolgáltatások” megszűnésével, az emberi populáció drasztikus, hirtelen csökkenését vetíti előre. Ez az eset hosszabb távon lehetőséget adhat a Bioszférának a regenerálódáshoz – amennyiben azt a civilizált társadalom nem pusztítja el végérvényesen. Ilyen jellegű, összeomlásszerű jelenségre helyi, illetve regionális szinten számos példa hozható fel korábbi időszakból.^[35] Fontos ugyanakkor látni, hogy a városi társadalom napjainkra globálissá vált, az általa folytatott működés pedig kihat szinte az egész Földre. A hibás működés eredménye tehát nagy valószínűséggel nem helyi, illetve regionális, hanem globális szintű összeomláshoz vezet.
- Második esetben a civilizált városi/városias ember megpróbál olyan körülményeket teremteni, amelyek segítenek abban, hogy kikerüljön az információvesztettség állapotából. Ez azt jelenti, hogy meg kell keresni a természeti környezettel való együttműködés mintáit. Amennyiben a széles társada-

[34] Leidinger D. – Harmath Á. (2014): i. m.

[35] Diamond, J. (2009) i. m.

lom részéről kialakul egy igény az életmód megváltoztatására (márpedig a természeti javakhoz való egyre szűkebb hozzáférés, illetve a természeti környezet egyre nagyobb szélsőségei erre fogják kényszeríteni), ezek a minták lehetnek azok, amelyek gyors változásokat eredményezhetnek az egész társadalom természeti környezetéhez való viszonyában. (Az összeomlást közvetlenül megelőző, vagy azt követő kritikus helyzetben nem lesz már ideje a társadalomnak kísérletezésre. Ekkorra már kialakult és működő mintákra van szükség.)

- Pozitív, az összeomlás elkerülésével kapcsolatos történelmi példák is rendelkezésre állnak helyi szinten (Tikopia, Tonga). Ezek közös jellemzője, hogy az adott közösség, társadalom képes volt időben felismerni pusztító és önpusztító voltát, és megfelelő irányba változtatott természeti környezetével való viszonyán.

A városi, illetve városias körülmények között nem, vagy csak időben késleltetve érzékelhetők a természeti környezet emberi beavatkozásokkal kapcsolatos visszajelzései. Ráadásul, mivel a városi ember elidegenedett természeti környezetétől, nem is nagyon tudja, hogy mit tekinthet természetes állapotnak (információvesztettség). Az információvesztettségből való kikerüléshez egy globális paradigmaváltásra, ennek elősegítése érdekében pedig a természettel való együttműködés működő mintáira van szükség.

Működő minták a hétköznapi életre lefordítva olyan közösségek létrehozását, illetve támogatását jelentik, amelyek működése a természeti környezet fenntartását, illetve gyarapítását szolgálja, a nagy ellátórendszerektől független, továbbá a külvilág (civilizált társadalom) számára boldog, s ezáltal vonzó élet lehetőségét kínálja, ennek részletesebb kifejtése azonban túlmutat jelen tanulmány céljain.

IRODALOM

- Andrásfalvy B. (2007): *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása*. Equilibrium Kft., Budapest.
- Balázs A. (1984): *Daganatbiológia*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Berg, L. van den et al. (1982): *Urban Europe. Vol. I. Study of Growth and Decline*. Pergamon Press, New York–Oxford.
- Diamond, J. (2009): *Összeomlás*. Typotex, Budapest.
- Enyedi Gy. (2011): *A Városnövekedés szakaszai – újragondolva*. Tér és Társadalom, 1. 5–19.
- Hetesi Zs. – Szám D. – Végh L. (2008): *Az utolsó kísérlet*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Korten, D. C. (1996): *Tőkés társaságok világalma*. Magyar Kapu Alapítvány.
- Kovács G. (2009): *Civilizáció, modernitás, Európa – a kőbaltától a Technopoly-ig 1. rész*. Liget, 11. 79–95.
- Leidinger, D. – Harmath, Á. (2014): *City Modelling from a Sustainable Point of View*. Geographical Locality Studies. 2(1). 263–282.
- Lorenz, K. (2001): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Cartaphilus Kiadó Kft., Budapest.

- Lovelock, J. E. (1987): *Gaia – A földi élet egy új nézőpontból*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Marx K. (1867, 1978): *A Tőke I*. Kossuth kiadó, Budapest.
- Meadows, D. – Randers, J. – Meadows, D. (2005): *A növekedés határai – Harminc év múltán*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Molnár G. (2004): *A Tiszánál*. Equilibrium Kft., Budapest.
- Molnár G. (2009): *Ember és Természet – Természet és ember*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Mumford L. (1985): *A város a történelemben*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Pomázi I. – Szabó E. (2006): *A társadalmi metabolizmus*. L'Harmattan, Budapest.
- Schneider, W. (1973): *Városok Urtól Utópiáig*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Schuster, W. (2014): *Fenntartható városok – A jövő életterei*. Konrad Adenauer Stiftung e. V. Magyarországi Iroda, Budapest.
- Spengler, O. (1994): *A Nyugat alkonya I-II*. Európa Kiadó, Budapest.
- Sperber, D. (2001): *A kultúra magyarázata*. Osiris, Budapest.
- Vida G. (2008): *Helyünk a bioszférában*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Wackernagel, M. – Rees, W. E. (2001): *Ökológiai lábnyomunk*. Föld Napja Alapítvány.
- Weinberg, R. A. (2000): *Ha egy sejt megkergül – Hogyan alakul ki a rák?*. Vince Kiadó, Budapest.
- Worldwatch Institute (2007): *A Világ helyzete – Városaink jövője*. Föld Napja Alapítvány.

ENGLISH ABSTRACT

The present study is an unusual one, but is not without precedence, since it simulates a town and the urbanization process itself using an analogy taken from biology.

This model presents the city and the city network from the point of view of the natural environment, as if they behave like malignant tumors. Urbanization itself and ultimately the development of civilization can be considered from the view point of natural environment as cancer.

In the background of this process you will find loss of information. As cancer cells lose the special genetic information, which make them fit to be useful and vital part of the organism, civilized humanity lost the knowledge which would make it an organic part of the natural environment.

GAZDASÁG

Externália jövedelemre gyakorolt hatása a mezőgazdaságban



Általánosan elfogadott közgazdasági nézet, hogy a mezőgazdaságban tapasztalt gazdasági jelenség az egyéb szektorokban tapasztaltak szinonimjaként értelmezhető. Ugyanakkor megfogalmazódik a kérdés; az agrárökonómiával foglalkozók kellő súllyal veszik-e figyelembe a mezőgazdasági termelés specifikus vonatkozásait? Ugyanis a specifikus vonások korlátozzák az elméleti közgazdaságtan más ágazatokban tapasztalt jelenségek agrártermelésre vonatkozó alkalmazhatóságát.

Számtalan példát lehetne felsorolni annak alátámasztására, hogy a mezőgazdasági termelés alapját képező termőföld mennyiségi korlátját, valamint a mezőgazdaságban végzett tevékenység élőszervezet ápolására irányuló jellegét elegánsan megkerülik. Mintha a mezőgazdasági termelés egy lenne a produktív, kompetitív szférák közül mindenféle speciális vonások nélkül. Azonban a kitapintható specifikumok nem hagyhatók figyelmen kívül, ha mégis nagyvonalúan kezelik a jelenséget, akkor hosszútávon meglepetés érheti az érdeklődőt.

A dolgozat annak alátámasztására vállalkozik, hogy bemutassa a közismert specifikumokból levonható következtetéseket, amelyek jelentősen befolyásolják a mezőgazdasági termelés, az agrárágazat jövedelemtermelő képesség értelmezését. A következtetésekből kettő lényeges megközelítés adódik, egyfelől célszerű tudatosítani a megállapított specifikumokat, másfelől viszont a sajátos ismeretek birtokában az agrártermeléstől eltérő termelői ágazatokban megállapított közgazdasági tételeket kellő óvatossággal célszerű adaptálni a mezőgazdasági termelés területére.

A kutatás módszere roppant egyszerű, hiszen a közgazdasági gondolkodásban sarokkönek számító – szinte mindenki által elérhető – szakirodalom idevágó fejezeteit használja fel olyan következtetések alátámasztására, amelyek eddig „talán” nem kellő súllyal szerepeltek agrárterület kutatásaiban. A tanulmány érinti D. Ricardo klasszikus megállapítását és Ricardo munkásságának hazai adaptációját, Samuelson – Nordhaus által bemutatott J. B. Clark

[1] Széchenyi István Egyetem, Mosonmagyaróvári Kar, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Tanszék, egyetemi tanár, szabo.istvan@sze.hu.

reziduális jövedelemelméletének, Fertő Imre Közgazdasági Szemlében megjelent idevonatkozó tanulmányainak lényegét.^[2]

A FÖLDJÁRADÉK LÉNYEGE

D. Ricardo örökbecsű megállapítása – miszerint „gabona ára nem azért magas, mert földjáradékot fizetnek, hanem azért fizetnek földjáradékot, mert a gabona ára magas”^[3] – a mezőgazdasági termelés egyik sajátosságára hívja fel a figyelmet, aminek a lényege, hogy a pótlólagosan művelésbe vont föld csökkenő hozamot eredményez.

1. táblázat: A földjáradék természete

Földminőség	Terméseredmény (quarter*)	Járadék (quarter)
1. számú föld	100	20
2. számú föld	90	10
3. számú föld	80	0

*quarter = 2 stone = 12,70 kg

Forrás: Ricardo, D. (1954): i. m. 91. adataiból szerkesztve.

A későbbi közgazdasági gondolkodás a felismerést kiszélesítette és általánossá tette csökkenő élvezetek, csökkenő haszon elve megjelöléssel. Ricardo három eltérő minőségű, úgymint 1., 2. és 3. számú termőföldet tételez fel, amelyeken ugyanolyan nagyságú munka – tőke ráfordítás mellett különböző (100, 90, 80 quarter) mennyiségű gabona terem az eltérő földminőség miatt. A gondolatmenet éteke, hogy már felveti a munka – tőke helyettesíthetőségének lehetőségeit abból a megközelítésből, hogy a termelő számára melyik erőforrás felhasználása kedvezőbb adott tényező árak és tényező hozamok mellett.

Munkásságával kettő dologra hívja fel a figyelmet. Egyfelől kihangsúlyozza, hogy a rosszabb minőségű föld igénybevétele a mezőgazdasági termék keresletének növelésétől függ, másfelől viszont arra a tényre is rámutat, hogy a mezőgazdasági termények árainak olyanok kell lenniük, hogy a legrosszabb minőségű föld ráfordításait fedezzék. Ebből következik, hogy a jobb minőségű földön extrajövedelem, földjáradék keletkezik, amit „a talaj ősi és elpusztíthatatlan használatáért fizetnek”.^[4]

[2] Fertő Imre (1998): *Az agrárpolitika politikai gazdaságtana I-II.* Közgazdasági Szemle, 3-4.; Fertő Imre (1999): *Az Európai Unió agrárpolitikájának gazdaságtana I-II.* Közgazdasági Szemle, 7-8.

[3] Ricardo, D. (1954): *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 94. Uo. 89.

Közgazdász hallgatók generációja nőtt fel Ricardo járadékelmélet tanulmányozásával. Több hazai adaptáció is született, amelyből az előadás, talán munkaérték alapon összeállított és utoljára megjelentetett^[5] táblázatot használni kellő részletezéssel a szemléltetés érdekében.

Kiinduló feltétel: adott a mezőgazdasági terménnyel szembeni kereslet nagysága (példában 36 tonna), aminek termesztéséhez egyfelől megfelelő minőségű földet választ a termelő, másrészt viszont 360 egységnyi erőforrást (ráfordítást) használ fel. Csak abban az esetben jut pénzéhez a termelő, ha a fajlagos ráfordítás és a piac által elismert ráfordítás (mezőgazdasági termékár) egybeesik (2/a. táblázatban 10-10 egység). Ebben az esetben járadék nem, csak normálprofit keletkezik.

2/a. táblázat: A földjáradék, ár, termék kereslet közötti kapcsolat

A földterület fajtája	Összes tényleges ráfordítás	Termés-eredmény (tonna)	1 tonnára jutó tényleges ráfordítás	Piac által elismert ráfordítás	Árbevétel	Járadék
A	360	36	10	10	360	0

Változást okoz a mezőgazdaság jövedelmi viszonyaiban, ha változik mezőgazdasági termék keresett mennyisége, ami arra kényszeríti a mezőgazdasági termelőt, hogy pótlólagos földmennyiséget vonjon művelésbe.

2/b. táblázat: A földjáradék, ár, termék kereslet közötti kapcsolat

A földterület fajtája	Összes tényleges ráfordítás	Termés-eredmény (tonna)	1 tonnára jutó tényleges ráfordítás	Piac által elismert ráfordítás	Árbevétel	Járadék
A	360	36	10	12	432	72
B	360	30	12	12	360	0
Σ	720	66	10,9	12	792	72

Azonban, ha a pótlólagosan művelésbe vont föld minősége megegyezik a már művelésbe vont föld adottságaival, vagyis pótlólagos ráfordítás ugyanakkora bevételt biztosít, akkor nem változik a termelés jövedelmezősége. Ha viszont a pótlólagosan művelésbe vont föld adottsága, földminősége rosszabb, akkor viszont kettő lényeges elem (a fajlagos ráfordítás és a piac által elismert fajlagos ráfordítás) változik.

[5] Fekete Ferenc (szerk.) (1984): *Politikai gazdaságtan 1.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 196.

Egyfelől a pótlólagosan művelésbe vont földön termelt termék fajlagos ráfordítása megnő, mert az ugyanakkora ráfordítással kisebb terménymennyiség termelhető. Másfelől viszont az alacsonyabb fajlagos ráfordítást ismeri el a piac, vagyis megnő a piaci ár, ami azt jelenti, hogy a termelőnél egy sajátos extra-jövedelem, járadék keletkezik, vagyis a termelő jövedelmi pozíciója kedvezőbbé válik, mindez piaci, kompetitív körülmények között (lásd a 2/b. táblázatot).

Ha tovább nő a mezőgazdasági termékek kereslete, akkor az előzőekben bemutatott folyamat játszódik le (lásd a 2/c. táblázatot) azzal a különbséggel, hogy az utolsó művelésbe vont föld paraméterei válnak dominánssá a mezőgazdasági termelés vonatkozásában, aminek következtében a termelő jövedelmi pozíciója még kedvezőbbé válik, hiszen a járadék nagyság nő.

2/c. táblázat: A földjáradék, ár, termék kereslet közötti kapcsolat

A földterület fajtája	Összes tényleges ráfordítás	Termés-eredmény (tonna)	1 tonnára jutó tényleges ráfordítás	Piac által elismert ráfordítás	Árbevétel	Járadék
A	360	36	10	14,4	518,4	158,4
B	360	30	12	14,4	432	90
C	360	25	14,4	14,4	360	0
Σ	1080	91	11,9	15	1350	248,4

Forrás: a 2/a-c. táblázat eredetét lásd: Fekete F. (1984): i. m. 196.

Joggal vetődik fel a kérdés, milyen következtetést lehet levonni a bemutatottakból. A válasz roppant egyszerűnek tűnik, egyfelől a mezőgazdasági termékek keresletét célszerű növelni, másfelől viszont a kínálat bővülését a pótlólagosan művelésbe vont földterület növelésével indokolt biztosítani annak érdekében, hogy nőjön a termelő jövedelmezősége kompetitív, tiszta piaci viszonyok között.

REZIDUÁLIS JÖVEDELEM

A közgazdaságtan elméletében bekövetkezett változás érintette a járadékelméletet is, amelyet leginkább P. A. Samuelson – W. D. Nordhaus kiváló közgazdasági gondolkodók és oktatók munkássága alapján sajátít el az ifjú egyetemi hallgatóság.^[6] A szerzők bemutatják John Bates Clark^[7] jövedelemelosztás elméletének lényegét, amely választ keres arra a kérdésre is, hogy a termelésben felhasznált erőforrások milyen mértékben járulnak hozzá a termelés eredményéhez, vagyis

[6] Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (1987): *Közgazdaságtan II.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

[7] Uo. 822.

miképpen értelmezhető az előállított jövedelemhez való tényező hozzájárulás mértéke. Az előállított jövedelemhez való tényező hozzájárulás mértéke nem más, mint a profit nagysághoz való tényező hozzájárulás. J. B. Clark munkássága kitért a termőföld, mint természetes erőforrás mezőgazdaságban előállított jövedelemhez való hozzájárulás mértékének megállapítására is. A széles körben használt földjádékot – nyilván keletkezésének munkaérték elmélettől való gyökeres megkülönböztetés végett – reziduális jövedelemként jelölik meg, amelynek lényege a következő.

John Bates Clark a 19. század fordulóján abból indult ki, hogy miképpen osztják el a piacok (milyen nagyságú lehet a piac által elismert ráfordítás) a termelési tényezők által létrehozott termelés nagyságát, az összterméket a termeléshez felhasznált erőforrások között a határtermék ismeretében. A határtermék változásában nem más, mint az utolsónak felhasznált termelési tényező által létrehozott termékmennyiség. Azonban egyáltalán nem lehet mindegy, hogy a pótlólagosan igénybevett termőföld termelésnövekménye milyen módon kerül számításba. Kettő változat lehetséges: reál, illetve nominál jövedelemként értelmezett kibocsátás növekmény. Azonban a kettő lehetséges számbavételből levonható következtetés között lényeges az eltérés, aminek igazolására álljon itt a következő.

A J. B. Clark reziduális jövedelemelmélet abból indul ki, hogy a pótlólagosan igénybe vett termőföldön végzett tevékenység legalább olyan nagyságú „bevétel” biztosít, mint amennyibe az erőforrás igénybevétele kerül. A „bevétel” számbavétele kétféleképpen történhet, egyfelől reálformában határtermékként, másfelől nominál formában határtermék-bevételként.

Amennyiben határtermékként kerül számításba a kibocsátás növekmény, akkor a következő egyszerű összefüggés állapítható meg. A bemutatott adatok a 2/c. adataiból szerkesztettek.

3. táblázat: A termőföld reálkibocsátásának alakulása

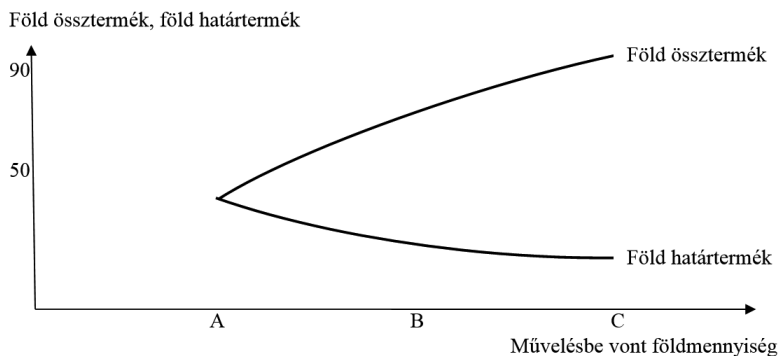
Földminőség	Föld – határtermék	Föld – össztermék
A	36	36
B	30	66
C	25	91

Forrás: saját szerkesztés.

Lényeges annak kiemelése, hogy a termőföld művelésbevonását a mezőgazdasági termény keresett mennyiségének emelkedése gerjeszti. Ahogyan nő a mezőgazdasági termény keresett mennyisége, úgy nő a művelésbe vont földterület nagysága földön használt eszközhatékonyság változatlansága mellett. A mezőgazdasági reálkibocsátás közgazdasági elemzéséből levonható következtetés szinkronban van más kompetitív szektorokban tapasztaltakkal, vagyis

a tényező határtermék csökkenését a tényező össztermék kibocsátás emelkedése kíséri (ld. 1. ábra).

1. ábra: A termőföld határtermék és össztermék alakulása



Forrás: saját szerkesztés.

Azonban a nominál folyamatok vizsgálatakor a reálfolyamatoktól eltérő megállapítás vonható le, mivel a mezőgazdasági termelés esetén egy sajátos ár – mennyiség összefüggés állapítható meg, amely a paradox árhatások hatáskörébe sorolható. Tekintettel arra, hogy a pótlólagos földhasználat esetén csökken a fajlagos ráfordítás, amit a piac kénytelen elismerni. Leegyszerűsítve a jelenséget a fajlagos ráfordítás csökkenése emeli a mezőgazdasági termények árát. A mezőgazdasági terményár csökkenése a termelő jövedelmezőségét növeli paradox módon. Az összefüggés alátámasztásához álljon itt a 4. és az 5. táblázat.

4. táblázat: A terményár és a termény keresett mennyisége

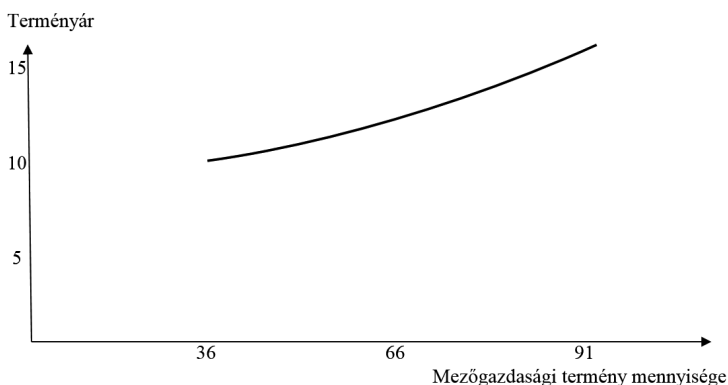
Földminőség	Föld- határtermék	Termény keresett mennyisége	Terményár
A	36	36	10
B	30	66	12
C	25	91	14,4

Forrás: saját szerkesztés.

A 4. táblázat adataiból megállapítható, hogy a mezőgazdasági termény keresett mennyiségének növekedése nem csökkenti a mezőgazdasági árakat, mivel a mezőgazdaság fajlagos ráfordítása nemhogy csökkenne, hanem egyenesen nő. Emiatt a dinamikusan értelmezett mezőgazdasági termény keresleti függvény alakja eltér kompetitív viszonyok között az alábbiak szerint. A keresleti görbe

dinamikus értelmezése feltételezi a keresett mennyiség időbeni változásának szükségességét. Hosszútávon a mezőgazdasági terménykeresleti mennyiség és a terményár között paradox árhatás érvényesül. Az összefüggés még abban az esetben is érvényes, ha feltételezzük, hogy a termékár a fogyasztó határozza meg szabad piac esetén a szubjektív értékelmélet kiinduló axiómája szerint.

2. ábra: A dinamikusan értelmezett mezőgazdasági termény keresleti görbéje



Forrás: saját szerkesztés.

A bemutatott specifikus ár – mennyiség viszonyából adódó jelenség a mezőgazdaság nominál folyamatait téríti el a kompetitív szféráknál tapasztalt összefüggésektől. Az 5. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a mezőgazdaságnál tapasztalt ár és keresett mennyiség között egyenes arányosság áll fenn, a keresett mennyiség növelésével a terményár is nő, holott más kompetitív szféránál a fenti összefüggés nem állapítható meg. Ugyanis szabad piac esetén a piaci ár a fogyasztó értékítéletétől függ, vagyis az ár termelésen kívüli tényező és független a gyártott mennyiségtől. A mezőgazdasági termelés esetén az ár nem tekinthető teljes mértékben külső tényezőnek, mivel a piaci ár szabályozza a művelésbe vont termőföld mennyiségét és ezen keresztül a fajlagos ráfordítás nagyságát és az árat.

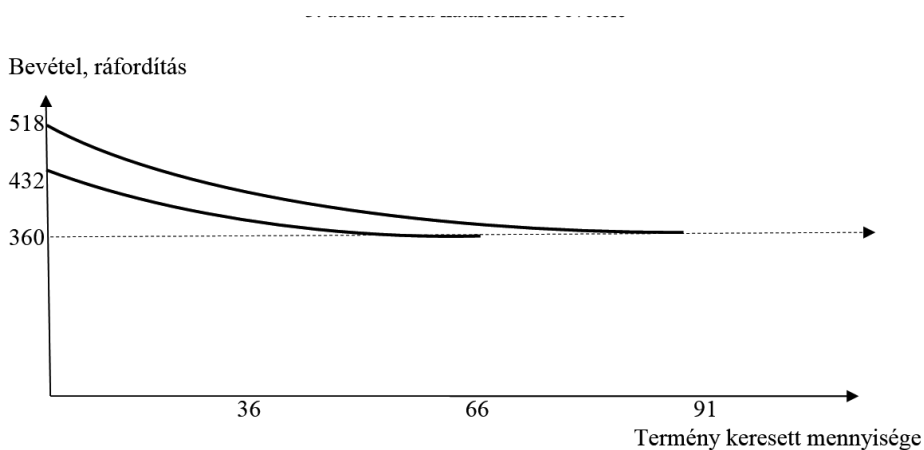
5. táblázat: A termőföld nominál kibocsátásának alakulása

Földminőség	Föld-határtermék	Föld-össztermék	Terményár	Határtermék-bevétel	Reziduális jövedelem
A	36	36	14,4	518,4	158,4
B	30	66	14,4	432	72
C	25	91	14,4	360	0

Forrás: saját szerkesztés.

Visszakanyarodva J. B. Clark munkásságához, az 5. táblázat adataiból egy tanulságos következtetés vezethető le, aminek a lényege a következő. Egy adott termény keresett mennyiségének növelése fokozatosan növeli a művelésbe vont termőföld mennyiségét, ami a fajlagos ráfordítások csökkenése mellett növeli a mezőgazdasági termény árát kompetitív viszonyok között is. A terményár növelése megváltoztatja a termény bevételeit, azonban nem lineárisan, hanem progresszív módon. Emiatt a termelő nem csak a ráfordításokat képes finanszírozni az árbevételből, hanem már bevétel-többlet, ún. reziduális jövedelem keletkezik (ld. 5. táblázatot és 3. ábrát).

3. ábra: A föld határtermék bevétele



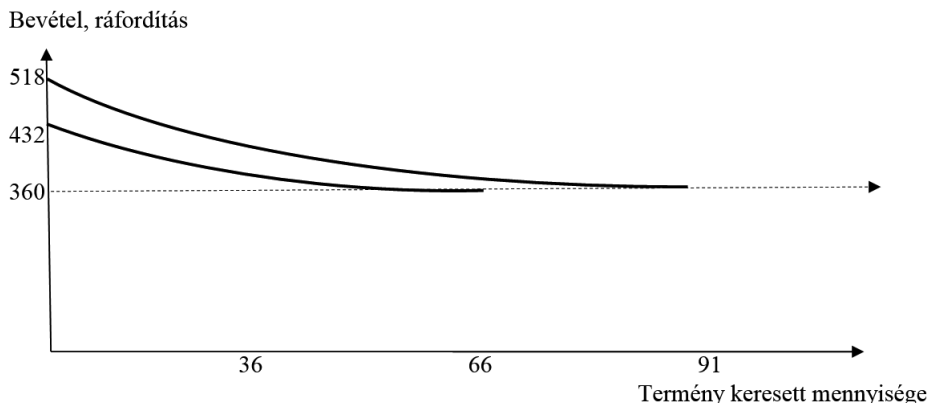
Forrás: saját szerkesztés.

A 3. ábra bemutatja, hogy a 360 egységnyi ráfordítás 36 egységnyi kereslet esetén nem biztosít többletjövedelmet, mert a piacon kialakult ár pontosan megegyezik a fajlagos ráfordítással (ld. 2/a-c. táblázatot). A mezőgazdasági termény keresett mennyiségének változása a művelésbe vont földterület növelésén keresztül csökkenti a fajlagos ráfordítást és az árat, ami már reziduális jövedelmet biztosít a 360-66-432 háromszög viszonylatában. A keresett mennyiség növelése a reziduális jövedelmet tovább növeli, amit a görbe felfelé történő elmozdulása jelez, aminek következtében tovább nő a ráfordítás (360) és a görbe közötti tartomány. A kompetitív viszonyok között a mezőgazdasági termény kereslet növekedését kísérő terményár növekedés növeli a termelő reziduális jövedelmét kompetitív viszonyok között.

A bemutatott összefüggések alapján egy specifikus automatizmus figyelhető meg a mezőgazdasági termelés - termény keresett mennyisége - piaci ár alakulása között. Az automatizmus lényege, hogy a mezőgazdasági termény keresett

mennyisége növeli a földhasználatot. A földhasználat bővülése csökkenti a határterméket, ami viszont emeli a piac által elismert ráfordítást, az árat. A fenti összefüggések ismeretében megállapítható, hogy a mezőgazdaságban hosszútávon paradox árhatás érvényesül, aminek a motorja a földhasználat kompetitív jellegű bővítése.

4. ábra: Az állami szubvenció hatása



Forrás: saját szerkesztés.

Azonban a mezőgazdasági termelés finanszírozása a jelenlegi gyakorlat szerint nemcsak piaci alapon történhet, hanem az állam által irányított fiskális eszközökkel intenzív redistribúció révén, aminek eredményét a következő, 4. ábra szemlélteti. A folyamat lényegéhez tartozik, ha minden mezőgazdasági vállalkozó profitmaximalizálásra törekszik, akkor ágazati szinten érvényesül, a termőföld határtermék bevétele megegyezik a ráfordításokkal. Ebben az esetben értelmezhető a mezőgazdasági ágazat reziduális jövedelme, amit a 4. ábrán a 360-91-518 intervallum jelenít meg. Ilyen körülmények között az ágazatban a fent leírt automatizmus fejt ki a hatását. Ha viszont az állam központi szubvencióval (társadalmi szinten elfogadott ráfordítást a piacnál 40 egységgel megnöveli) kísérli meg növelni a mezőgazdaság, mint ágazat jövedelmezőségét, akkor törekvése ágazati szinten bukásra van ítélve, mert intézkedése nem indítja, nem indíthatja a fentiekben leírt automatizmust. Ugyanis szubvenció egy felől nem növeli meg a földhasználat bővülését, másrészt viszont a reziduális jövedelem görbét nem mozdítja el felfelé, mint ahogyan a pótlólagos földhasználat bővülése eredményezi. A görbe nem mozdul el felfelé, hanem laposabbá válik, aminek következtében az ágazatra is értelmezhető 400-91-518 intervallum zsugorodása jelez.

IRODALOM

- Fekete Ferenc (szerk.) (1984): *Politikai gazdaságtan 1. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.*
- Fertő Imre (1998): *Az agrárpolitika politikai gazdaságtana I-II. Közgazdasági Szemle 3-4.*
- Fertő Imre (1999): *Az Európai Unió agrárpolitikájának gazdaságtana I-II. Közgazdasági Szemle 7-8.*
- Ricardo, D. (1954): *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. Akadémiai Kiadó, Budapest.*
- Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D. (1987): *Közgazdaságtan II. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.*

ENGLISH ABSTRACT

One of the determinative features of agricultural activity that the utilization of available resources directed to organizations, therefore certain items of theoretical economics are appeared specific. Agricultural land use induces countless thoughts which are not interpretable with experiences of the competitive sector. This presentation demonstrates that the harmony of agriculture and other competitive activities prevails only in the real sector, during examination of nominal processes disharmony can be detected between the two activities. It is particularly disturbing the role of generally spread subsidy in agriculture and the impact of government support. This presentation demonstrates that the redistribution reduces the residual income, although the goal is exactly the opposite, to accessing the larger farm income.

Ökológiai gazdálkodással a biodiverzitásért



BEVEZETÉS

„Az ökológia konzervatív és egyben felforgató tudomány, hiszen az ökológiai értékek nyílt felvállalásával olyan értékeket képvisel, amelyek szemben állnak a modernitás majdnem egészével.”^[2]

Az ember tevékenységeit a jólét megteremtése motiválja, miközben a bioszférát óriási mértékben pusztítja, és ezzel „a lét drámai lerontását idézte elő”.^[3] Sőt, Zsolnai szerint a bioszféra tönkretétele miatt nem túlzás „ökológiai holokauszt”-ról^[4] beszélni. Csupán néhány évtizede ismerték fel, hogy a modern világ kiépítésével a természet rohamos pusztulását eredményezik. A gondolkodók egy része rávilágított, hogy az ember egyenrangú az ökológiai rendszer többi tagjával. Juhász-Nagy Pál fogalmazta meg, hogy a természet tud létezni ember nélkül, de az ember nem képes fennmaradni a természet nélkül.^[5] Ennek ellenére sem koncentrálnak a szoros együttélésre, inkább kirekeszti az élővilágot környezetéből.

A problémák enyhítésére ma már számos terv, intézkedés született a fenntartható fejlődés „címszava” alatt. Az elméleti háttér fokozatosan kiépül, viszont a gyakorlatba sokkal nehezebb átvinni a megoldásokat, ugyanis nem elegendő a tudásbázis megléte, biztosítani kell a mindennapi tevékenységekhez, folyamatokhoz szükséges tényezőket. Véleményem szerint, a legfontosabb tényező, mely alapját képezi az egész rendszernek, maga az ember, az emberek környezetükhöz, természetükhöz való hozzáállása – nevezhetjük attitűdnek, magatartásnak, felfogásnak vagy akár szokásnak stb. A tanulmánnyal szeretnék hozzájárulni a szemléletformáláshoz, ennek tudatában elsődleges céloom, hogy konkrét példákon keresztül bemutassam az ökológiai gazdálkodás pozitív hatásait – kiemelten

[1] Nyugat-magyarországi Egyetem, Kitaibel Pál Környezettudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató pozsgai.andrea@ttk.nyme.hu.

[2] Zsolnai László (2001): *Ökológia, gazdaság, etika*. Helikon Kiadó, Budapest. 13.

[3] Uo. 9.

[4] Uo.

[5] Juhász-Nagy Pál (1993): *Természet és ember*. Gondolat Kiadó, Budapest.

a méhekre gyakorolt kedvező hatásait. Napjaink intenzív mezőgazdasági termelésének következtében a biológiai sokféleség veszélybe került, melyhez nagymértékben hozzájárul a beporzó méhek nagyszámú pusztulása.

Le kell szögezmem, hogy a kutatás elsősorban mezőgazdasági tevékenységre korlátozódik (azaz az ökológiai gazdálkodást szűk értelemben egy mezőgazdasági tevékenységgel azonosítom). Az öko-gazdálkodás szinonim fogalmai a biológiai gazdálkodás (biogazdálkodás), szerves-gazdálkodás és az organikus gazdálkodás; az egyes fogalmak többé-kevésbé ugyanazt a tevékenységet takarják, tevékenységem során nem tettem különbséget közöttük.

ÖKOLÓGIAI GAZDÁLKODÁS

Az ökológiai gazdálkodás az I. világháború után, az 1920-as években terjedt el. A világháborúban használt mérges gázok és robbanóanyagok alapanyagául szolgáló nitrogént szintetikus úton állították elő, melyet később a mezőgazdaságban is hasznosítottak. A szintetikus nitrogén nagyarányú felhasználásának hamarosan bizonyítható következményei lettek: a talaj termékenysége gyengült, növénybetegségek gyakoribbá váltak, állatok termékenységében változást észleltek, a termékek minősége romlott, mennyisége csökkent. A problémák, melyek megoldását az ökológiai gazdálkodás jelentette, különböző időben és mértékben keletkeztek, ezzel magyarázható, hogy az ökológiai gazdálkodás irányzatai nem egy időben és nem egy helyen jöttek létre. Németországban Rudolf Steiner, antropozófust kérték fel a problémák megoldására, aki nyolc részből álló előadást állított össze A mezőgazdaság fejlődésének filozófiai alapjai címmel 1924-ben. Az ökológiai gazdálkodás megalapozását a szakirodalom Steiner előadásának időpontjára teszi. Steiner ezzel elindította a biodinamikus gazdasági mozgalmat. Közben Hans Müller svájci gazdák érdekeiért, szociális problémáik megoldásáért harcolt, aki úgy gondolta, hogy „a mezőgazdasági termelést nem szabad misztikus elemekkel keverni”.^[6]

A Föld bármely pontján az alapgondolat egyezik, miszerint az „öko-” (bio-, szerves-, organikus) olyan gazdálkodási forma, amely a termelés során mellőzi a mesterségesen előállított segédanyagokat, továbbá a természetben kialakult önszabályozó folyamatokra építi tevékenységét. Magyarországon az első ökogazdálkodási szakkönyv 2000-ben készült el, melynek szerkesztője Radics László, aki a következő megállapítást tette: „Ökológiai gazdálkodáson a szintetikus műtrágya és a szintetikus növényvédőszer nélküli, a természetes biológiai ciklusokon, szerveztrágyázáson, biológiai növényvédelmen alapuló gazdálkodási formát értjük.”^[7]

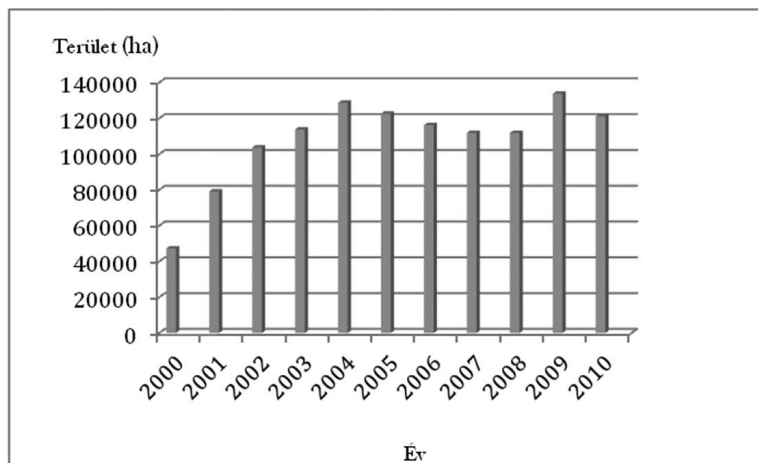
Napjainkban a legdinamikusabban fejlődő gazdálkodási módszer az ökogazdálkodás. Az EU27 országaiban 2011-ben a biotermesztésbe vont

[6] Radics László (2001): *Ökológiai gazdálkodás*. Dinasztia Kiadó, Budapest.

[7] Uo. 13.

földterület 9,6 millió hektár volt a 2002-es 5,7 millió hektárral szemben. A biogazdálkodás Európa teljes mezőgazdasági földhasználatának 5,4%-át adja, szántóföldi növénytermesztéssel, gyümölcsstermesztéssel és állattenyésztéssel együtt. Magyarországon az ökológiai gazdálkodást tekintve a növekedő tendencia 2005-ben megállt, sőt csökkenést mutatott egészen 2008-ig, melyet az 1. ábra szemléltet.

1 ábra: Magyarországon az ellenőrzött bioterületek változása 2000–2010



Forrás: Roszík et al.: *Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. éves jelentés (2011)* alapján saját szerkesztés.

INTENZÍV KONTRA BIOGAZDÁLKODÁS

A tanulmány során az ökológiai gazdálkodás előnyeire szeretném felhívni a figyelmet, ennek érdekében számos esettanulmányt vettem figyelembe, melyek egyértelműen bizonyították a biogazdálkodás pozitív hatásait. Összehasonlítottam a jelenleg óriási méreteket öltő iparszerű mezőgazdaság jellemzőit az ökológiai gazdálkodás módszereivel, elsősorban a biológiai sokféleségre gyakorolt hatásuk alapján.

Ezen felül a vizsgálatok fókuszában a bioszféra egy eleme – a méhek – álltak. A rovarbeporzók közül a vadméhek és a tenyésztett mézelő méhek játszik a legfontosabb szerepet a beporzásban.^[8] A méhek tehát rendkívül fontosak mind

[8] Breeze, T. D. – Bailey, A. P. – Balcombe, K. G. – Potts, S. G. (2011): *Pollination services in the UK: how important are honey bees?* [Beporzási szolgáltatások Nagy-Britanniában: mennyire fontosak a mézelő méhek?] Agriculture, Ecosystems and Environment, 142. 137-143.

a haszonnövényeink termesztéséhez, ezek jó terméshozamához, mind pedig a vadvirágok beporzásához és az egészséges ökoszisztéma fenntartásához. Az ENSZ Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Szervezetének (FAO) becslése szerint a világ élelmiszer-termelésének 90%-át adó mintegy 100 haszonnövényfajból 71-et méhek poroznak be. Csak Európában a 264 haszonnövényfaj 84%-ának beporzását végzik állatok, s több mint 4000 zöldségfajta van, amelyet a méheknek köszönhetünk.^[9] Lényegében elmondható, hogy a biodiverzitás fenntartásának alapvető feltétele a méhek léte.

Az ökológiai gazdálkodás módszerei kevésbé intenzívek, mint az iparszerű mezőgazdaságé. A biogazdálkodás a gazdaságon belül minden élőhelyet értékesnek tekint, és úgy végzi tevékenységét, hogy támogassa vele az élővilág sokszínűségét.^[10] Vizsgálatok bebizonyították, hogy a biogazdaságok nagyobb területeket hagynak meg természetközeli élőhelyekként, mint az iparszerűen művelt gazdaságok.^[11] Svájcban és Angliában végzett kutatások azt mutatták, hogy a természetközeli élőhelyek aránya a biogazdaságokban nagyobb, mint az intenzíven művelt területeken. A svájci tanulmány szerint a természetközeli gazdaságban átlagosan 22% félig természetes élőhely van, az intenzív gazdaságokban 13%.^[12] Angliában egy tanulmány 10 organikus gazdaságot hasonlított össze 10 intenzív gazdasággal szemben. Az ökogazdaságokban nagyobb területűek voltak a természetközeli élőhelyek, beleértve a ligeteket, sövényeket, mezsgyéket és a megműveletlen földeket (a gazdaság területén átlagosan 13,6 %), mint az intenzív gazdaságokban (átlagosan a gazdaság 7,8%-a).^[13]

Hosszú távú kutatási eredmények támasztják alá – Rodele (15 éves kutatási anyaga) az Egyesült Államokban és Mäder 2002 óta végzett kutatása Svájcban – hogy az ökológiai gazdálkodás sokkal inkább biztosítja az úgynevezett fenntartható fejlődést, mint az iparszerű gazdálkodás. Számos tanulmány mutatja be, hogy az ökológiai művelésbe vont területek és a biodinamikus földek flórája és faunája sokkal gazdagabb és sokrétűbb, mint az intenzíven művelt területeké. Fontos tényező, hogy azok az ökológiai gazdaságok, ahol már 30 éve ezzel a módszerrel művelik a földet, a talaj termőképessége nem csökkent.

[9] UNEP (2010): UNEP Emerging Issues: *Global Honey Bee Colony Disorder and Other Threats to Insect Pollinators*. [UNEP felmerülő kérdések sorozat: A globális méhcsalád-összeomlás és egyéb, beporzó rovarokat sújtó fenyegetések]. United Nations Environment Programme.

[10] Gibson, R. H. - Pearce, S. - Morris, R. J. - Symondson, W. O. - Memmott, J. (2007): *Plant diversity and land use under organic and conventional agriculture: a whole farm approach*. [Növényi sokféleség és földhasználat az ökológiai és a konvencionális termesztés esetében: gazdaságszintű megközelítés]. *Journal of Applied Ecology*, 44. 792-803.

[11] Pfiffner, L - Balmer, O. (2011): *Organic Agriculture and Biodiversity*. [Biogazdálkodás és biodiverzitás]. Research Institute for Organic Agriculture (FiBL-Order Nr.1548.).

[12] Schader, C. - Pfiffner, L. - Schlatter, C. - Stolze, M. (2008): *Umsetzung von Ökomassnahmen auf Bio- und ÖLN-Betrieben*. [Ökológiai intézkedések megvalósítása ökológiai és konvencionális művelésű gazdaságokban]. *Agrarforschung*, 15. 506-511.

[13] Gibson, R. H. - Pearce, S. - Morris, R. J. - Symondson, W. O. - Memmott, J. (2007): i. m.

Általánosságban elmondható, hogy az élővilág sokszínűbb a biogazdaságban, mint az iparszerű gazdaságokban. Hole és munkatársai^[14] 76 tanulmányt vizsgáltak meg, melyek összevetik a biogazdálkodást az iparszerű gazdálkodással. Arra jutottak, hogy a biogazdálkodás eredményeként a szántóföldeken nagyobb a vadon élő növények, gerinctelenek, madarak és emlősök fajgazdagsága és/vagy az összlétszáma. Következtetésük szerint a biogazdálkodás jelentős szerepet játszhatna a síkvidéki termőföldek biológiai sokféleségének növelésében Európa-szerte. Bengtsson és munkatársai^[15] 66, a bio- és az intenzív gazdaságok fajgazdagságát összehasonlító kutatást elemeztek statisztikai módszerekkel. A tanulmány kimutatta, hogy a fajgazdagság átlagosan 30%-kal nagyobb az organikus gazdaságokban, bár az eredmények eltérnek az egyes vizsgálatokban, illetve fajcsoportokban. A növények, a madarak és egyes természetes ellenségek általában nagyobb számban voltak jelen a biogazdaságokban. Az ismert növénykártevők nem voltak gyakoribbak a biogazdálkodásban. A tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy a legtöbb esetben a biogazdálkodás pozitív hatással van egy terület élővilágára.

Tuck és munkatársai^[16] 2014-ben közreadták tanulmányukat a biogazdálkodás korszerűbb elemzéséről, mely szintén megerősítette, hogy a biogazdálkodás az iparszerű mezőgazdasággal összevetve sokkal kedvezőbbben hat a biológiai sokféleségre – ismét kimutatták, hogy a biogazdálkodásban átlagosan 30%-kal magasabb a fajgazdagság aránya. Ez az eredmény az elmúlt 30 évben közreadott tudományos tanulmányokban megingathatatlan volt. A tanulmány kifejezetten rámutatott a biogazdálkodás beporzó rovarokra gyakorolt rendkívül kedvező hatására, különösen azokon a területeken, ahol intenzívebb földhasználat mellett gabonát termelnek.

A MÉHÁLLOMÁNYOK ALAKULÁSA

Vizsgálatok mostanra egyértelművé tették, hogy Európában a vadon élő és a háziásított méhek egyaránt jelentős veszteségeket szenvedtek el. Valószínűleg világviszonylatban is megfogyatkoztak, bár erre vonatkozó tanulmányok korlátozottan állnak csak rendelkezésre.^[17] Az elemzések alapján csökkent

[14] Hole, D. G. - Perkins, A. J. - Wilson, J. D. - Alexander, I. H. - Grice, P. V. - Evan, A. D. (2005): *Does organic farming benefit biodiversity? [Hasznos a biogazdálkodás a természeti sokféleség szempontjából?]* Biological Conservation, 122. 113–130.

[15] Bengtsson, J. - Ahnström, J. - Weibull, A-C. (2005): *The effects of organic agriculture on biodiversity and abundance: a metaanalysis. [Az ökológiai gazdálkodás hatásai az élőlények sokféleségére és állományosságára: metaanalízis].* Journal of Applied Ecology, 42. 261–269.

[16] Tuck, S. L. - Winovist, C. - Mota, F. - Ahnström, J. - Turnbull, L. A. - Bengtsson, J. (2014): *Land-use intensity and the effects of organic farming on biodiversity: a hierarchical meta-analysis. [A földhasználat intenzitása és az ökológiai termesztés hatásai a biodiverzitásra: hierarchikus metaanalízis].* Journal of Applied Ecology.

[17] Potts, S. G. - Biesmeijer, J. C. - Kremen, C. - Neumann, P. - Schweiger, O. - Kunin, W. E. (2010): *Global pollinator declines: trends, impacts and drivers. [A beporzók állományainak globális csökkenése: hatások és okok].* Trends in Ecology és Evolution, 25. 345–353.

mind a vadméhfajok száma, mind állományaik nagysága. A 2013-as Természetvédelmi Világszövetség beszámolója^[18] alapján elmondható, hogy Európa 68 poszméhfajából 31 (46%) állománya csökken, és az európai poszméhek veszélyeztetett helyzetben vannak. Belgium nagyobb részén és az Egyesült Királyságban is kimutatták, hogy a poszméhek száma folyamatosan csökken. Bár a specialista fajokat tartják a legvesélyeztetettebbeknek, Potts és munkatársai szerint a generalista fajok is sérülékenyek. Közép-Európában az összes vadméhfaj 25-68%-a veszélyeztetett, országonként és térségenként változó mértékben. A tenyésztett mézelő méhek állományai Európában 25%-kal csökkentek 1985 és 2005 között. Az ehhez hozzájáruló egyik ismert tényező a *Varroa destructor* nevű parazita atka, mely egy Ázsiából származó invazív faj. Európában és az USA-ban a legtöbb méhkolónia ettől a parazitától pusztult el.^[19] A hazai állomány alakulását a 2. ábra tárja elénk.

2. ábra: A méhcsaládok száma Magyarországon 2000–2013



Forrás: <http://www.magro.hu>.

Általánosan elfogadott tény, hogy a méhállományok csökkenésében és általános egészségi állapotuk romlásában többféle tényező játszik szerepet. Ezek rész-

[18] IUCN BBSG (2013): *World Conservation Union Bumblebee Specialist Group Report 2013. [A Természetvédelmi Világszövetség Poszméh Szakcsoportjának 2013. évi jelentése]*. Edited by P. Williams – S. Jepsen.

[19] Potts, S. G. et al. (2010): i. m.

ben ismertek, részben ismeretlenek és hathatnak önmagukban vagy együtt is.^[20] A legfontosabb ismert vagy feltételezett méhpusztító hatások a következők:

A földhasználat intenzívebbé válása az iparszerű mezőgazdasági módszerek következtében, mely az élőhelyek elvesztéséhez vezet. Az iparszerű mezőgazdaság monokultúrái és még általánosabban a vadvirágok változatosságának hiánya a szántóföldeken és azok környezetében mind időben, mind térben korlátozza a méhek számára elérhető táplálékot. A méhek a mezőgazdaság intenzívebbé válása miatt éhezhetnek.^[21]

Növényvédő szerek használata, a mezsgyék gyomirtózása, amely elpusztítja a méhek táplálékát jelentő vadvirágokat. A jelenlegi, intenzív vegyszerhasználaton alapuló mezőgazdasági rendszerekben a növényvédő szerek használata széles körben elterjedt gyakorlat. A növényvédő szerek önmagukban vagy egymással kombinálódva már rövid távon is mérgezőek lehetnek a méhekre, vagy kis adagokban hosszú távon is hatnak, legyengítve és végül elpusztítva őket. A növényvédő szerek káros hatásait részletesebben ismertetik Tirado és munkatársai,^[22] illetve Johnston és munkatársai által készített tanulmányok.^[23]

Kórokozók, betegségek és élősködők. Sok méhészt egyetért abban, hogy a külső élősködő atka, a *Varroa destructor* világszerte komoly veszélyt jelent a tenyésztett mézelő méhállományokra. Más új vírusok és kórokozók valószínűleg szintén hozzájárulnak a méhkolóniák pusztulásához. Kutatások azt igazolják, hogy a méhek betegségekkel és élősködőkkel szembeni ellenálló képességét számos tényező, különösen tápláltságuk és a mérgező vegyszereknek való kitettségük befolyásolja. Egyes növényvédő szerek például olyan módon gyengítik a mézelő méheket, hogy fogékonyabbá válnak a fertőzésekre és az élősködőkre.^[24]

Az éghajlatváltozás: előrevetített következményei, mint például a hőmérséklet-emelkedés, a csapadékeloszlás megváltozása, illetve a kiszámíthatatlanabb és szélsőségesebb időjárás közül soknak hatása lesz a beporzók állományaira (köztük a vadméhekére is).^[25]

[20] Williams, G. R. – Tarpy, D. R. – Van Engelsdorp, D. – Chauzat, M.-P. – Cox-Foster, D. L. – Delaplane, K. S. – Neumann, P. – Pettis, J. S. – Rogers, R. E. L. – Shutler, D. (2010): *Colony Collapse Disorder in context. [A méhcsalád-összeomlási rendellenesség háttere]*. BioEssays, 32. 845–846. Ld. továbbá Potts, S. G. et al. (2010): i. m.

[21] Tirado, R. – Simon, G. – Johnston, P. (2013): *Bees in decline: A review of factors that put pollinators and agriculture in Europe at risk. [Méhpusztulás: az európai beporzókat és a mezőgazdaságot veszélyeztető tényezők áttekintése]*. Greenpeace Research Laboratories Technical Report (Review) Greenpeace International, 01-2013. 48.

[22] Uo.

[23] Johnston, P. – Huxdorf, C. – Simon, G. – Santillo, D. (2014): *The Bees' Burden. An analysis of pesticide residues in comb pollen (beebread) and trapped pollen from honey bees (Apis mellifera) in 12 European countries. [A méhek terhe: mézelő méhek méhkenyerében és gyűjtött pollenjében kimutatott növényvédőszer-maradványok elemzése 12 európai országban]*. Eds S Erwood. Greenpeace Research Laboratories Technical Report 03-2014.

[24] Tirado, R. et al. (2013): i. m.

[25] UNEP (2010): i. m.

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ESZKÖZE: A BIOGAZDÁLKODÁS

„Úgy vélem, hogy ez egy erkölcsi kérdés. Itt az idő, hogy foglalkozzanak a kérdéssel, itt az idő, hogy újra felkeljünk és biztosítsuk a jövőnket.”^[26]

Napjainkban uralkodó tendenciákat, tevékenységek végzését még mindig elhanyagolható mértékben jellemzi a természet-környezet óvása, annak ellenére, hogy már évtizedekkel korábban megfogalmazódott a fenntartható fejlődés szükségszerűsége, melynek alapvető feltétele a természetes és épített környezetünk megfelelő állapotának megőrzése. Számos megközelítésből tanulmányozták már, illetve folyamatosan nyomon követik az egyes emberi tevékenységek környezetre gyakorolt hatását, vannak, melyek a népességrobbanást tartják az alapvető problémaforrásnak, mely egyértelműen okozója a többi negatív irányba elmozduló természeti/környezeti jelenségeknek.

Jelen tanulmányban egy „természetbarát mezőgazdasági” formára hívom fel a figyelmet, mely egy alternatívaként jöhet szóba környezetünk megfelelő állapotának fenntartásához. Az ökológiai gazdaságok legfontosabb célja a gazdák kiszolgálása a természet óvása mellett. Ezen gazdálkodási formát alapvetően jellemzi az olyan termelési technikák használata, amelyek fenntartják a stabil agrár ökoszisztémákat, miközben a belső tápanyagok körforgása – többé-kevésbé – zárt rendszert alkot. Elmondható, hogy a biogazdálkodás egészséges gazdálkodási módszerekkel biztosít egészséges élelmiszert, a talaj, a vízkészletek és az éghajlat megóvásával. Elősegíti a biológiai sokféleség fenntartását, nem szennyezi a környezetet vegyszerekkel és genetikailag módosított organizmusokkal.

A tanulmány elkészítése során számos kutatási eredményt figyelembe vettem, melyek alapján elmondható, hogy a fajgazdagság átlagosan 30%-kal nagyobb a biogazdaságokban, azaz az iparszerű mezőgazdaság veszélyezteteti a biológiai sokféleséget. A növények, a madarak és egyes természetes ellenségek általában nagyobb számban voltak jelen a biogazdaságokban, az ismert növénykártevők azonban nem voltak gyakoribbak a biogazdálkodásban. A kutatások azt bizonyítják, hogy a biogazdálkodás önmagában is pozitív hatással van a méhfajok számára és állományaik növekedésére. A méheknek természetes és természetközeli élőhelyekre van szükségük, melyet az ökológiai gazdálkodásra berendezkedett terület/gazdaság képes biztosítani.

IRODALOM

- Bengtsson, J. – Ahnström, J. – Weibull, A-C. (2005): *The effects of organic agriculture on biodiversity and abundance: a metaanalysis. [Az ökológiai gazdálkodás hatásai az élőlények sokféleségére és állomány nagyságára: metaanalízis].* Journal of Applied Ecology, 42. 261–269.

[26] Gore, A. (1993): *Mérlegen a Föld - Ökológia és az emberi lélek.* Múzsák Kiadó, Budapest.

- Boda Zsolt (2004): *Globális ökológia*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Breeze, T. D. – Bailey, A. P. – Balcombe, K. G. – Potts, S. G. (2011): *Pollination services in the UK: how important are honey bees? [Beporzási szolgáltatások Nagy-Britanniában: mennyire fontosak a mézelő méhek?]* Agriculture, Ecosystems and Environment, 142. 137–143.
- Endreffy Zoltán – Kodolányi Gyula (1983): *Ökológiai kapcsolatok*. Népművelési Intézet. Budapest.
- Erwood, S. (szerk.) (2014): *Mérgek vagy méhek? Úton a fenntartható mezőgazdaság felé*. Greenpeace International. Budapest.
- Gibson, R. H. – Pearce, S. – Morris, R. J. – Symondson, W. O. – Memmott, J. (2007): *Plant diversity and land use under organic and conventional agriculture: a whole farm approach. [Növényi sokféleség és földhasználat az ökológiai és a konvencionális termesztés esetében: gazdaságszintű megközelítés]*. Journal of Applied Ecology, 44. 792–803.
- Gore, A. (1993): *Mérlegen a Föld – Ökológia és az emberi lélek*. Múzsák Kiadó, Budapest.
- Hole, D. G. – Perkins, A. J. – Wilson, J. D. – Alexander, I. H. – Grice, P. V. – Evan, A. D. (2005): *Does organic farming benefit biodiversity? [Hasznos a biogazdálkodás a természeti sokféleség szempontjából?]* Biological Conservation, 122. 113–130.
- IUCN BBSG (2013): *World Conservation Union Bumblebee Specialist Group Report 2013. [A Természetvédelmi Világszövetség Poszméh Szakcsoportjának 2013. évi jelentése]*. Edited by P. Williams és S. Jepsen.
- Járasi Éva Zsuzsanna (2005): *Az ökológiai gazdálkodás*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- Johnston, P. – Huxdorff, C. Simon, G. – Santillo, D. (2014): *The Bees' Burden. An analysis of pesticide residues in comb pollen (beebread) and trapped pollen from honey bees (Apis mellifera) in 12 European countries. [A méhek terhe: mézelő méhek méhkenyerében és gyűjtött pollenjében kimutatott növényvédőszer-maradványok elemzése 12 európai országban]*. Ed. S. Erwood. Greenpeace Research Laboratories Technical Report 03-2014.
- Juhász-Nagy Pál (1993): *Természet és ember*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Pfiffner, L – Balmer, O. (2011): *Organic Agriculture and Biodiversity. [Biogazdálkodás és biodiverzitás]*. Research Institute for Organic Agriculture. (FiBL-Order Nr.1548.)
- Potts, S. G. – Biesmeijer, J. C. – Kremen, C. – Neumann, P. – Schweiger, O. – Kunin, W. E. (2010): *Global pollinator declines: trends, impacts and drivers. [A beporzók állományainak globális csökkenése: hatások és okok]*. Trends in Ecology és Evolution, 25. 345–353.
- Radics László (2001): *Ökológiai gazdálkodás*. Dinasztia Kiadó, Budapest.
- Schader, C. – Pfiffner, L. – Schlatter, C. – Stolze, M. (2008): *Umsetzung von Ökomaßnahmen auf Bio- und ÖLN-Betrieben. [Ökológiai intézkedések megvalósítása ökológiai és konvencionális művelésű gazdaságokban]*. Agrarforschung, 15. 506–511.
- Staub, H. A. (1983): *Választ elött a mezőgazdaság*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Tirado, R. – Simon, G. – Johnston, P. (2013): *Bees in decline: A review of factors that put pollinators and agriculture in Europe at risk. [Méhpusztulás: az európai beporzókat és a mezőgazdaságot veszélyeztető tényezők áttekintése]*. Greenpeace Research Laboratories Technical Report (Review) Greenpeace International, 01-2013.
- Tuck, S. L. – Winovist, C. – Mota, F. – Ahnström, J. – Turnbull, L. A. – Bengtsson, J. (2014): *Land-use intensity and the effects of organic farming on biodiversity: a hierarchical meta-analysis. [A földhasználat intenzitása és az ökológiai termesztés hatásai a biodiverzitásra: hierarchikus metaanalízis]*. Journal of Applied Ecology.

- UNEP (2010) UNEP Emerging Issues: *Global Honey Bee Colony Disorder and Other Threats to Insect Pollinators*. [UNEP felmerülő kérdések sorozat: A globális méhcsalád-összeomlás és egyéb, beporzó rovarokat sújtó fenyegetések]. United Nations Environment Programme.
- Williams, G. R. - Tarpy, D. R. - Van Engelsdorp, D. - Chauzat, M.-P. - Cox-Foster, D. L. - Delaplane, K. S. - Neumann, P. - Pettis, J. S. - Roggers, R. E. L. - Shutler, D. (2010): *Colony Collapse Disorder in context*. [A méhcsalád-összeomlási rendellenesség háttere]. BioEssays, 32. 845-846.
- Zsolnai László (2011): *Ökológia, gazdaság, etika*. Helikon Kiadó, Budapest.

ENGLISH ABSTRACT

The purpose of this research is to, I highlight the importance of „environmentally-friendly farming” activities. It can be an alternative way to maintain sufficient condition of ecosphere. This research looks at many works, according to these papers: in organic farming biodiversity is higher by 30%, biodiversity is threaten industrial agriculture. The studies have proved that an organic farming has a positive effect on number of bee-species and their population-growth.

Az öntözés és annak hatásai a borvidékeken



A ma már ismert globális felmelegedés fogalmával együtt jár, hogy az időjárási körülmények egyre szélsőséesebbek, a hőmérséklet egyre inkább kiszámíthatatlan, a csapadék eloszlása pedig egyenlőtlené vált. Nemcsak társadalmi, hanem mezőgazdasági termelési szempontból tekintve is súlyos károkat okoz az egyre sűrűbben előforduló árvíz, belvíz és aszály. Ezeket a veszteségeket a vízgazdálkodás hatékonyságának fokozásával, a hozzá kapcsolódó vízrendszerek és tározók felújításával, karbantartásával és további tározók és szivattyútelepek építésével el lehetne kerülni. A tanulmány a fenti tényezőkből kiindulva az öntözésre teszi a hangsúlyt. Azt nézi meg, hogy szükséges-e az öntözés egyáltalán a borvidékeken. Részletesen vizsgálja, hogy az öntözött borvidéki területekre milyen hatással volt a plusz csapadék, és hatott-e a szőlő cukorfókára a megemelt vízmennyiség. A módszerek között a releváns szakirodalmak feldolgozása mellett leíró statisztikát, korrelációkat és varianciaanalízist alkalmaztam, amit az SPSS szoftver segítségével valósítottam meg.

BEVEZETÉS

„A természeti erőforrások, különösen a (...) vízkészlet, (...) a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége”.^[2]

Manapság az újságok és tévéműsorok tele vannak olyan időjárási katasztrófákkal, mint az erdőtüzek, árvizek és belvizek, és mindenhol a globális felmelegedés hatásainak következményeiről beszélnek. Ebbe tartozik bele az is, hogy az időjárási körülmények egyre szélsőséesebbek, a hőmérséklet egyre inkább kiszámíthatatlan, ahogy a csapadék eloszlása is. Ahogy a fenti idézet is mutatja a téma jelentőségét, hatalmas feladat előtt állunk az alkalmazkodás és a vizek kezelésének területén.

[1] Szent István Egyetem, Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató, Kispál. Gabriella@hallgato.szie.hu .

[2] Magyarország Kormánya (2011): *Magyarország Alaptörvénye*. 2011. ápr. 25. P cikk.

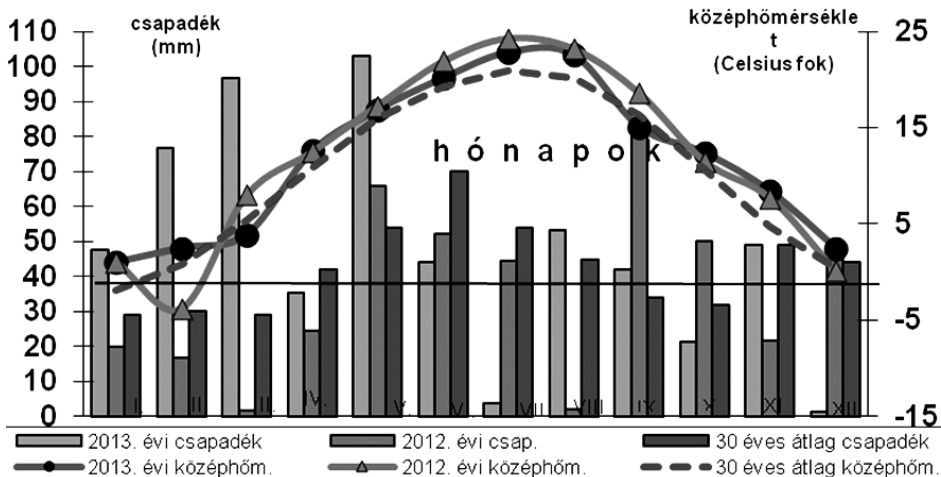
Általános vélekedés, hogy a szőlő éves csapadékgénye 300-500 mm. Ha ez nem áll rendelkezésre az időjárás adta vízkészletből (csapadék, pára), akkor szükség van öntözésre a megfelelő mennyiségű hozam elérésének céljából. A cikk arra kíván válaszolni, hogy az öntözés kérdése hogyan alakul a borvidékek tekintetében. Olyan alapvető kérdésekre keresi a választ, mint például: Mekkora az öntözött és öntözhető borvidékek területe? Melyek azok a borvidékek, melyek egyáltalán nem öntözhetőek? Hogyan alakult az öntözött területek mérete az évek során?

Öntözéssel valóban növelhető a szőlő termésmennyisége? Igaz-e az, hogy az öntözés erőteljes hatással van a szőlőcukor- és alkoholtartalmára?

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

2014 júliusában a sok éves átlag csapadéknak (1971–2000), ami 62,1 mm-t jelent, országos szinten 182%-át mérték, de előfordult olyan település is, ahol a szokásos mennyiség háromszorosa hullott. Ezt a plusz csapadékot tárolni kellene, hogy aszályos időszakban fel lehessen használni. A napi maximum-hőmérsékletek 5,8 fokkal az átlag fölött voltak, míg a minimumok 4,7 fokkal az átlag alatt alakultak.^[3] Ez ugyancsak kihat a mezőgazdaságra és az öntözés, valamint a csapadékgazdálkodás szükségességét erősíti.

1. ábra: A csapadék és az évi középhőmérsékletek alakulása



Forrás: BCE SZBI Kecskemét- Katonatelep; Nagy Béla.^[4]

[3] Lakatos M. (2014): *MTI jelentés*. <http://www.nanasmet.hu/cikk/20140802/az-atlagosnal-ketszer-tobb-csapadek-hullott-juliusban> Letöltve: 2014.08.04.

[4] Nagy B. (2014): *A 2013-as szőlőtermesztési év főbb jellemzői a Kunsági borvidéken*, BCE SZBI Kecskemét- Katonatelep, Szőlészeti-, Borászati és Marketing Konferencia, Lakitelek 2014.01.28.

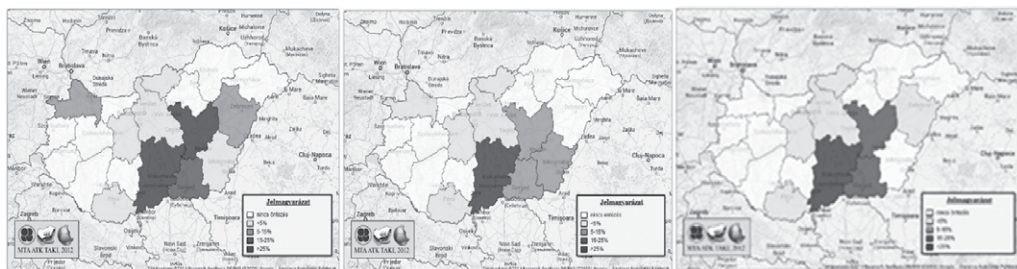
Az 1. ábra jól szemlélteti, hogy a 30 éves átlag csapadék és átlag középhőmérséklet eloszlása egyenletesebb volt, mint a 2012 vagy a 2013-as évben mért ugyanilyen adatsor. Az utóbbi években a csapadék és a hőmérséklet is egyre több olyan adatot eredményezett, mely már kiugrónak számít. Ez azt bizonyítja, hogy valóban egyre szélsőségesebbek az időjárási körülmények, amikhez alkalmazkodni kell. Ez főleg a mezőgazdaság számára szükséges, hiszen jelentősen befolyásolhatja a termésmennyiséget is.

„Az öntözéssel a hozamok 20-30, de esetenként 50-100 százalékkal is növelhetők.”^[5] – nyilatkozta ifj. Hubai Imre a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara alelnöke 2014 márciusában az Agrárszektor honlapjának. Ez nagyon szépen hangzik, de hogyha így van, akkor miért van az, hogy míg az ország mezőgazdasági területéből 1,5 millió ha aszályérzékeny, ennek alig ötöde az, ami öntözhető, és amit valójában öntöznek, az mindössze 80-100 ezer hektár.

Az EU15-k esetében a mezőgazdaságilag hasznosított területek 11%-ára terjed ki az öntözés, hazánkban ugyanez az arány mindössze 3,9%. Amennyiben az EU27 tagállamát vizsgáljuk öntözés alapján, akkor Magyarország az utolsó előtti helyre kerül (MTA ATK TAKI, 2012),^[6] pedig 17 jelentősebb folyó található az ország területén.

Ráadásul a tendencia is rossz irányt mutat, ha a fenti rendszer adatait elemezzük, mert a térképek és elemzések alapján folyamatosan csökkent az öntözött területek aránya (ld. 2. ábra).

2. ábra: Az öntözött területek aránya Magyarországon a Gazdálkodási Napló alapján sorrendben 2008/2009, 2009/2010-ben és 2010/2011-ben^[7]



Forrás: <http://okir-tdr.helion.hu/?diapoly=3.5.1.a>; <http://okir-tdr.helion.hu/?diapoly=3.5.1.b>; <http://okir-tdr.helion.hu/?diapoly=3.5.1.c>

[5] Agrárszektor (2014): *Vészesen kevés az öntözött terület Magyarországon* http://www.agrarszektor.hu/novenytermesztes/egyeb/veszesen_keves_az_ontozott_terulet_magyarorszagon.3627.html Letöltve: 2014.08.04.

[6] Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpont Talajtani és Agrokémiai Intézet (2012): *Öntözés*. <http://okir-tdr.helion.hu/?diapoly=3.5.1.a>; <http://okir-tdr.helion.hu/?diapoly=3.5.1.b>; <http://okir-tdr.helion.hu/?diapoly=3.5.1.c>; Letöltve: 2014.08.04. <http://okir-tdr.helion.hu/?diapoly=3.5.1.a> Letöltve: 2014.08.04.

[7] Uo.

„A csapadék Magyarországon főként az ország középső és déli területein évi átlagban mintegy 50 mm-t csökkent 100 év alatt, amely a növényi vízigényekhez mérten rendkívül nagy.” (MTA ATK TAKI, 2012)^[8]

2008-2011-es időszakban az öntözött területek aránya főként az Alsó-Tisza vidékre koncentrálódott. Azonban az évek alatt néhány megyében eltűnt az öntözés, másokban pedig annak mértéke csökkent, mint például Békés megye. Ott a 2008/2009-es gazdálkodási évben volt még egy 5-10%-os öntözés, ami megemelkedett a következő évre, de a 2010/2011-es évre már teljes mértékben eltűnt az öntözés.

Azt, hogy az aszályos évek nagy gyakorisággal az Alföldön fordulnak elő, Pálfai^[9] is megerősíti, aki ezt kutatta 1931-2010-ig terjedő időszakban.

ANYAG ÉS MÓDSZERTAN

A Központi Statisztikai Hivatal adatbázisában az öntözésre vonatkozóan régiós szinten vannak csak adatok, ezért a Hegyközség Nemzeti Tanácsának (HNT) adatsorait használtam a kutatás során, melyek közvetlenül a borvidékekre vonatkoztak. Sajnálatos módon csak a 2013-as évre voltak elérhetőek a számomra releváns értékek. Ezek alapján még nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, de mindenképpen érdekes szemléletformáló irányt tud mutatni a jövőre vonatkozóan. Szakmai megjegyzésként ehhez azt is szükséges hozzátenni, hogy a 2013-as év a csapadék összmenyiségét illetően elérte a szőlő vízigényének kielégítésére elegendő 300-500 mm-t, tehát ennél az évnél a csapadékeloszlás az, amire az öntözés leginkább hatással lehetett.

Az SPSS szoftvercsomag 20.0-s verzióját hívtam segítségül, hogy a leíró statisztikát, varianciaanalízist és a korrelációkat megjelenítsem, illetve elkészítsem. A primer kutatást természetesen a szekunder kutatás releváns forrásaival is kiegészítettem.

A hipotéziseimet a következőképpen fogalmaztam meg: 1.) Az öntözött területeken nagyobb az átlagtermés, mint a nem öntözött területeken. 2.) Az öntözés hatására csökken a szőlő cukorfoka.

EREDMÉNYEK

Az irodalmi áttekintés alapján az öntözés az országban az Alsó-Tisza vidékére összpontosult. Itt a Kunsági és a Csongrádi borvidék található, melyek a homokos talaj miatt sokszor valóban igénylik az öntözést. A borvidékeink összterülete 2014 júliusában 56.013 hektárt tett ki a HNT^[10] szerint, melyből az öntözött területek mindössze 40,154 hektárt jelentettek.

[8] Uo.

[9] Pálfai I. (2011): *Szélsőséges vízháztartású évek az Alföldön 1931-2010 között*. Klíma-21 füzetek. 65. 29-32. (<http://www.vahavahalozat.hu/system/files/klíma-21-65.pdf> Letöltve: 2015.01.22.)

[10] Nyers Á. (2014): *Borvidékek öntözésének adatbázisa*, Hegyközségek Nemzeti Tanácsa (HNT).

Ez az alig több, mint 40 ha terület is 12 borvidék között oszlott meg. Magyarország 22 borvidékéből a többi 10 borvidék pedig vagy nem is öntözhető a terület sajátosságai miatt, vagy csak öntözésre tervezett terület (1. táblázat). Utóbbi azt jelenti, hogy vízjogi engedéllyel rendelkeznek rá, azonban tényleges öntözés nem történt.

1. táblázat: Az öntözésen kívül eső borvidékek öntözés szerinti besorolása és területei

Nem öntözhető borvidékek	Nem öntözhető borvidékek területei (ha)	Öntözésre tervezett borvidékek területe, ahol eddig nem volt öntözés	Öntözésre tervezett borvidékek öntözhető területei (ha)
Bükki	891,660	Etyek-Budai	0,513
Móri	500,534	Hajós-Bajai	0,151
Neszmélyi	918,792	Nagy-Somlói	0,128
Pannonhalmi	579,822	Pécsi	0,154
Villányi	2300,519	Soproni	8,379
Összesen (ha)	5191,327	Összesen (ha)	9,325

Forrás: A HNT adatai alapján saját szerkesztés.^[11]

Szakmai indok, hogy azért van egy hiányzó adat a következő számításokban, mert az Egri borvidék öntözött területénél, ami kb. 4,22 ha volt, nem volt termésadat. Valószínűleg az időjárás viszontagságai miatt. Ezt az adatot az elemzésből kihagytam, mert nagyon torzította volna az eredményt, hiszen az összes öntözött terület méretéhez képest (szőlőterület) nagy az aránya.

Az arányokat figyelembe véve azt lehet mondani, hogy a szőlőterületeinknek közel egy ezrelékét sem öntözzük, még akkor sem, ha lehetne.

Arra is kerestem a választ, hogy miért ilyen kicsi az öntözött területek aránya hazánkban. Zengő^[12] azt nyilatkozta, hogy elvileg elegendő lehetne a csapadék a tőke és a termés zavartalan fejlődéséhez, annak eloszlása azonban nem kielégítő. Ezek után hozzátette, hogy a szőlőben a legnagyobb hatékonyságot elérő öntözési technológia a mikro szórófejes, és a csöpögtető öntözés, melyek az öntözési technológiák között is a legdrágábbnak számítanak.

Mikóczy^[13] szerint a szőlő alapvetően szárazságtűrő növény és annak öntözésével több kutatási projekt is foglalkozott Németországban. Hans Reiner Schultz

[11] Uo.

[12] Zengő B. (2003): *Miért érdemes öntözni a szőlőt?* <http://www.pointernet.pds.hu/ujzagok/agraragazat/2003/05/20090205182946956000000546.html> Letöltve: 2015.01.05.

[13] Mikóczy N. (2005): *A szőlő öntözéséről.* <http://mezohir.hu/mezohir/2005/07/a-szolo-ontozeserol/> Letöltve: 2015.01.05.

és Bernd Gruber professzorok úgy érveltek, hogy a „terrior” jelleg kialakítása és a tényleges termésmennyiség-fokozás az öntözés ellen szól.

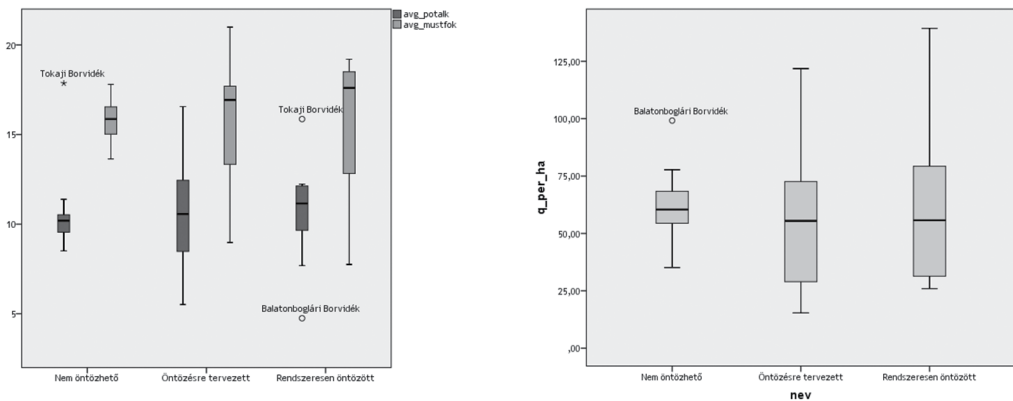
Ahogy az egyik termelő^[14] elmondta, a szőlőtermelés hazánkban alapvetően nem igényel különösebb öntözést, mert a szőlő kúszónövény és ennél fogva mély gyökereivel könnyebben fel tudja venni a talajvizet.

Gyorsan alkalmazkodik a szárazsághoz és általában elegendő csapadékot kap, de a szélsőségek hatásai egyre inkább megmutatkoznak ezen a területen is.

Például a homokos területeken a szőlő a vizet hamar felszívja a talajból és a magas átlaghőmérséklet miatt a kiszáradás hamarabb megvalósulhat, ami a termés csökkenésével járhat együtt. 2012-ben az aszály a Szekszárdi borvidéken 30%-os termés kiesést eredményezett. Ráadásul, ahol és amikor a szükséges csapadék adott, ott sem biztos, hogy annak eloszlása is megfelel a növény vegetatív és generatív életfejlődési igényeinek.

Öntözéssel a hozam- és minőségingadozást mérsékelni lehet, így tervezhetőbbé tehető a növénytermesztés, köztük a szőlőtermelés is.

3. ábra: Az alkohol- és mustfok szórása, terjedelme, valamint az átlag termék értékei az öntözésnek megfelelően



Forrás: A HNT adatai alapján saját szerkesztés 2015.

A 3. ábra bal oldali részén a borvidékekre jellemző alkoholfokot (kék szín) és mustfokot (zöld szín) az öntözésnek megfelelően 3 csoportban ábrázoltam. A diagram jól bemutatja a leíró statisztika adatait, ahol a doboz legalján lévő vízszintes vonal a minimumot, a doboz tetején lévő a maximumot mutatja. Maga a doboz a minta több mint felét tartalmazza, az abban lévő vonal a mediánt jeleníti meg. Ez alapján elmondható, hogy az alkoholfokot figyelembe véve a

[14] Kispál S. (2014): *Csongrád-bokrosi szőlőtermelővel készített mélyinterjú alapján.*

nem öntözhető területen sokkal kisebb az adatok szórása és terjedelme. A mustfoknál az öntözésre tervezett terület esetében figyelhető meg nagy terjedelem. A Tokaji Borvidék az ábra jobb oldalán kiugró, bal oldalán extrém értéket mutat. Ezen kívül a Balatonboglári Borvidék az, mely a többi értéktől nagyban eltér.

Mivel az átlagtermés értékei más mértékkel szemléletesebbek, ezért külön diagramon ábrázoltam, amit a 3. ábra jobb oldala jelenít meg. Ez alapján leolvasható, hogy a nem öntözhető és rendszeresen öntözött borvidékek mediánja közel hasonló szinten van. A rendszeresen öntözött területek esetében a minta felső negyede nagy intervallumot ölel át. Az átlagtermés esetében csak a Balatonboglári Borvidék értéke a kiugró.

Ezek után lefuttattam a programon az adatsort a további leíró statisztika összegzéséhez. Az eredményből az látható, hogy az alkoholfok átlaga 10 fok körül, a cukorfok átlaga 15 fok körül, az 1 hektárra jutó mázsa, azaz az átlagtermés pedig a nem öntözhető területeken 61, 2142, míg a rendszeresen öntözött területeken 61, 7210, ami nem sokban tér el az előbbieken említettől.

A leíró statisztikai jellemzők után a varianciaanalízist használtam arra, hogy megnézzem, az öntözés milyen hatással van az alkohol- és a mustfokra, valamint az átlagtermésre. Ahhoz, hogy tudjam kezelni az adatbázist, a megnevezett kategóriákat kódoltam. A varianciaanalízishez minden esetben meg kell nézni, hogy a szórásnégyzetek mennyire egyeznek meg, ezért készítettem egy homogenitás vizsgálatot is. Akkor van különbség az egyes kategóriák között, ha a különbség, azaz a szignifikancia kisebb, mint 0,05. Statisztikailag nem találtam szignifikáns különbséget. Ezek után elvégeztem a varianciaanalízist.

Az a tény, hogy nem öntözött vagy rendszeresen öntözött területről van szó, az jelentős mértékben nem befolyásolja az alkoholfokot, a mustfokot, de még az átlagtermést sem. Az első hipotézisem, miszerint az öntözés pozitívan befolyásolja az átlagtermést, nem igazolódott be jelen esetben, de az sem, hogy negatív hatással lenne a cukorfokra. Így a második hipotézisem sem talált megerősítésre, tehát ha öntözik a szőlőt, az attól még ugyanolyan cukorfokra képes, mintha nem öntöznék.

2. táblázat: A vizsgált adatok közötti korrelációk

Korrelációk				
		avg_potalk	avg_mustfok	q_per_ha
avg_potalk	Pearson féle korreláció	1	,520**	-,022
	Sig. (2-tailed)		,000	,878
	N	50	50	50
avg_mustfok	Pearson féle korreláció	,520**	1	-,079
	Sig. (2-tailed)	,000		,583
	N	50	50	50

Korrelációk				
		avg_potalk	avg_mustfok	q_per_ha
q_per_ha	Pearson féle korreláció	-,022	-,079	1
	Sig. (2-tailed)	,878	,583	
	N	50	50	50

Ez a korreláció 0,01-es szint mellett figyelhető meg.

Forrás: saját szerkesztés 2015.

Ezek után korrelációt végeztem a fenti tulajdonságokra, hogy azok között van-e összefüggés. Ez alapján a mennyiségnek nincs hatása sem az alkoholfokra, sem a mustfokra. Természetesen a mustfok és alkoholfok között kapcsolat figyelhető meg statisztikailag is, mely egy közepesen erős pozitív korreláció 0,01 szignifikancia szint mellett. Ez azt jelenti, hogy ha a mustfok nő, akkor az alkoholfok is.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A kutatásom elején feltett kérdésekre a válasz, hogy a magyarországi borvidéki területeken minimális az öntözött területek aránya, legalábbis a 2013-as évi adatok szerint. Alig több mint 40 hektárt öntöztek ekkor, pedig a csapadék eloszlása akkor sem volt kedvező. Kb. 5200 ha borvidéki terület az, ami egyáltalán nem öntözhető és nincs 10 ha az, mely öntözésre tervezett, de nem öntözött terület. A Bükki, a Neszmélyi, a Móri, a Pannonhalmi és a Villányi borvidék egyáltalán nem öntözhető.

A hipotéziseim, melyeket megfogalmaztam a kutatásom elején, nem kerültek megerősítésre a 2013-as év öntözési adatai alapján. Ez azt jelenti, hogy az elemzések alapján statisztikailag nincs szignifikáns különbség az öntözött és nem öntözött területek terméseredményei között. A varianciaanalízis azt is kimutatta, hogy nemcsak hogy a termés hozam között nincs különbség az öntözött és nem öntözött területek között, de mustfokra és cukorfokra sem volt jelentős hatással a mesterségesen kijuttatott vízmennyiség. Ma már a 2014-es évet is lehetne elemezni, de az annyira csapadékos volt, hogy az aszály miatti öntözésről nem beszélhetünk. Ezek alapján azt lehet elmondani, hogy valóban csak abban az esetben szükséges az öntözés a borvidékeken, ha nagyon aszályos évről beszélünk, például amilyen a 2003-as vagy a 2009-es év volt.

IRODALOM

- Agrárszektor (2014): *Vészesen kevés az öntözött terület Magyarországon.* http://www.agrarszektor.hu/novenytermesztes/egyeb/veszesen_keves_az_ontozott_terulet_magyarorszagon.3627.html Letöltve: 2014.08.04.

- Kispál S. (2014): *Csongrád-bokrosi szőlőtermelővel készített mélyinterjú.*
- Lakatos M. (2014): *MTI jelentés.*
- <http://www.nanasmet.hu/cikk/20140802/az-atlagosnal-ketszer-tobb-csapadek-hullott-juliusban> Letöltve: 2014.08.04.
- Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpont Talajtani és Agro-kémiai Intézet (2012): *Öntözés.* <http://okir-tdr.helion.hu/?diapoly=3.5.1.a> Letöltve: 2014.08.04.
- Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpont Talajtani és Agro-kémiai Intézet (2012): *Öntözés.* <http://okir-tdr.helion.hu/?diapoly=3.5.1.b> Letöltve: 2014.08.04.
- Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpont Talajtani és Agro-kémiai Intézet (2012): *Öntözés.* <http://okir-tdr.helion.hu/?diapoly=3.5.1.c> Letöltve: 2014.08.04.
- Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Kutatóközpont Talajtani és Agro-kémiai Intézet (2012): *Öntözés.* <http://okir-tdr.helion.hu/?terheles=5> Letöltve: 2014.08.04.
- Magyarország Kormánya (2011): *Magyarország Alaptörvénye* 2011. ápr. 25. P cikk. <http://www.complex.hu/kzldat/a1100425.htm/a1100425.htm> Letöltve: 2015.02.13.
- Mikóczy N. (2005): *A szőlő öntözéséről,* <http://mezohir.hu/mezohir/2005/07/a-szolo-ontozeserol/> Letöltve: 2015.01.05.
- Nagy B. (2014): *A 2013-as szőlőtermesztési év főbb jellemzői a Kunsági borvidéken.* BCE SZBI Kecskemét- Katonatelep, Szőlészeti-, Borászati és Marketing Konferencia, Lakitelek 2014.01.28.
- Nyers Á. (2014): *Borvidékek öntözésének adatbázisa.* Hegyközségek Nemzeti Tanácsa.
- Pálfai I. (2011): *Szélsőséges vízháztartású évek az Alföldön 1931-2010 között.* Klíma-21 füzetek. 65. 29-32. <http://www.vahavahalozat.hu/system/files/klima-21-65.pdf> Letöltve: 2015.01.22.
- Zengő B.(2003): *Miért érdemes öntözni a szőlőt?*<http://www.pointernet.pds.hu/ujsagok/agraragazat/2003/05/20090205182946956000000546.html> Letöltve: 2015.01.05.

ENGLISH ABSTRACT

Together with today's well known phrase the global warming comes more and more extreme weather conditions, temperatures are ever more unpredictable and the rain repartition became unequal.

Not only from a social point of view but regarding the agricultural production the increasing number of floods, inland inundations and drought cause serious damages. These losses could be avoided by the enhancement of the efficiency of water management. Using the factors mentioned above as a starting point the study puts the emphasis on irrigation. I looks at whether irrigation is needed in the wine regions. It examines in details what effects the irrigation had on vineyards where there were extra rainfall and if the increased amount of water affected the sugar content in the grapes. As for methods among interpreting relevant literature I used descriptive statistics, correlations and ANOVA with the help of the SPSS software.

EMBER ÉS TÁRSADALOM

Egyetemek területi szerepkonceptiójának stratégiai változásai a magyar EU-csatlakozás után



A magyar felsőoktatási intézmények az ország EU-s csatlakozásáig elfogadták az európai egyetemek főbb stratégiai irányelveit az első két egyetemi küldetés, a kutatás és az oktatás területén. A harmadik misszió azonosítása és megfogalmazása szükséges lépés a hazai intézmények számára a tudásalapú társadalom támogatása érdekében, ami egyben kijelöli az egyetemek regionális szerepeit is. A harmadik misszió területi értelmezésére számos elméleti keretet dolgoztak ki, melyek közül néhány, többek között a Triple Helix modell az egyetem szerepét a gazdaság oldaláról közelíti meg. Más elméletek az egyetemek regionális gazdasági hatására (regionálisan elkötelezett egyetemek) vagy az egyetemek társadalmi felelősségvállalásának kérdésére vizsgálóan rá. Az említett elméletek jelentős hatást gyakoroltak a modern egyetemi szerepek fejlődésére. A tanulmányban ehhez kapcsolódóan három magyar egyetem intézményi stratégiai dokumentumaiban megjelenő területi szerepeket és azok változásait vizsgálom az EU-s csatlakozást mint korszakhatárt követően.

BEVEZETÉS

A globalizáció hatására a felsőoktatás terei is kitágultak, és a felsőoktatási intézmények között a nemzeti határokon átnyúló együttműködések mellett (nemzetköziesedés) a globális verseny is elindult (elsősorban a mobilitás területén és a kutatási forrásokért vívott formában). Általános jelleggel megerősödött az intézmények szolgáltató jellege, ami egyben a felsőoktatási intézmények ún. harmadik szerepének legelterjedtebb megközelítési lehetősége. Az Európai Unióban belül mindezek a változások az európai intézmények versenyképességének, illetve társadalmi és gazdasági szerepüknek megerősítését vonták maga után. A bolognai folyamat megszületésével majd a Lisszaboni stratégián belül is megfogalmazódott a felsőoktatási intézmények feladata a tudásalapú társadalom kialakításában. A bolognai folyamat által létrehozott Európai Felsőoktatási

[1] Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató (danos.zsolt@gmail.com).

Térség már megszületése előtt magában foglalt olyan országokat is, amelyek 1999-ben még nem voltak az EU részesei, így még a csatlakozás előtt megindulhattak itt az európai felsőoktatási folyamatok. Az oktatás és a K+F területén ezek viszonylag jól kutatható és nyomon követhető folyamatok voltak, de a harmadik szerep esetében ez korántsem volt ennyire átlátható. Magyarországon a 2000-es évek elején zajlott le a felsőoktatási intézmények integrációja, amelynek nyomán a mai struktúra jórészt kialakult. Ekkortól beszélhetünk több komplex tevékenységeket ellátó intézményekről, amelyek feladatai között az integrációhoz és a területi koncentrációhoz kapcsolódóan megjelentek a területi szempontok is. Szintén a területi szempontok kibővüléséhez vezetett az 1990-es évek végétől felgyorsuló tömegesedés és nemzetközi mobilitás, amelynek következtében a felsőoktatási intézmények a területiséghez való viszonyuk és fejlesztési stratégiájuk újragondolására kényszerültek. A tömegesedéssel és a munkaerőpiac felerősödő igényeivel a felsőoktatás szolgáltató szerepe vált hangsúlyosabbá, és külön jelentőséget kapott a felsőoktatási intézmény saját környezetének, valamint bővebb területi elhelyezkedésén belüli kapcsolatrendszere. A korábbi nemzetgazdasági rendszerek mellett felerősödött a regionális szint, és a felsőoktatási intézmények a szűkebb lokális hatások mellett a nagyobb területi egységet felölelő régiókban is meghatározó szerepet töltenek be. Figyelembe véve a szocialista időszaknak köszönhetően eltérő hazai egyetemfejlődés sajátosságait és a felsőoktatási intézmények jelenlegi tanuló fázisát tanulságos három egyetem szerepfelfogásának és azok változásainak vizsgálata elsősorban a stratégiai dokumentációkon keresztül ebben az átmenetinek tekinthető időszakban.

A felsőoktatási intézményeknek a nemzetközi és hazai kutatások is már meghatározó területi társadalmi-gazdasági szerepeket tulajdonítanak, de ezek a szerepek tartalmukban jelentősen eltérhetnek a regionális fejlettségtől, amely pedig elsősorban földrajzi, társadalom- és gazdaságtörténeti tényezőktől és meghatározottságtól függenek. Magyarország 1990 óta kapitalista berendezkedésű, és 2004 óta tagja az EU-nak, így a globális és EU-s trendek hatásainak társadalomtörténeti távlatokban mérve viszonylag rövid ideje volt mélyreható változást kialakítaniuk. Kérdésként merül fel, hogy a jelenlegi Magyarországon az egyetemek megfigyelhető szerepei mennyire illeszthetők be a nemzetközi trendekbe, illetve maguk az egyetemek milyen szerepeket tulajdonítanak maguknak, milyen egyéb szerepeik vannak, illetve ezek adott időszakon belül miért és hogyan változhatnak. Mivel a magyar felsőoktatási intézmények jelenlegi formájukban a 2000-es évek elején alakultak ki, a mai felsőoktatási rendszer mindössze tizenöt évre nyúlik vissza, így az intézmények szerepvállalása is ilyen távlatban vizsgálható. Az intézmények részére a 2005-ös felsőoktatási törvény írja elő az intézményfejlesztési terv (stratégia) készítését, ugyanakkor már évekkel korábban is általános jelenség volt. Bár az intézményi integrációk és a felsőoktatás átalakítása a bolognai folyamat kapcsán már néhány évvel az EU csatlakozás előtt elindult, az EU csatlakozás mégis lényeges pont volt a magyar felsőoktatás szempontjából. Egyrészt közvetlenné vált a magyar felsőoktatási

intézmények részvétele az európai támogatási rendszerben, másrészt a régió mint tervezési és fejlesztési kategória és egység megjelenése is ehhez köthető.

MÓDSZEREK

Jelen tanulmány egy átfogóbb kutatás kisebb szegmensét foglalja magában, amelyben három intézményt, a Széchenyi István Egyetemet, a Kaposvári Egyetemet és a Miskolci Egyetemet vizsgálom. Ezek az intézmények a magyar felsőoktatási rendszeren belül számos hasonló vonással rendelkeznek, ami lehetővé teszi a társadalmi és gazdasági szerepük összehasonlítását. A három intézmény kiválasztása az alábbi jellemzők alapján történt:

- állami fenntartású egyetemek;
- legalább megyei, de regionálisnál jelenleg nem nagyobb vonzáskörzetű intézmények;
- nem kutatóegyetemek, de legalább három karral vagy képzésterülettel rendelkeznek;
- különböző régiókban és megyékben terülnek el;
- szervezeti egységeik koncentráltan helyezkednek el, lényegében egy városban (néhány kivétellel) találhatóak;
- kimutatható K+F és társadalmi-gazdasági tevékenységeik és kapcsolatrendszerük van.

A kutatás során a 2004-ben, azaz Magyarország EU csatlakozásának évében és az utána következő esztendőkből keletkezett intézményi dokumentumokban vizsgáltam a három intézmény területi szerepfelfogását, illetve azok változásait. A kutatást nehezítette, hogy a dokumentumok egy része nem vagy nehezen hozzáférhető akár elektronikus formában, akár az intézményektől bekérve, így csak a potenciális dokumentumok egy részét tudtam vizsgálni. A vizsgált dokumentumok körét az intézményi dokumentumok csoportosítása előzte meg, és ennek alapján azon stratégiai dokumentumokat választottam ki, amelyek az intézmény teljes szervezeti egészére és tevékenységi körére kiterjedő, közép- és hosszú távú stratégiai dokumentumai közé sorolhatóak. Ezek az alábbiak (amelyek gyakran egy dokumentumban találhatóak):

- vízió;
- misszió;
- intézményfejlesztési tervek.

Az említett dokumentumokon kívül a dokumentumokban található hivatkozott dokumentumokra is támaszkodtam. A dokumentumok vizsgálatának módszere a kutatás jelen szakaszában a fejezetekben előforduló területi hivatkozások feltérképezése és összefüggéseinek megállapítása volt szövegelemzés alapján, a dokumentumok kvantitatív vagy kvalitatív tartomelemzésére még nem volt mód. A dokumentumokban az alábbi négy területi szerepfelfogást vizsgáltam:

- nemzetközi (globális, kontinentális és határon átnyúló is);
- országos (nemzeti);

- regionális (országon belül nagyobb területi egység);
- lokális (város vagy legfeljebb megyei szintű egység).

A FELSŐOKTATÁS ÉS A RÉGIÓK

A regionálistudományi kutatások összehasonlításokon keresztül már bebizonyították, hogy az egyetemek bevonásának mértéke a regionális gazdaságba regionális és nemzeti sajátosságoktól függ. Az egyetemek küldetésadata és szerepvállalása minden esetben a történelmi környezet által is meghatározott tényező.^[2] Az egyetemek küldetése csak a 20. század végétől bővül ki az oktatás, kutatási és gazdasági-társadalmi szerepvállalás hármaskörére, és egyre komolyabb hangsúly helyeződik a harmadik funkcióra a nemzeti és regionális gazdaságfejlesztési stratégiákban. A harmadik szerep vizsgálatát alapvetően két irány jellemzi a szakirodalomban, az egyik a H. Etzkowitz nevével fémjelzett amerikai kutatóegyetemi mintát beépítő vállalkozói egyetem modell, illetve a másik az egyetemek regionális szerepkörére koncentráló, alapvetően európai mintán alapuló modell (J. Goddard nevéhez fűződik a regionálisan elkötelezett egyetem teóriája).^[3] A '90-es évek második felében jelent meg a Triple Helix modell,^[4] melynek lényege, hogy az egyetemeknek működésük során együtt kell működniük mind a gazdasági szereplőkkel, mind a kormányzat szereplőivel, vagyis az egyetemek-ipar-kormányzat egy hármaskörű egységet alkotnak ebben a modellben. A gazdasági kapcsolatok szükségességét az EU is többször megerősítette. Már az Európai Felsőoktatási Térség gondolata is számos kapcsolódó elképzelést hordozott, ahogy a lisszaboni stratégiában megfogalmazott tudásalapú társadalom megalapításában is oroszlánrészt vállalnak a felsőoktatási intézmények. Az EU 2020 programja szintén tartalmazza a leszakadó társadalmi csoportok felemelését és a perifériára kerülők társadalmi befogadásának erősítését, amely stratégiai elvekben a felsőoktatási intézmények ismét jelentős szerepet kaptak. A Triple Helix modell továbbfejlesztéseként jelent meg a Quadruple Helix modell,^[5] amely szerint az egyetemeknek a kormányzaton és gazdasági szereplőkön túl a társadalommal is kapcsolatot kell tartaniuk. A Quadruple Helix modell gyakorlatilag az egyetemek társadalmi felelősségvállalásával

[2] Goddard, J. – Vallance, P. (2011): Universities and regional development. In: A. Pike – A. Rodríguez-Pose – J. Tomaney (eds.): *Handbook of local and regional development*. Routledge, London. 425–437.

[3] Goddard, J. (1997): *Universities and Regional Development: An Overview, background paper for OECD*. University of Newcastle. CURDS, Newcastle.

[4] Etzkowitz, H. – Leydesdorff, L. (1996): *The Triple Helix of University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development*. *EASST Review*, 1. 11–19.; Etzkowitz, H. – Leydesdorff, L. (2000): *The dynamics of innovation: from Nation Systems and „Mode 2” to a Triple Helix of university-industry-government relations*. *Research Policy*, 2. 109–123.

[5] Carayannis, E. G. – Barth T. D. – Campbell D. F. J. (2012): *The Quintuple Helix innovation model: global warming as a challenge and driver for innovation*. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 2. 1–12.

azonosítható, ami illeszkedik a Triple Helix további kiterjesztésének modelljébe a Quintuple Helixbe, ami a társadalom és gazdaság (természeti) környezetét is rendszerbe illeszti.^[6]

A felsőoktatás az elmúlt évtizedekben olyan piaci szolgáltatássá nőtte ki magát, amelynek versenytere immár globális, az intézmények globális piaci szereplőkké változtak, és ennek legközvetlenebb területe a hallgatói és kutatói mobilitás, illetve a nemzetközi kutatások. A nagyobb egyetemek gazdasági-társadalmi szerepének ennek fényében mindenképpen van nemzetközi vetülete is a nemzeti és regionális szerepkör mellett. A globális piacon való helytállás, a nemzeti felsőoktatási intézmény és a regionális fejlődésben meghatározó résztvevő szereptípusok egymást nem zárják ki, de egységes stratégiát közvetlenül nem tudnak alkotni, ezért bizonyos formában az adott szerepek elválnak egymástól és gyakran egymás mellett léteznek egymás erősítése nélkül. Ezen a ponton tud belépni a helyi és központi kormányzás, a civil társadalom és az üzleti szféra annak tekintetében, hogy melyik szerepvállalást támogassa, és hatást gyakoroljon a felsőoktatási intézmény jövőbeli profiljára is. A kevésbé fejlett régiók jelentősen eltérhetnek a fejlettebb országokban megfigyelhető szisztémától, mivel a kevésbé fejlett régiókban a gazdasági fejlődéshez való hozzájárulása az egyetemeknek másodlagos lehet a helyi viszonyok fejletlensége miatt, ami óriási versenyhátrányt jelent az adott régió számára.

A magyar környezetben a négy vizsgált területi kategóriának saját története van. Egyrészt a magyar felsőoktatás nemzetközi dimenziója nagyobb mértékben csak 1990 után nyílt ki, és megerősödéséről csak 1999-től beszélhetünk. A magyar felsőoktatás nemzetközisége jelentős részben az európai kontinenshez kötődik, különösen az Erasmus és hasonló programok hatására, és a határon átnyúló programok jelentősége is ekkor vált lényegesebbé. Az EU-n kívüli kapcsolatok elsősorban tudományterületi együttműködésekent jelent, míg az EU-n belüli kapcsolatrendszer ennél sok esetben jóval kiterjedtebb. Magyarországon minden bővebb képzéskínálattal rendelkező állami egyetemnek van országos szerepe is, mivel a hallgatói vonzáskörzet egyes esetekben nem korlátozható kisebb területi egységekre. Minden állami egyetemnek van olyan képzése, amelynek hallgatói és munkaerői vonzáskörzete meghaladja a regionális mértéket, de jelentős különbség van abban a tekintetben, hogy hány ilyen képzés van az adott egyetemen, illetve a hallgatók hány százaléka honnan érkezik. A vizsgált intézmények mindegyikére jellemző, hogy a hallgatók nagy része régióon belülről érkezik, és a képzések nagy részére szintén igaz, hogy a hallgatók többsége régióon belüli lakóhelyről érkezik, és így korlátozott országos és meghatározó regionális szerepről beszélhetünk. A magyar felsőoktatási környezetben elsősorban a tervezési régió fogalma értelmezhető, amely az EU-s

[6] Carayannis, E. G. - Campbell D. F. J. (2012): *Mode 3 Knowledge Production in Quadruple Helix Innovation Systems. Twenty-first-Century Democracy, Innovation and Entrepreneurship for Development*. SpringerBriefs in Business, 7. 1-63.

integrációt megelőzően, mint területi egység ismeretlen volt, a magyar közigazgatási rendszer megyei és településalapú történelmileg. A mai NUTS 2-es kategóriába illeszkedő régióknak nincs történelmi előképe, létrehozásuk mesterséges módon a közigazgatási egységként szolgáló megyék összevonásával valósult meg 1999-ben. Mivel korábban ilyen jellegű együttműködés nem volt a megyék között, ennek sem kulturális, sem társadalmi-gazdasági előzményei nem voltak, így a régió a magyar rendszerben teljesen új jelenség. Az EU támogatások elosztásának területi egységeként ez a mesterkélt forma nagyban akadályozza a források hatékony felhasználását, ugyanakkor az egyetemeknek, mint a térségi-területi fejlődést meghatározó szereplőnek a területi szerepfelfogását ehhez a kategóriához kell igazítania. A regionális szerepkör ilyen formában új szerepkörnek tekinthető az egyetemek részére, a korábban kiemelten lokális (városi illetve megyei) szerepkörű intézmények hatáskörüket, szerepüket egy nagyobb egységre vonatkoztatva kellett újrafogalmaznia. A városi és megyei környezetben való szerepvállalás volt sokáig meghatározó ezeknek az intézményeknek, nagyobb területi rálátásuk csak egyes szempontokból volt (pl. egyes képzések tekintetében), így különösen érdekes, hogyan változott ez a szempont, az intézmények hogyan fogalmazzák meg a saját szerepfelfogásukat, szerepcéljaikat az ennek megfogalmazására szolgáló dokumentumokban.

A KAPOSVÁRI EGYETEM REGIONÁLIS SZEREPKÖRE A STRATÉGIAI DOKUMENTUMOKBAN

A fejezetben a Kaposvári Egyetem regionális szerepkörét és annak változásait mutatom be az egyetemi dokumentumok tükrében.^[7] A Kaposvári Egyetem 2000. január 1-én jött létre két (egy agrártudományi és egy tanítóképző) kar és két kutatóintézet integrációjával. Az intézmény megszületésében nagy szerepet játszott a megyei és a városi önkormányzat, ami nagyban elősegítette a regionális szolgáltató szerepet. Az egyetem karai az Agrár- és Környezettudományi Kar (AKK, korábban Állattudományi Kar néven), a Pedagógiai Kar (PK, korábban Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar néven) és 2004-től a Gazdaságtudományi Kar (GTK) és a Művészeti Kar (MF, korábban Művészeti Főiskolai Kar néven). A művészeti képzéssel egyedi képzés kínálatot nyújt az intézmény, amelyet egy új vidéki művészeti képzési központ kialakítása indokolt. 2005-öt követően tovább bővült az egyetem szolgáltatási és képzési köre. Jelentkezőinek nagy része – különösen a pedagógiai és gazdaságtudományi képzések esetében – a saját régiójából, a Dél-Dunántúl régióból érkezik, kivéve a művészeti

[7] S. n. (2006): *Kaposvári Egyetem Intézményfejlesztési Terve*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár; S. n. (2008): *Kaposvári Egyetem Intézményfejlesztési Terve*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár; S. n. (2009): *Kaposvári Egyetem Intézményfejlesztési Terve*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár; S. n. (2012): *Intézményfejlesztési Terve*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár; S. n. (2006): *Küldetési nyilatkozat*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár.

képzéseket, amelyek esetében jóval kiegyenlítettebb az országos eloszlás a jelentkezők tekintetében. Ezek a jellemzők hozzájárulnak ahhoz, hogy az intézmény is a Dél-Dunántúl régiót emeli ki külön a küldetésnyilatkozatában.

A Dél-Dunántúl régió az ország legkevésbé fejlett területei közé tartozik, a bruttó hazai össztermék tekintetében ez a régió termeli a legkisebb részt, bár az egy főre jutó összeg alapján már megelőz más régiókat. A régióban jellemzően kevés a város, apró- és kistelepülések településszerkezete túlsúlyt jellemzi. Míg ipara visszaszorulóban van, a mezőgazdaság korábbi térvesztése ellenére is húzóágazatnak tekinthető, sok kiemelkedő agrár- és élelmiszeripari vállalkozás található itt. Az AKK jelentős képviselője a regionális mezőgazdasági fejlődésnek, a régió K+F tevékenységének egyik megalapozója. A GTK elsősorban a Dél-Dunántúl és Somogy megye (amelynek Kaposvár a központja) fejlesztési szükségleteinek kiszolgálását látja el, de a régió tekintetében a Pécsi Egyetem képében jelentős konkurenciája van a területen. A régióban korszerűtlen a gazdasági szerkezet, nincsenek innovatív húzóágazatok, alacsony a versenyképesség és így a tőkevonzó képesség, amit a közlekedés fejletlensége és tudástranszfer kialakulatlansága is állandósít. Jellemző a kicsi és a közepes méretű vállalkozások túlsúlya és a hozzáadott értéket termelő egységek hiánya, ezért a magasan képzett munkaerő elvándorlása is probléma. Ezért ezen a területen fogalmazott meg az egyetem már a 2006-os intézményfejlesztési stratégiájában is nagyobb szerepvállalást és az aggregátor szerep felvállalását a térség gazdasági fellendítésének érdekében. A PK működése nagyban függ az állami dotációktól, így a jelentős konkurencia fenyegető (a Pécsi Tudományegyetem elszívó hatása) a kar egyes képzéseire.

A fentiekben láthattuk, hogy az intézmény vonzáskörzete elsősorban a Dél-Dunántúl régióra korlátozódik. Az intézmény korábbi küldetésnyilatkozata alapvetően az oktatás és kutatás kettős szerepvállalására hegyeződött ki, a gazdasági szerepvállalás érintőleges, a civil társadalmi szerep semmilyen formában nem jelent meg benne. A küldetésnyilatkozatban a területi hivatkozások is viszonylag szűkösek. A régió fogalma (konkrét név nélkül) szerepel benne, de a szöveg kontextusa csak egy szűkebb szerepvállalást sejtet. Az egyetem Magyarország és a dél-dunántúli régió fiataljainak és minden tanulni vágyó polgárának ajánlotta fel a nyilatkozatban oktatási és kutatási tevékenységeit, illetve a régió gazdaságának a fejlesztő, szaktanácsadó szolgáltatásait. További részleteket ezzel kapcsolatban nem közölt a szöveg, és mivel más formában a régió nem tűnt fel, így az ajánlás konkrét tartalmát a dokumentum nem világította meg. A szövegben a regionális feladatvállalás szerepet kapott, és mint regionális szolgáltató definiálta magát az egyetem, ám ezen a szerep megragadt annál, hogy az igényeket kielégítse, kezdeményező, innovációt előremozdító funkciót a szöveg alapján az egyetem nem kívánt ekkor még betölteni. A nyilatkozatban szerepet kapott a gazdasági környezet is, de csak nemzeti és globális viszonyrendszerben, az intézmény mint a regionális környezet formáló ereje nem határozta meg magát. Mivel a küldetésnyilatkozat igen szűken kezelte mind a regionális, mind

az egyéb területi viszonyokat, ennek megszületésekor az egyetemnek feltehetően nem volt területi stratégiája, amit tükrözött is a nyilatkozat. A nyilatkozat 2015-ig szerepelt az egyetem honlapján, bár 2012-ben már egy jóval kibővültebb szerepkört fogalmazott meg az egyetem 2012-es intézményfejlesztési tervében. Mindezek fényében az egyetem stratégiai irányvonala kapcsán elmondható, hogy ennek kommunikációja igen zavaros. Hiába fogalmaz meg az egyetem nagyobb és tágabb szerepkört már 2012-ben, ha a honlapon szereplő küldetésnyilatkozat még évekig egy már érvényét veszített célt fogalmaz meg (2015 nyarán már változott a honlap, és ez a korábbi küldetési nyilatkozat jelenleg már nincs fenn a honlapon).

Az egyetemi honlapról nem érhető el az összes intézményfejlesztési terv, hiányzik a legutóbbi 2012–2015 közötti időszakra vonatkozó, ez csak a fenntartónál volt hozzáférhető. 2006-ban az intézmény regionális szerepvállalása helyett az egyes karok szerepvállalásán volt a hangsúly. Az AKK szerepvállalása kapcsán kiemelték a régió jelentős agrárgazdaságát, illetve a kar jelentőségét a régió és elsősorban a megye K+F tevékenységeiben. Ennek a karnak meghatározó tanácsadói szerepe is van a régió mezőgazdaságában, a Dél-Dunántúli régió szaktanácsadási tevékenységének irányítására – mint Regionális Szaktanácsadási Központ – ez a kar kapott megbízást. A kar által folytatott szaktanácsadási tevékenység kiemelt területei az állattenyésztés, a növénytermesztés, a takarmányozás és a farm menedzsment. 2006-ban még ezen a karon működött a Dél-Dunántúli Regionális Innovációs Ügynökség Kaposvári Egyetemi Kutatáshasznosítási Irodája is, amelynek feladata a régióban működő mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalkozások regisztrálása, pályázatírás és -tanácsadás, valamint projektmenedzsment volt. A kar céljai között is szerepel a regionális szerepkör erősítése. A GTK esetében is megfelelő alátámasztást kapnak a regionális kapcsolatrendszerben való szerep a szövegben, ám konkrét tevékenységeket, irányokat, stratégiai helyet nem mutat be, elsősorban a régió gazdaságfejlesztési igényeibe ágyazza a dokumentum a kar regionális szerepvállalást. A PK esetében elsősorban a regionális szolgáltatói, elsősorban a gyógypedagógiai képzések szolgáltató szerepét emeli ki a terv.

A művészeti kar esetében a legkevesebb a regionális szerep, amit részben magyarázhat, hogy ennek a karnak a vonzáskörzete köthető elsősorban a régió kívülrre is. Ennek ellenére annyit a dokumentum is rögzít, hogy a hallgatók részben regionális feladatokat ellátó médiumokban végzik gyakorlatukat, illetve a karnak jelentős szerepe van a regionális művészeti tehetséggondozásban. Az egyetem minőségfejlesztési lépései között szerepel gazdasági, társadalmi szervezetek bekapcsolása az oktatásba, kutatásba, és ennek keretében kooperációs együttműködések kezdeményezése a régió vállalkozásaival, a társegyletemekkel, kamarákkal, önkormányzatokkal és a különféle szakhatóságokkal, valamint közreműködés spin-off vállalkozások szervezésében. A dokumentum egészéből látható, hogy a regionális küldetés stratégiai szintű megfogalmazásának hiányai ellenére a regionális szerepvállalás és a regionális intézményi tudat

már a 2006-os intézményfejlesztési tervben is hangsúlyos szerepet kap, ugyanakkor stratégiai keretet nem alkot, és a lokális szerepvállalás képe rajzolódik ki erősebben. Mivel a 2008-as és 2009-es intézményfejlesztési terv mind céljaiban, mind helyzetértékelésében szó szerint megegyezik a 2006-os intézményfejlesztési tervvel, így előrelépésről nem beszélhetünk ebben a tekintetben. A szó szerinti egyezés oka, hogy ezekben az években a 2006-os tervet csak módosította az egyetem, és újat nem készített, így számos ponton a dokumentumok érintetlenek maradtak.

A 2012-es intézményfejlesztési terv egy jóval bővebb szerepfelfogás kialakításának szándékát tükrözi. Az egyetem a Dél-Dunántúl régió mellett tervezi, hogy a Közép-Dunántúl régióban is komolyabb szerepet fog játszani. Ez a törekvése annak fényében, hogy korábban a tevékenységét elsősorban megyei szinten erősítette, különösen ambiciózusnak tűnik. Az egyetem karai tekintetében is láthatóan felfedezte a vonzáskörzet és a területi hatások kiterjesztésének lehetőségeit, ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a korábbi intézményfejlesztési tervben ez csak nyomokban volt meg. A jövőkép szerint 2020-ban a Kaposvári Egyetem a Dél- és Közép-Dunántúl Régió, a Balaton térségének társadalmi-gazdasági környezetére reflektáló, multifunkciós szolgáltató, önálló felsőoktatási intézménye lesz, amely a környezetében lévő felsőoktatási intézményekkel, valamint kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal együttműködve látja el feladatait. Ezek a célok messze meghaladják az intézmény korábbi önképét, és tudatosan felvállalja az intézmény a regionális intézmény szerepkörét. Az egyes karok tekintetében is eltérések tapasztalhatóak, a művészeti és az agrárkar esetében országos szerepkörre koncentrálnak már az intézmény, a gazdaságtudományi és pedagógiai kar esetében elsődlegesen regionális szerepkört céloz meg. Az intézményfejlesztési tervben az intézmény szerepei úgy jelennek meg, amelyek már hosszabb ideje jellemzik, de ez ellentmondásban áll a korábbi intézményfejlesztési tervekben megjelenő szerepekkel, amelyek jóval szűkebb jelentőséget vállalnak fel. A korábbi tervekben erősen lokális maximum regionális jellegű szerepkör jelenik meg, amelynek bár van országos és nemzetközi szintje is, de ez egyáltalán nem hangsúlyos. Ezzel szemben a lokális szerepvállalás ebben a fejlesztési tervben súlytalanná válik, és a regionális és országos szint erősödik meg, amellett, hogy az agrár- és művészeti képzések esetében a nemzetközi szint megerősítését is kiemeli a dokumentum. Az egyetem minden tevékenységében legalább a szinttartást jelöli ki jelentős fejlesztési fázisok mellett. Ennek fényében az egyetem szerepfelfogásáról elmondható, hogy szélesebb területen jelenik meg, nagyobb jelentőséget tulajdonít magának a szolgáltatói vonalon, a lokális szerepvállalásból egyértelműen a regionális szerepvállalás felé tolódik a hangsúly. A korábbi dokumentumokon még érezhető a város támogatásával létrejött intézmény elkötelezettsége a helyi fejlesztések iránt, míg az újabb tervben már a regionálisan elkötelezett egyetem képe jelenik meg, ami figyelembe véve a régió elmaradottságát hasznos elemzési keretnek tekinthető a kutatás későbbi szakaszaiban. Emellett fontos megemlíteni, hogy az egyetem

a K+F tevékenységeit tekintve országos és nemzetközi területen szeretné fejleszteni, azaz ezeken a területeken a versenyben lévő pozíciót törekszik erősíteni, és a regionális versenyképességre már nem szolgáltatóként, hanem húzóágazat vezető képviselőjeként kíván hatást gyakorolni.

A MISKOLCI EGYETEM REGIONÁLIS SZEREPKÖRE A STRATÉGIAI DOKUMENTUMOKBAN

A fejezet a Miskolci Egyetem szerepvállalásait vizsgálja az egyetemi dokumentumok alapján.^[8] A Miskolci Egyetem kezdetben műszaki felsőoktatási intézmény volt, amely azonban a 2000-es évek elején befejeződő integrációs folyamatok eredményeként egy sokszínű képzés kínálattal rendelkező intézmény lett. A 2000-re létrejött egyetem ma hat egyetemi, két főiskolai karral, egy zeneművészeti intézettel és egy kutató intézettel rendelkezik. Az intézménynek történelmi előképe is van (a selmecebányai bányászati-kohászati tanintézet), ami a 18. századra vezethető vissza. A jelenlegi egyetem az előképtől függetlenül is régebbi (1949-es) alapítású, mint az előző két intézmény, így múltja a helyi társadalmi-gazdasági közegben mélyebben gyökerező intézményt tett lehetővé, ami hangsúlyosan megjelenik az intézményi dokumentumokban is. A város és így a lokális szinttel való fontos és átfogó együttműködés az alapítás óta meghatározó az egyetem életében, de mint később látható lesz, a térségi feladatok vállalását is hamar elfogadta az intézmény. A régióban gondolkodás a Miskolci Egyetem esetében vált a leghangsúlyosabbá a vizsgált intézmények közül, ugyanakkor egyes területeken (főleg K+F) a nemzetközi és az országos hatások és kapcsolatok is fontosak. A Miskolci Egyetem küldetésnyilatkozatában hangsúlyozottan megjelenik a térségi felelősségvállalás az Észak-Magyarország régióra vonatkozóan. További kapcsolódást mutat a minőségpolitika, amelyben szerepel, hogy az egyetem vezetésének célja az Észak-Magyarország régió olyan szellemi központjává válni, amelyet a társadalmi felelősség értékrendjei jellemeznek. Mindezek kifejezetten azt erősítik meg, hogy az egyetem elsődleges stratégiai célja a regionális szerepek minél erősebb felvállalása. Ebben talán az is szerepet játszik, hogy országos szerepvállalását már eleve nehezítik regionális vagy regionális szomszédban elhelyezkedő vetélytársak. A Miskolci Egyetem közvetlen versenytársai saját régiójának hallgatóiért, erőforrásaiért a közeli nagy egyetemek és hasonló képzési területű főiskolák. Két legerősebb vetélytársa közül az egyik a Kassai Műszaki Egyetem, amelyek képzési portfóliója éppen lefedi (bányászat, kohászat, egyéb műszaki tudományok) a Miskolci Egyetem erősségeit. A másik a Debreceni Egyetem, amely képzési portfóliója részben átfedi a Miskolci Egyetemével, és jobb mutatókkal rendelkezik, ezért nagyobb számú

[8] S. n. (2013): *Minőségpolitika*. Miskolci Egyetem, Miskolc; S. n. (2006): *Intézményfejlesztési Terv 2007-2010*. Miskolci Egyetem, Miskolc; S. n. (2013): *A Miskolci Egyetem Küldetésnyilatkozata*. Miskolci Egyetem, Miskolc; S. n. (2012): *Intézményfejlesztési Terv, 2012*. Miskolci Egyetem, Miskolc.

hallgatót tud vonzani. Egyik intézmény sem a Miskolci Egyetem régiójában található azonban, sőt a kassai egyetem más országban, Szlovákiában helyezkedik el, így a közvetlen regionális vezető szerep nem forog veszélyben. Az egyetem régiója, az Észak-Magyarország régió és székhelyének, Miskolcnak, amely Borsod-Abaúj-Zemplén megye központja szempontjából is lényeges az egyetem intenzív szerepvállalása. A régióban és megyében a legjelentősebb súlyt az ipar, a közigazgatás és a kereskedelmi-szolgáltatói szektor képviseli, amely szektorok részére az egyetem biztosítja a szükséges szakemberképzést. Mivel a vállalkozások száma a régióban alacsonyabb, mint az országos átlag, az egyetem szakember-kibocsátása meghatározó a munkahelyteremtés szempontjából is. Országos mértéket tekintve a régióban a legalacsonyabb a foglalkoztatási arány és a legmagasabb a munkanélküliségi ráta, ugyanakkor a főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezők körében már jóval kedvezőbbek az adatok, ami jelzi, hogy a térség társadalmi mobilitásában is fontos szerepet játszik az intézmény. Az intézmény vonzáskörzete a hallgatók szempontjából itt is karonként és képzésenként eltérő, de lényegében a regionális és a megyei szint meghatározó, egyedül a zeneművészeti, az egészségtudományi, az anyagtudományi területek egyes szakjai, valamint a kulturális antropológia iránt mutatkozik országos kereslet. A régió gazdasági elmaradottsága azonban gyorsítja az elvándorlást, ami veszélyezteti a régió fiataljainak helyben tartását is.

Az intézmény sokoldalú képzési és kutatási tevékenységet folytat, ami meghatározó a régió fejlődésében. A teljes képzési portfólió régiós hatásainak bemutatására nincs lehetőség, de fontos kiemelni, hogy az egyetem szerepe közoktatási intézmények fenntartójaként és felnőttképzési tevékenységek folytatójaként is jelentős. 2006-ban az intézmény még azt a célt tűzte maga elé, hogy 2020-ra a Miskolci Egyetem nemzetközileg versenyképes kutató egyetemmé váljon, amelynek részeként a régió igényeinek megfelelő, általános és széleskörű képzési kínálatot nyújtson, illetve egyedi területeken, saját tudásbázisra épülve, a régió határain túlmutató vonzerővel rendelkezzen. Ezt a célt kibővítve 2012-ben is megismételte, tehát a prioritások nem változtak, de a nemzetközi jelleg hangsúlyosabbá vált ekkora. A Miskolci Egyetem küldetésnyilatkozatának sajátossága, hogy a határon túli magyarok lakta területek igényeinek kielégítésére is koncentrált, és az itteni magyar közösség céljaira is figyelemmel van. Ez a szerep nyilván adódik a határ viszonylagos közelségéből, de valószínűleg kapcsolható az intézmény 18. századi előképéhez is, amelynek eredeti helyszíne (Selmecbánya) szintén a határon túl helyezkedik el. Ezt a törekvését az egyetem a kassai intézményekkel és együttműködésekkel is törekszik erősíteni, amely arra utal, hogy egy tágabb regionális környezetet vesz figyelembe. Fontos megemlíteni, hogy az egyetem tevékeny részt vállalt Miskolc (a város és bővebb környezete) fejlesztési elképzeléseiben is, amelynek keretében kiemelendő a tervezési szerep, mint például 2006-2007-ben Miskolc fejlesztési pólusvárossá való fejlesztésének programjában betöltött funkció. Az egyetem készítette a program teljes stratégiáját, amely a város fejlesztését hét évre határozta

volna meg, de végül ebből semmi nem valósult meg. A régiós szerepvállalás súlyát mutatja az a stratégiai dokumentumokban is hangsúlyozott tény, hogy egy ESZA forrásból megvalósuló projekt (Társadalmi innovációk a felzárkóztatás szolgálatában) kiemelt célja a másik két régióbéli felsőoktatási intézménnyel való (Eszterházy Károly Főiskola és Károly Róbert Főiskola) együttműködésén keresztül a régió társadalmi innovációs potenciáljának növelése volt a társadalmi és területi hátrányok csökkentése érdekében. Ennek legfőbb eszköze egy Felzárkóztatási Klaszter létrehozatala, amelyben a térségben érintett különböző társadalmi, oktatási, kutatási, állami és önkormányzati és gazdasági szereplők összefogásával teremtenék meg a társadalmi fejlődés lehetőségeit. A projekt egyéb tevékenységei is azt célozták, hogy a három intézmény a régió felzárkóztatásának motorjaként tudjon működni köszönhetően az együttműködésnek. A projekt 2015-ben fejeződött be, így valós eredményei csak hosszú távú együttműködések tekintetében lesznek láthatóak, de egy átfogó regionális felsőoktatási együttműködési modell kiépítését célozta.

Az intézmény a 2000-es évek elejétől erős lokális és megyei szintű küldetés-tudattal rendelkezett, amit NUT2 régiófogalom bevezetésével ki tudott bővíteni és erősíteni, növelni tudta a hatásterületét. Érdekesség, hogy a Kaposvári Egyetem esetében a korábbi intézményfejlesztési tervben a regionális szerep töredékesen, valós koncepció hiányával jelent meg, és bár az újabb terv már jóval kiérleltebb elképzeléseket mutat, összességében az egyetemi feladatok folytonossága nem látható. Ezzel szemben a Miskolci Egyetem már 2006-os stratégiai dokumentumaiban egyértelműen lokális térenél nagyobb térségben fogalmazta meg a tevékenységeit, és a mesterséges régióban is törekszik valós feladatait meghatározni. 2012-re ez a törekvés olyan erőssé válik, hogy a régióknak lényegében többek között az egyetem által kezdeményezett felsőoktatási együttműködések adnak olyan keretet, amelyben valós térbeli egységként lehet értelmezni a mesterséges statisztikai-tervezési régiót. Ezt az együttműködést nem lehet azonban leképezni a régió valós földrajzi elhelyezkedésére, mert ilyen direkt egyezés nincsen. Az egyetem stratégiájában is inkább egymásra épülő stratégiai tereket lehet felfedezni, amelyek legelső szintjén a várossal való együttműködés, majd a megyei kooperáció helyezkedik el, amire ráépül a regionális szint és efelett helyezkedik el egy regionális szintnél nagyobb kiterjedésű tér, amelynek része a határon áthúzódó együttműködés Kassával vagy más magyar egyetemekkel (pl. Debrecennel). Ezek a stratégia elsődleges szintjei, amelyekhez hozzáadódik egyes tevékenységek és karok szintjén az országos és nemzetközi térben való együttműködés. A Miskolci Egyetem esetében egy tudatosan és hosszú távon épített regionális szerepvállalás figyelhető meg, amely szintén a regionálisan elkötelezett egyetem koncepciójához áll közel, mindazonáltal az országos és nemzetközi szinten való feladatok is átgondoltabb és összefogottabb képet alkotnak, de ezek a regionális szerepnél minden törekvés ellenére töredékesebb formában kapnak jelentőséget, és feltehetően a valóságban is töredékesebbek az egyetem egészét tekintve.

A SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM REGIONÁLIS SZEREPKÖRE A STRATÉGIAI DOKUMENTUMOKBAN

A fejezet a Széchenyi István Egyetem szerepvállalására koncentrálnak az egyetemi dokumentumok tükrében.^[9] Az egyetem műszaki főiskolaként jött létre az 1960-as években, és az 1990-es évektől fokozatosan bővül a képzéseinek köre. 1991-től gazdasági, 1995-től zeneművészeti, 1996-tól egészségügyi és szociális képzések létesültek a főiskolán, amely már az 1998-ban elfogadott Stratégiai Tervében székhelyének, Győrnek és környékének igényeihez mérte az intézmény feladatait, ami egyértelműen lokális szerepvállalást jelent. Ugyanakkor már ekkor megfogalmazzák egy egyetem létrehozásának szükségességét, amely végül 2002-ben született meg, amikor a képzési portfólió kiegészült a jogi képzéssel a korábbi irányok mellett, amelyek szintén tovább bővültek. Az intézmény székhelye Magyarország második legerősebb jövedelem termelési potenciállal rendelkező városa és térsége. Az egyetemnek számos gazdasági szereplővel, kiemelt fontossággal autópári és elektronikai gyártóval, valamint azok beszállítóival kiépített kapcsolatai vannak, meghatározó szerepet játszik a megyéje (Győr-Sopron-Moson megye) és régiója, a Nyugat-Magyarország régió gazdasági és tudástranszfer folyamataiban. Az intézménynek fontos szerepet szánt a 2007-ben indult AUTOPOLIS fejlesztési és versenyképességi pólus program is (ami később félbemaradt). Különösen jelentős az intézmény tevékenysége országos, illetve most már határon átnyúló (nemzetközi) szinten is a járműipar területén. Érdekes, hogy az egyetem a tervezési-statisztikai régió részeként, a Nyugat-Magyarország régióhoz tartozik, az intézményi stratégiai dokumentumok azonban rendre más regionális megnevezést használnak (elsősorban Észak-Dunántúl, ami alaphelyzetben földrajzi egység), de gyakori, hogy az egyes szövegkörnyezetben a régiót nem is pontosítják. Ennek egyik magyarázata, hogy az intézmény tevékenységének egyik pólusa továbbra is elsősorban a város és közvetlen térségébe összpontosul, a másik, hogy az intézmény fokozatosan bővíti azt a teret, ahol intenzív szerepet kíván játszani és regionális szereplőként határozza meg magát (földrajzilag új tájegységek is ennek kapcsán tűnnek fel a dokumentumokban, pl. Felső-Dunántúl, Közép-Dunántúl). A 2009-es stratégia azonban még egyértelműen az Észak-Dunántúlban határozza meg a Széchenyi Egyetem felelősségvállalási területét. Ugyanakkor az észak-dunántúli térségben a felsőoktatási intézmények között éles verseny van, több területen azonos képzési programot kínálnak a vetélytársak. A műszaki, a jogi és igazgatási jellegű képzési területeken az egyetem egyedüli szolgáltató, de a főváros közelsége folyamatos veszélyt

[9] S. n. (2007): *Intézményfejlesztési Terv 2007-2011*. Széchenyi István Egyetem, Győr; S. n. (2012): *Intézményfejlesztési Terv (2012-2016)*. I. kötet: Helyzetelemzés. Széchenyi István Egyetem, Győr; S. n. (2012): *Intézményfejlesztési Terv (2012-2016)*. II. kötet: Stratégia és kiválóság. Széchenyi István Egyetem, Győr.

jelent, és vetélytársként működnek az ottani intézmények a hallgatók és források vonzásában. A gazdaság- és a társadalomtudományok egyes képzési ágaiban is erős a közvetlen térségi verseny Veszprém (ami régióját tekintve a Közép-Dunántúl régióhoz tartozik) és Sopron felsőoktatási intézményeivel, a nemzetközi hallgatók tekintetében pedig a három közeli főváros Budapest, Bécs és Pozsony elszívó hatása is érvényesül. Ez a hármasság hatása eleve korlátozza az intézmény lehetőségeit, ezért az intézmény egyaránt meghatározza magát lokális és folyamatosan bővülő területen regionális szolgáltatóként, illetve egyes területeken húzóágazatként, valamint a három főváros határon átnyúló nemzetközi hálózatában egyes területeken meghatározó, más területeken inkább kiegészítő partnerként. Mindezek nyomán az intézmény országos szinten is azonosítja szerepeit már 2006-ban is, elsősorban hálózatok részeseként, és a járműipar esetén kiemelkedő szereplőként. Szintén lényeges említeni az egyetem nyitását a szlovákiai magyarság felé. A Széchenyi István Egyetem már 2009-es stratégiája a fentebb bemutatott célokat fogalmazta meg. Ez egy ötéves időintervallumra szóló dokumentum volt, amely számos vonatkozásában megerősítette a 2006-os (2007–2011. közötti időszakra vonatkozó) intézményfejlesztési tervét. A stratégia külön kiemeli, hogy a hazai források mellett az EU forrásai is meghatározóak a kapcsolódó tevékenységek végrehajtásában.

A nemzetközi stratégia elsősorban a járműipar területén vált először kiemeltté. Fiatal intézmény lévén a nemzetközi kapcsolatok száma nem kiemelkedő és a hálózatok kiterjedtsége még bőven kínál fejlődési lehetőséget. Az egyetem nemzetközi együttműködési megállapodásokat tartalmazó listája (tétélesen feltüntetve a honlapján) azt mutatja, hogy az egyetem közvetlen térségi kapcsolatainak beágyazottsága bővül, de az egyetem nemzetközi stratégiája még befejezetlen a határon átnyúló kapcsolatok tekintetében. Számos szomszédos országbeli főiskola és műszaki egyetem szerepel a partnerek között, ami érthető abból a szempontból, hogy az egyetem korábban műszaki főiskola volt, és jelenleg is a műszaki kar a meghatározó intézményrész (ez a helyi Audi gyár ösztönző hatása), de a zenetudományi karnak is van együttműködő partnere. Az Erasmus partnerek között a szakfőiskolák száma domináns (Fachhochschulen), ami a duális képzés felé való nyitottságot mutatja. Az egyetem fiatal kora ellenére az ipari kapcsolatok száma és az intézmény kutatási potenciáljának céltudatos építése figyelemre méltó. Több egyetemi kapcsolat Bécs és Burgenland irányába mutat, és a földrajzi közelség formális és informális kapcsolatok differenciálódó hálózatát alakítja ki. A Centropo régió (mesterségesen létrehozott régiós együttműködés Magyarország, Csehország, Szlovákia és Ausztria szomszédos régiói között) az egyetem nemzetközi stratégiájának egyik alapköve, nem utolsósorban a mesterségesen létrehozott, de történelmileg széleskörű kapcsolatrendszerrel rendelkező régióon belül a járműipari együttműködések kiemelt szerepének. Ezen a területen meghatározó a régióval való együttműködése az egyetemnek, más területeken

ugyanakkor messze elmarad a régió más intézményeinek együttműködéseitől. Ennek magyarázata elsősorban a régióon belüli intézmények eltérő partnerstratégiájával magyarázható, de a régióon belül a hallgatói mobilitás is viszonylag elhanyagolható.^[10]

Az intézmény 2012-es intézményfejlesztési terve számos tekintetben egyenes folytatása a korábbi dokumentumoknak, de a stratégiai célterületek a korábbinál is jóval strukturáltabban jelennek meg. Az egyetem részletesen meghatározta, melyek azok a területek, amelyeken országosan vezető (járműipar) vagy specialista (zöldgazdaság, egyéb műszaki területek, regionális tudományok) szerepet tudnak betölteni. A regionális szerepekben ugyanezt a felosztást fogalmazzák meg. A két szerep közötti különbség a partneri viszonyokban való szerepeken alapul, a vezető pozíció partnerség alakítását jelenti, míg a specialista besorolás partnerkereső helyzetet jelöl. Az intézmény ilyen formában a Miskolci Egyetemhez hasonlóan hierarchikus formában, de annál strukturáltabb formában határozta meg a területi szerepvállalásait. A nemzetközi szerepvállalás kiemelt céljai (Centropé régió, szlovákiai magyarság) is egy kibővített régióban való szerepvállalást jelentenek, de az ezen a szűkebb földrajzi téren túlmutató nemzetközi szerepvállalás is megjelenik a megfogalmazott célok között már több tudományterületen, de az ezek megvalósításával kapcsolatos elképzelések jóval kevésbé strukturáltak, mint a hazai és a határon átnyúló célok. A nemzetközi szerepvállalást az intézmény részéről nagyban korlátozza a már korábban említett intézményi múlt rövidebb időtartama, a nemzetközi elismertség hiánya, az idegen nyelvű képzések kisebb száma, illetve a térségben lévő vetélytársak elszívó ereje.

KÖVETKEZTETÉSEK

A három egyetem szerepvállalásainak számos hasonló vonása van. Egyrészt mindhárom egyetem egy városi, lokális bázisból kiindulva nőtte ki magát valamelyest a városi szerepek bővülésével együtt, és kívánja a saját szerepét is ezzel párhuzamosan kitágítani, másrészt ez a szerepvállalás egyre tudatosabb. Az intézmények nemcsak vonzáskörzetükben, de tevékenységük tágra értelmezett hatásait tekintve már bővebb földrajzi térségben gondolkodnak. Ez a gondolkodás kétségtelenül az intézményi integrációk időszakára nyúlik vissza. Korábban mindhárom intézményt elsősorban lokális és maximum megyei szintű kitekintés jellemezte, csak a szerepek kibővülésével tágult ki földrajzi és társadalmi értelemben is a tér. Az intézményi integrációk időszaka egybeesik az EU csatlakozást megelőző időszakokkal és a bolognai folyamat elindulásával, amely szintén jelentős hatást gyakorolt az intézményi szerepek átalakulásában, elsősorban a

[10] Uszkai A. – Dános Zs. (2014): *Cross-border relationships of Central-European higher education institutions*. Letöltés: <http://www.regscience.hu:8080/jspui/handle/11155/717> 2016.02.26.

nemzetközi térben való erőteljesebb megjelenéssel. Ezek a folyamatok már így a közvetlen EU csatlakozás előtt megkezdődtek, de számos változás azzal hozható közvetlen összefüggésbe. Az első és legfontosabb hatása az EU csatlakozásnak a támogatási források elosztása kapcsán kialakított területi rendszerek hatása, azaz a források tervezési-statisztikai régiókhoz való kötése. A mesterségesen létrehozott régiók esetében a felsőoktatási intézmények rá voltak kényszerülve, hogy egy olyan területi egységben vállaljanak szerepet, amelynek sem előzménye, sem jövőképe nem volt. Ezt a kihívást eltérően töltötték be, de mindegyik egyetem reagált rá valamilyen formában. A Miskolci Egyetem szerepvállalása feltöltötte a régió üres keretét, a Kaposvári Egyetem kényszerűségből magára vállalta a szerepeket és meg is fogalmazta elképzeléseit, de az üres rendszerben egyelőre előzmények és tartalom híján kissé esetleges ez a szerepvállalás, míg a Széchenyi István Egyetem lényegében felvállalva a szerepeket egy eltérő régiós térben való sítja meg azokat (amely magában foglalja a NUTS2 régiót is). Szintén fontos hatás a határon átnyúló kapcsolatok támogatása, amely erősíti a nemzetközi kapcsolatok dimenzióját és formálja az ezzel kapcsolatos szerepeket. A nemzetközi térben való szerepeket elsősorban az Erasmus és más csereprogramok a meghatározóak, az egyéb kapcsolatrendszerekben az egyes tudományterület kapcsán kialakított szerepek, illetve az egyéni kapcsolatok a döntőek, egyik egyetem egyéb nemzetközi szerepvállalása sem éri el azt a szintet, hogy kontinentálisan vagy globálisan kiemelkedő intézménynek legyen tekinthető (ebből a szempontból még a legrégebbi egyetemi múltú Miskolci Egyetem tevékenysége a leginkább értelmezhető jelenleg). Szintén lényeges megjegyezni, hogy az EU-s csatlakozással a fenntartó állam részéről is olyan nyomás érkezett, ami az európai felsőoktatási rendszerhez való közelítést váltotta ki, például a minőségirányítás kapcsán az intézményfejlesztési terv előírása. A direkt és indirekt kormányzati törekvések, valamint az EU regionális fejlesztési keretek mind abba az irányba tolták az intézményeket, hogy a megyei határokon túlnyúlva regionális szerepkörben határozzák meg önmagukat, ha a régióként megnevezett területi egység vagy a régió belüli valós vonzáskörzetük nem is fedi egymást. A bolognai rendszer kapcsán mindenképpen ki kell kiemelni, hogy az Európai Felsőoktatási Tér részeként legalább kontinentális, de globális térben is meg kellett határozniuk szerepüket az intézményeknek (ez lehet jelentéktelen is, de mindenképpen szemponttá vált). Mindezek a változások azt is jelentették, hogy az egyetemek harmadik szerepe kibővült mind a tevékenységek körét, mind azok hatásterületét tekintve. Az egyetemek szerepvállalása értelmezhetővé vált regionális szinten, és három regionálisan elkötelezett egyetem koncepciója jelenik meg a stratégiai dokumentumok alapján. Az elemzés elsősorban a regionálisan elkötelezett egyetemek koncepció megjelenését mutatta ki, ezért az egyetemi szerepvállalásban a Triple Helix szempontú értékelése most nem kapott szerepet, ami azonban a kutatás egyik lehetséges iránya lehet a dokumentumok átfogóbb kvalitatív és kvantitatív alapú tartalomelemzése mellett. Egy dolog azonban is így világosan látszik az eddigi eredmények alapján: a regionális szerepvállalás, azaz a regionális gazdasági és társadalmi igényeinek való

megfelelés és azok támogatása hosszútávon fenntartható stratégiát jelenthet a vizsgált intézményeknek mint olyan egyetemeknek, amelyeknek a nemzetközi versenyben nincsenek erős pozíciói.

IRODALOM

- Carayannis, E. G. - Barth T. D. - Campbell D. F. J. (2012): *The Quintuple Helix innovation model: global warming as a challenge and driver for innovation*. Journal of Innovation and Entrepreneurship, 2. 1-12.
- Carayannis, E. G. - Campbell D. F. J. (2012): *Mode 3 Knowledge Production in Quadruple Helix Innovation Systems. Twenty-first-Century Democracy, Innovation and Entrepreneurship for Development*. SpringerBriefs in Business, 7. 1-63.
- Etzkowitz, H. - Leydesdorff, L. (1996): *The Triple Helix of University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development*. EASST Review, 1. 11-19.
- Etzkowitz, H. - Leydesdorff, L. (2000): *The dynamics of innovation: from Nation Systems and „Mode 2” to a Triple Helix of university-industry-government relations*. Research Policy, 2. 109-123.
- Goddard, J. (1997): *Universities and Regional Development: An Overview, background paper for OECD*. University of Newcastle. CURDS, Newcastle.
- Goddard, J. - Vallance, P. (2011): Universities and regional development. In: Pike, A. - Rodríguez-Pose, A. - Tomaney, J. (eds.): *Handbook of local and regional development*. Routledge, London. 425-437.
- S. n. (2013): *A Miskolci Egyetem Küldetésnyilatkozata*. Miskolci Egyetem, Miskolc.
- S. n. (2006): *Intézményfejlesztési Terv 2007-2010*. Miskolci Egyetem, Miskolc.
- S. n. (2012): *Intézményfejlesztési Terv*. Miskolci Egyetem, Miskolc.
- S. n. (2012): *Intézményfejlesztési Terv*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
- S. n. (2007): *Intézményfejlesztési Terv 2007-2011*. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- S. n. (2012): *Intézményfejlesztési Terv (2012-2016)*. I. kötet: Helyzetelemzés. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- S. n. (2012): *Intézményfejlesztési Terv (2012-2016)*. II. kötet: Stratégia és kiválóság. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- S. n. (2006): *Kaposvári Egyetem Intézményfejlesztési Terve*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
- S. n. (2008): *Kaposvári Egyetem Intézményfejlesztési Terve*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
- S. n. (2009): *Kaposvári Egyetem Intézményfejlesztési Terve*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
- S. n. (2006): *Küldetési nyilatkozat*. Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
- S. n. (2013): *Minőségpolitika*. Miskolci Egyetem, Miskolc.
- Uszkai A. - Dános Zs. (2014): *Cross-border relationships of Central-European higher education institutions*. Letöltés: <http://www.regscience.hu:8080/jspui/handle/11155/717> (2016.04.01.)

ENGLISH ABSTRACT

HEI's of Hungary accepted the main guidelines of the strategy of European universities in the field of the first two missions, research and education till the

accession of Hungary to EU. To identify and formulate the third mission of the local universities is a necessary step to build up the knowledge-based society and determine the regional roles of the universities. The regional interpretation of the third mission is elaborated in several theoretical frameworks, some of them, as Triple Helix define the role of universities mainly from the point of view of the economy. Other theories highlight the impact of universities on the regional economies (John Goddard) or the question of the social responsibility of universities. The mentioned theories have taken a considerable effect on the development of the modern university roles. In this connection, the study examines the concepts and the changes of three Hungarian universities' regional roles in their institutional strategic documents after the accession to EU as mile stone.

Hangzatos reklámzenék – reklámzenei hangzások



A televízió-reklámok napjaink egyik népszerű marketingkommunikációs eszközöként nézők széles körét képesek elérni. Jellemzően valamilyen zenét is tartalmaznak, melyek hozzájárulhatnak a reklám hangulatához, támogatva annak üzenetét. Éppen ezért érdemes a bennük fellelhető zenei összefüggéseket, kapcsolatokat is megvizsgálni. Kutatásomban feltáró jelleggel elemeztem a legmagasabb márkavértékkel rendelkező vállalatok reklámzenéit. Célom volt, hogy olyan zeneelméleti összefüggéseket találjak, melyek segíthetnek a tudatos marketingkommunikáció zenei tervezésében és megvalósításában.

BEVEZETÉS

A zenére általánosan úgy is tekinthetünk, mint egy hangyi elemekből álló, sajátos szintaktikával rendelkező rendszerre, melynek egyes elemei a verbális kommunikáció egyes egységeihez hasonlóan értelmezhetőek.^[2] A zenét így érdemes saját szimbólumrendszerének tükrében vizsgálni.^[3] Elmondható az is, hogy a zenével kapcsolatos szubjektív megítélések, vélekedések sok esetben fontosabbak lehetnek, mint a konkrét, szerkezetükkel, felépítésükkel kapcsolatos jellemzők.^[4]

Más megközelítésben a reklámokban alkalmazott zenék egy soktényezős ingermalmazként is értelmezhetőek, melyek találkoznak a hallgatóval, illetve támogatják a reklám üzenetének hatását.^[5] Többféle szerepet tölthetnek be; képesek lehetnek

[1] Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Elemzések Tanszék, doktorjelölt, egyetemi tanársegéd (szabodr@sze.hu).

[2] Bernstein, L. (1976): *A muzsika öröme*. Gondolat Kiadó, Budapest.

[3] Bode, M. (2006): *Now That's What I Call Music! An Interpretive Approach to Music in Advertising*. NA - Advances in Consumer Research, 33. 580-586.

[4] Galan, J-P. (2009): *Music and responses to advertising: the effects of musical characteristics, likeability and congruency*. Recherche et Applications en Marketing, 4. 3-22.

[5] Bruner, G. (1990): *Music, Mood and Marketing*. Journal of Marketing, 4. 94-104.; Hecker, S. (1984): *Music for advertising effect*. Psychology & Marketing, 1. 3-8.; Morris, J. D. - Boone, M. A. (1998): *The Effects of Music on Emotional Response, Brand Attitude, and Purchase Intent in an Emotional Advertising Condition*. NA - Advances in Consumer Research, 25. 518-526.; Alexomanolaki, M. - Loveday, C. - Kennett, C. (2007): *Music and Memory in Advertising: Music as a Device of Implicit Learning and Recall*. Music, Sound and the Moving Image, 1. 51-71.

felkelteni a nézők, hallgatók figyelmét, szerves részeit képezni az üzenet közvetítésének, hatni az emlékezetre, izgatottságot, vagy éppen nyugalmat előidézni. Az általuk keltett pozitív érzések akár a termékkel kapcsolatos racionális érvekhez hasonló fontossággal is bírhatnak.^[6] Emellett az egyes jellemzők egymással különböző irányú és erősségű kölcsönhatásban is képesek állni, így közülük egyet kiragadva nehéz egyértelmű következtetéseket levonni pusztán a zenék hatásáról.^[7]

ZENÉK A REKLÁMOKBAN

Alapegységei szempontjából a zenét általánosan olyan paraméterekkel írhatjuk le, mint a hangerő, hangmagasság, időtartam, tempók, hangszín, textúrák, illetve egyéb zajok.^[8] A klasszikus zeneelméletben megtalálható hangulati jellemzők megjelenését vizsgálta, s igazolta dūr és moll modalitások változtatásával Hevner, majd kibővítve korábbi kutatását, további zeneelméleti paraméterek hangulatra gyakorolt hatását vizsgálta tempók, ritmusok, hangerők szempontjából.^[9] Eredményei szerint a gyorsabb tempójú, változó és harsány ritmusú, élénkebb dinamikájú zenék jobb kedvűnek, méltóságtelesebbnek, játékosabbnak, vidámbabbnak, míg a mélyebb hangnemekben írt, lassabb és halkabb zenék szomorúnak, borongósoknak, álomszerűnek, illetve szentimentálisnak bizonyultak. A figyelemfelkeltő, vonzó, intenzív hatású zenék jellemzően gyorsak, hangosak, szabálytalanok, kiszámíthatatlanok, míg ennek ellenpárjaként a lassú, monoton, kiszámítható szerkezetű zenék jelölhetőek meg.^[10] Különböző tempók – gyors, közepes, lassú – és tonalitások – dūr, moll és atonális zenék – hatását is vizsgálták, egyenként változtatva azokat. Dūr hangnemek esetében a közepes tempókat kedvelték leginkább a válaszadók, míg a másik két módusz esetében a gyorsabb zenéket.^[11] A fentiekhez hasonló célú, közepes tempók, illetve a modalitások zenék sebességére gyakorolt hatásának, valamint a zenék által keltett ingerek vizsgálata is hasonló eredményt adott.^[12]

[6] Honomichl, J. (1981): FCB: *Day after recall cheats emotion*. Advertising Age, 20. 2.

[7] Anand, P. – Holbrook, M. (1986): *Chasing the Wundt Curve: An adventure in Consumer Esthetics*. Advances in Consumer Research, 13. 655–657.; Bruner, G. (1990): i. m. 94–104.; Kellaris, J. J. – Kent, R. (1991): *Exploring tempo and modality effects, on consumer responses to music*. Advances in Consumer Research, 18. 243–248.

[8] Fraedrich, J. P. – King, M. F. (1998): *Marketing implications of musical sounds*. Journal of Business and Psychology, 1. 27–39.; Dowling, W. J. – Harwood, D. L. (1986): *Music Cognition*. Academic Press, New York.; Bruner, G. (1990): i. m. 94–104.; Milliman, R. E. (1982): *Using Background Music to Affect the Behavior of Supermarket Shoppers*. Journal of Marketing, 46. 86–91.; Milliman, R. E. (1986): *The Influence of Background Music on the Behavior of Restaurant Patrons*. Journal of Consumer Research, 13. 286–289.

[9] Hevner, K. (1935): *The Affective Character of the Major and Minor Modes in Music*. American Journal of Psychology, 47. 103–118.; Hevner, K. (1936): *Experimental Studies in the Elements of Expression in Music*. American Journal of Psychology, 48. 246–268.

[10] Berlyne, D. E. (1971): *Aesthetics and Psychology*. Appleton–County Crofts, New York.

[11] Kellaris, J. J. – Kent, R. (1991): i. m. 243–248.

[12] Kellaris, J. J. – Kent, R. (1993): *An exploratory investigation of responses elicited by music varying in tempo, tonality, and texture*. Journal of Consumer Psychology, 4. 381–401.

A zenék hangerejének hatását kutatva azt tapasztalták, hogy a hangosabb zenék – melyek más vizsgálatok szerint alapvetően vonzóbbnak számítanak – hosszabbnak hatnak a hallgatók számára. A vizsgálatokban résztvevők által érzékelt tempóra, illetve az eltelt időre gyakorolt hatást mérve azt tapasztalták, hogy az idővel kapcsolatos ismérvre hat a zene hangereje – melyet a hangerő függvényében emelkedő mennyiségű feldolgozandó információ mennyiségével hoznak összefüggésbe –, azonban a különböző hangulatú résztvevők esetében ez a hatás eltérően volt megfigyelhető.^[13]

Hasonlóképpen, megkülönböztetve a tetszést, a figyelemfelkeltést és a meglepetést mint lehetséges reakciót a fenti tulajdonságokon keresztül vizsgálták a hallgatókra gyakorolt hatást. A tempók változtatása az első két, fenti területre jelentős hatással volt, a tonalitás pedig a tetszésre és a meglepetésre hatott elsősorban. A különböző textúrák a tempó hatását árnyalták; a klasszikus zenék esetében a tetszést, a pop-zenék esetében pedig a figyelemfelkeltő hatást növelték. A zenei textúrák, a tonalitás, illetve annak változása is befolyásolta klasszikus zenék esetében a tetszéssel kapcsolatos reakciókat, ám mindezek mellett e kérdésre továbbra is egy komplexebb rendszer egyes elemeiként kell, hogy tekintsünk.^[14]

Fontos kiemelni azonban azt is, hogy ellentmondások is kirajzolódnak e területen; a fentiek szerint alapvetően a gyorsabb zenék kedveltebbek a hallgatók között, azonban a vásárlói reakciók, viselkedések kutatásai a lassabb zenék alkalmazását tartják hasznosnak. Egy másik irányzatként találkozhatunk a reklámzenék és márkák kapcsolatának vizsgálatával is.^[15] A zenék pozitív hatása a közepes tempójú zenék esetében a mérsékelt figyelemfelkeltő, illetve vonzó hatás által lehet a legmagasabb.^[16] A fenti jellemzők komplex hatását vizsgálva Wallace és munkatársai azt tapasztalták, hogy a dúr tonalitású, összetett harmónia-struktúrával rendelkező, staccato jellegű ritmusokkal rendelkező, ismerős, a márkanévet is szerepeltető zenék alkalmazása kellemes, pozitív érzéseket képes kelteni a hallgatókban. Felhívják azonban a figyelmet arra is, hogy az egyes paraméterek különállóan nem feltétlenül képesek ezen érzések kiváltására, befolyásolására.^[17]

[13] Kellaris, J. J. – Altsech, M. (1992): The Experience of Time As a Function of Musical Loudness and Gender of Listener. NA – Advances in Consumer Research, 19. 725-729.; Kellaris, J. J. – Powell Mantel, S. – Altsech, M. B. (1996): Decibels, Disposition, and Duration: the Impact of Musical Loudness and Internal States on Time Perceptions. NA – Advances in Consumer Research, 23. 498-503.

[14] Kellaris, J. J. – Kent, R. (1993): i. m. 381-401.

[15] Brodsky, W. (2011): *Developing a functional method to apply music in branding: Design language-generated music*. Psychology of Music, 2. 261-283.

[16] Kellaris, J. J. (1992): *Consumer Esthetics Outside the Lab: Preliminary Report on a Musical Field Study*. NA – Advances in Consumer Research, 19. 730-734.

[17] Wallace, W. T. – Edell, J. – Moore, M. C. (1995): *The Magic of Music: Affective Responses to Music in Television Advertisements*. Work in Process, Duke University, Summary of Working in Process, Advances in Consumer Research, 24. 301-302.

EREDMÉNYEK

Jelen tanulmány a fenti zenei összetevők között fennálló kapcsolatok vizsgálatára fókuszál. Feltételezése szerint megfigyelhetőek olyan idővel, hangzással, hangerővel kapcsolatos zeneelméleti jellemzők (metrum, tempótartományok, modalitások, dinamikai tartományok és megoldások), melyek egymással szoros összefüggéseket mutatnak. Az egyes összetevők közti kapcsolatok kimutatásához függetlenség-vizsgálatot alkalmaztam.

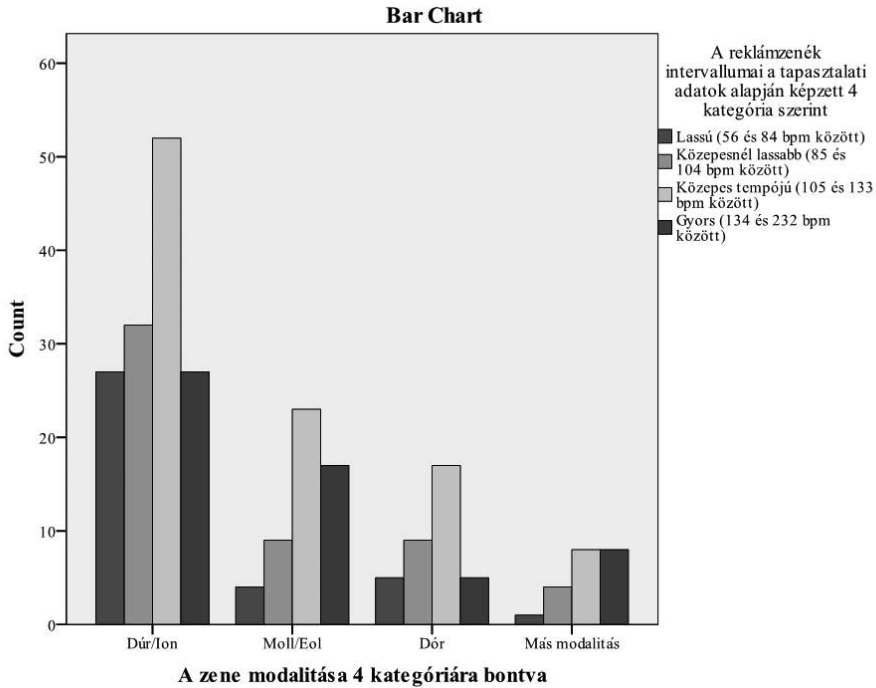
A vizsgált reklámok eszközéül a legmagasabb eszmei értékkel bíró világmárkák reklámfilmjei álltak. A márkák értékének becslésére számos módszertannal találkozhatunk. A márkák becsült értékét számviteli, illetve különféle fogyasztói döntéshez kapcsolódó adatok felhasználásával számítják. Lényeges azonban, hogy sok esetben jelentős eltérések figyelhetőek meg a listák eredményei között.^[18] A sorrendi különbségek mellett akár az is előfordulhat, hogy valamely márka nem szerepel egy másik módszer alapján elkészített top-100-as listán, így inkább irányadóknak tekinthetjük ezeket, semmint önmagában értelmezhető mutatóknak. A vizsgálatba sorolandó egyes márkák kiválasztásához a három lista összevetésével egy új sorrendet jelöltem ki. A listából kihagyásra kerültek azok a márkák, melyek a három módszer által meghatározott sorrend szerint legalább két top-100-as kategóriában nem szerepeltek. A vizsgálat nem tartalmazza a Google és Facebook reklámjait, mivel ezek a márkák nem alkalmaztak televízió-reklámokat. A tanulmányban a fenti módszer segítségével kiválasztásra került 50 legértékesebb márka reklámjainak feltáró jellegű, zenei szempontból történő elemzése szerepel. Az egyes márkák 5-5, 2012-2013-ban vetített, összesen 250 reklámfilmje került vizsgálatra.

A ZENÉK TEMPÓJA ÉS MODALITÁSA KÖZTI KAPCSOLAT

A leggyakoribb modalitások körében (ion, eol, dór) a közepes tempók jelennek meg legnagyobb arányban. Kivételt képeznek ez alól a komplexebb hangzású, ritkábban előforduló, egyéb modalitások (fríg, líd, mixolíd és lokriszi). E csoportról elmondható, hogy a közepesen gyors, vagy annál gyorsabb tempók közel azonos arányban jelennek meg.

[18] Brandirectory (2013), Global 500 2012. (Elérhető: http://brandirectory.com/league_tables/table/global-500-2013. Letöltés ideje: 2013.03.02.); Ranking The Brands (2013): Ranking the brands Top 100. (Elérhető: <http://www.rankingthebrands.com/The-Brand-Rankings.aspx?rankingID=6&nav=category>. Letöltés ideje: 2013.03.02.); Millward Brown (2013): 2012 Brandz Top 100. (Elérhető: http://www.millwardbrown.com/BrandZ/Top_100_Global_Brands.aspx. Letöltés ideje: 2013.03.03.)

1. ábra: A zenék tempótartományainak megoszlása a modalitások tükrében (sig.: 0,156)



Forrás: saját szerkesztés.

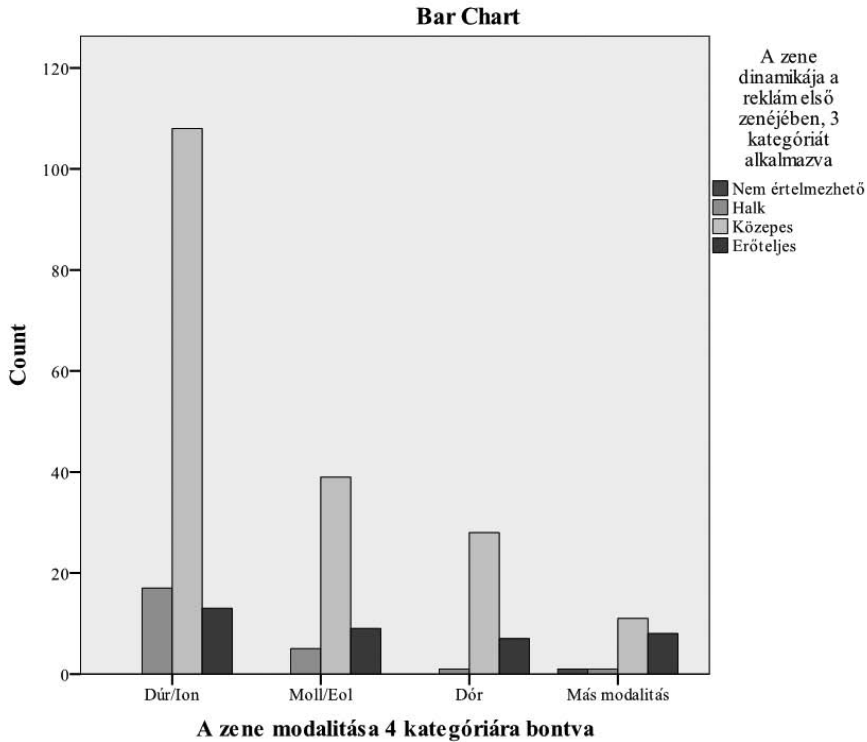
Az intenzívebb hatású, alapvetően szomorúbb hangzású moll hangnemben írt zenék esetében is hasonló irányú eltolódás figyelhető meg. Körülbelen a lassú és közepesenél lassabb zenék alacsonyabb számát a gyorsabb zenék viszonylag magas aránya ellensúlyozza, s ez az eltolódás az egyéb, más modalitások esetében is megfigyelhető. Jelen esetben a leginkább mollhoz hasonlítható, ám annál enyhébb, kevésbé intenzív és markáns hangzású dór hangnem képez egyfajta átmenetet a könnyedebb dúr és a többi modalitás között (1. ábra).

A ZENÉK MODALITÁSA ÉS DINAMIKAI JELLEMZŐK KÖZÖTT MEGJELENŐ KAPCSOLATOK

A kevésbé markáns hangzású dúr/ion modalitástól a ritkábbnak számító megoldások felé távolodva egyre nagyobb arányban jelennek meg hangzás szempontjából dinamikusabb, hangosabbnak ható zenék, s egyre kisebb arányban találkozhatunk halkabbakkal is. Jelen esetben a moll/eol modalitás képezi az átmenetet; ezt követően a halk tartomány szinte eltűnik, illetve a dór modalitásnál

megfordult a mezzopiano és mezzoforte (közepes hangerejű) dinamikák aránya, utóbbiak javára. E tekintetben tehát a dór modalitás is tekinthető átmenetet képező megoldásnak. Fontos külön kiemelni, hogy az egyéb, más modalitásokat a közepes hangos és egyértelműen hangos dinamikák jellemzik (2. ábra).

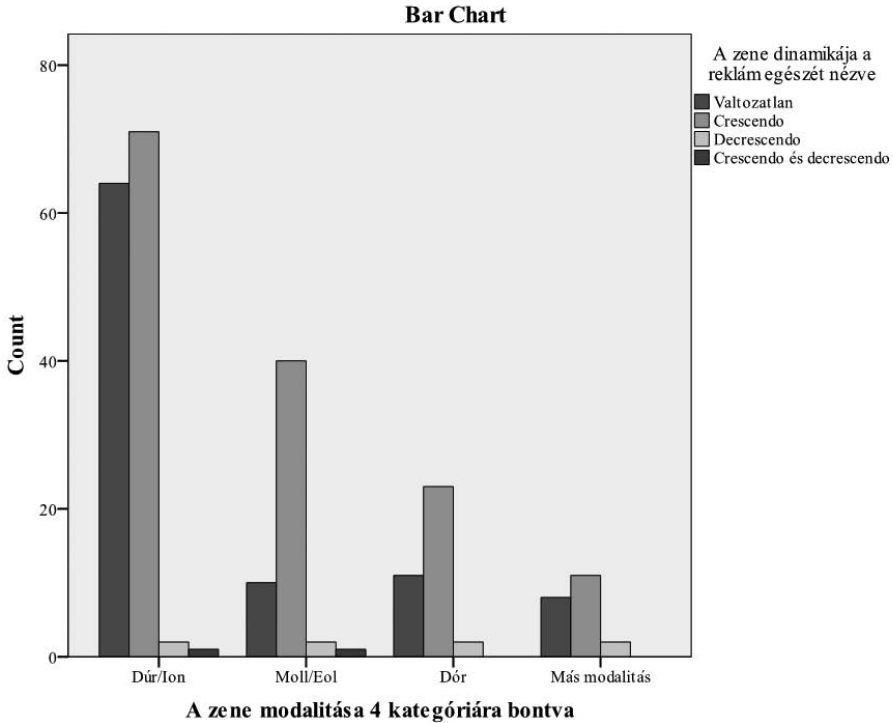
2. ábra: A háromfokú dinamikai csoport megoszlása a zenék modalitásának tükrében (sig.: 0,002)



Forrás: saját szerkesztés.

A zenékben megjelenő fokozás szempontjából is megjelenik a kérdéses eltolódás. Míg a dúr/ion modalitások esetében a változatlan dinamikák aránya megközelíti a növekedést mutató zenék gyakoriságát, ez az arány a többi modalitás esetében jelentős mértékben eltolódik utóbbi irányába. A hangzás szempontjából érzelmesebbnek, intenzívnek tekinthető moll/eol modalitások esetében a változatlan zenék aránya eltöprel a zenei dinamikai növekménnyel, a crescendóval szemben (3. ábra).

3. ábra: A zenei fokozás jellege a különböző modalitások esetében (sig.: 0,033)



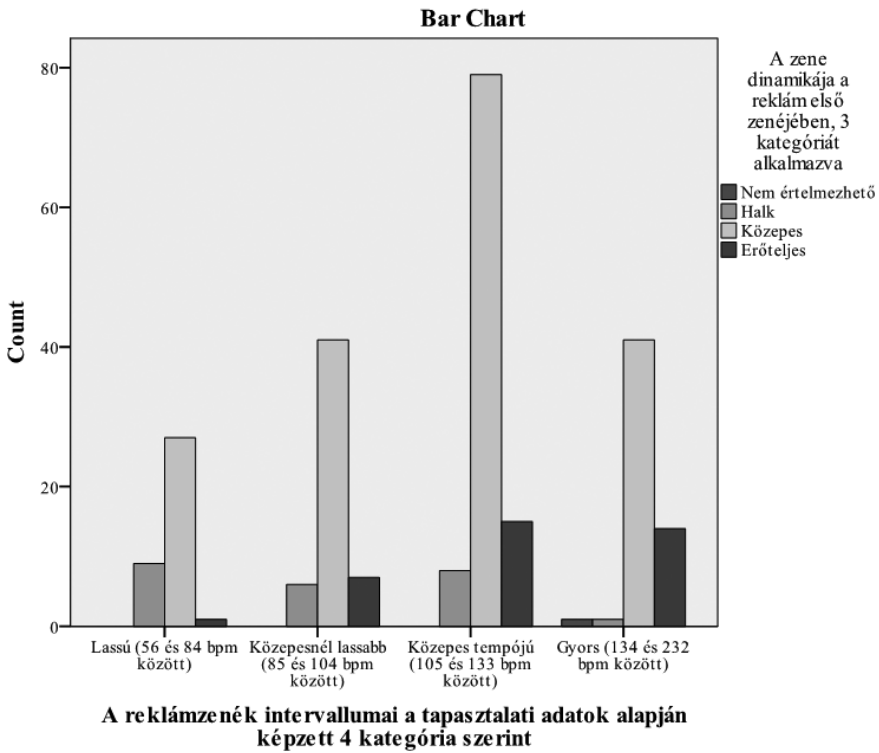
Forrás: saját szerkesztés.

A zárások, azaz a reklám végén megjelenő zenék esetében is megjelenik a fenti eltolódás a vizsgált mintában. Míg az általánosabb hangzással jellemezhető dúr/ion modalitás esetében a közepesen erős tartományba tartozó zenék dominálnak, úgy ez a többi esetről már nem volt elmondható. Jelen kérdés tekintetében a mollban írt zenék képeznek egyfajta átmenetet. Körükben a közepes erőteljes dinamikájú zenék aránya közel azonos a hangosabb, erőteljesebb tartományba esőkkel. A dór modalitások esetében ez az arány a dinamikusabb tartományok felé eltolódni látszik, s ezt tovább erősíti a kimondottan dinamikus zenék arányának növekedése, a halkabb zenék arányának csökkenése is. A zenék dinamikai változása területén tapasztaltakhoz hasonlóan, az egyéb, más modalitású zenék esetében mintha visszafordulni látszana a fenti jelenség, azaz a hangosabb dinamikák felől kisebb eltolódás látható a halkabb zenék irányába. Ez feltehetően nem véletlen, hiszen a két változó nem független egymástól, mivel a reklám egészének dinamikai változása hatással van a zárás hangerejére.

A ZENÉK TEMPÓJA ÉS DINAMIKÁJA KÖZTI KAPCSOLAT

A dinamika a tempóval nagy vonalakban egy irányú változást mutat, azaz a tempó növekedésével egyre nagyobb arányban találkozhatunk erőteljesebb dinamikával jellemezhető zenékkal. A hangosabb zenék jellemzően gyorsabban, a lassabbak halkabbak, a közepesek pedig a gyorsabbakra hasonlítanak inkább összetételükben (4. ábra). Tekintettel arra, hogy mind a zenék tempója, mind a dinamikája az intenzitás növelésének eszközei, jelen esetben feltételezhetően egy, a reklám hangzásával kapcsolatos hatását növelő eszközök közötti kapcsolattal állunk szemben.

4. ábra: A reklámok egyszerűsített dinamikai megoszlása az egyes tempó-tartományok körében (sig.: 0,005)



Forrás: saját szerkesztés.

Hasonlóképpen, a fokozás a zene dinamikájának változása szempontjából is megjelenik; a lassú zenék kivételével mindegyik tempó-intervallumban többségben vannak a fokozódó dinamikával jellemezhető zenék. Bár ezek aránya nem nő a kérdéses három tartományban – e jelenség számottevő statisztikai

szempontból figyelembe vehető magyarázóerő nélkül –, de szintén képes lehet támogatni a gyorsabb és intenzívebb hangzású zenék közti összefüggést.

Amennyiben a zárások dinamikájának megoszlását vizsgáljuk, elmondható, hogy a zenék többségében változatlan dinamikával zárulnak a reklámok. Emellett jelentős a csökkenő hangerő megjelenése is. Utóbbi jelenség a fentiekhez hasonlóan képes lehet támogatni a reklámot a történet szempontjából, a mondanivaló lezárásának zenei támogatásán keresztül.

KÖVETKEZTETÉSEK

A reklámszene háttértényezői szerepe mentén számos, zenén belüli megoldás, tulajdonság együttes hatása, a köztük fennálló összefüggések tovább képesek árnyalni a kérdéskört. Éppen ezért fontos, hogy azonosításra kerüljenek olyan mintázatok, amelyek kitűnni látszanak a vizsgált reklámfilmek esetében, továbbá, hogy találjunk olyan gyakori megoldásokat, melyek reflektálnak a korábbi tapasztalatokra, vagy éppen megmutatják, hogy napjainkban mi számít elterjedtnek. A reklámfilmek, illetve a bennük alkalmazott zenék jellemzőinek vizsgálata során kapott eredmények tükrében bár statisztikai szempontból különféle erősséggel jellemezhető kapcsolatok figyelhetőek meg, mégis kirajzolódni látszanak közel azonos irányba mutató, a zeneelmélet szemszögéből is alátámasztható alapvető együttállások, együtt gyakran jelentkező megoldások, melyek a reklám kommunikációs kontextusában is értelmezhetőek, illetve kiterjeszhetőek.

A zenék tempótartományainak megoszlása a modalitások tükrében elmondható, hogy a ritkább, kevésbé naturális, illetve pozitív, könnyebben befogadható hangzású dúr/ion modalitásoktól az intenzívebb, illetve komplexebb hangzások irányába haladva eltolódás figyelhető meg a gyorsabb tempók felé. A fenti jelenség okaival kapcsolatban feltételezhető, hogy a moll, illetve a fenti, ritkább modalitások hangzásának különböző mértékű diszsonanciája, a gyorsabb tempók mellett kevésbé hat zavaróan. A minta eloszlása részben képes támogatni a korábbi vizsgálatok tapasztalatait, azonban az intenzívebb, komplexebbnek mondható megoldások számottevő jelenléte árnyalja azokat. A szakirodalmi tapasztalatokkal való összevetés során azonban fontos hangsúlyozni a korábbi vizsgálatok eltérő súlypontjait, módszereit, körülményeit. A zenékre jellemző dinamika tekintetében is megfigyelhető a fenti eltolódás, mind a reklám fő részében, mind a lezárása szempontjából. Ez a jelenség a tempók esetében is megjelent, azaz a gyorsabb tempók körében nagyobb arányban jelentek meg a hangosabb zenék. A dinamikai változást vizsgálva megfigyelhető, hogy a kevésbé általános hangzású modalitásoktól távolodva növekszik a hangosodást, dinamikai erősödést mutató reklámszene aránya.

A vizsgálatok eredményeinek tükrében elmondható, hogy a legértékesebb márkaértékkel bíró világcégek reklámfilmjeiben alkalmazott zenék főbb zeneelméleti paraméterei között, azaz a tempók, a modalitások, a dinamikai tartományok között statisztikai szempontból kimutatható kapcsolat figyelhető

meg. Ennek megfelelően a tanulmány hipotézisét részben elfogadva megállapítható, hogy a vizsgált reklámzenék főbb zeneelméleti jellemzőinek alakulási egymással összefüggéseket mutatnak. A fenti jelenséget tapasztalva feltételezhető, hogy az intenzívebb hatású zenék feltételezhetően hasznos partnerei lehetnek a reklámfilm által keltett hatás növelése szempontjából.

IRODALOM

- Alexomanolaki, M. – Loveday, C. – Kennett, C. (2007): *Music and Memory in Advertising: Music as a Device of Implicit Learning and Recall*. Music, Sound and the Moving Image, 1.
- Anand, P. – Holbrook, M. (1986): *Chasing the Wundt Curve: An adventure in Consumer Esthetics*. Advances in Consumer Research, 13.
- Berlyne, D. E. (1971): *Aesthetics and Psychology*. Appleton–County Crofts, New York.
- Bernstein, L. (1976): *A muzsika öröme*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bode, M. (2006): *Now That’S What I Call Music! An Interpretive Approach to Music in Advertising*. NA – Advances in Consumer Research, 33.
- Brandirectory (2013): *Global 500 2012. Elérhető*: http://brandirectory.com/league_tables/table/global-500-2013 Letöltés ideje: 2013.03.02.
- Brodsky, W. (2011): *Developing a functional method to apply music in branding: Design language-generated music*. Psychology of Music, 2.
- Bruner, G. (1990): *Music, Mood and Marketing*. Journal of Marketing, 4.
- Dowling, W. J. – Harwood, D. L. (1986): *Music Cognition*. Academic Press, New York.
- Fraedrich, J. P. – King, M. F. (1998): *Marketing implications of musical sounds*. Journal of Business and Psychology, 1.
- Fraisse, P. (1982): Rhythm and tempo. In: Deutsch, D. (ed.): *The psychology of Music*. Academic Press, New York.
- Galan, J-P. (2009): *Music and responses to advertising: the effects of musical characteristics, likeability and congruency*. Recherche et Applications en Marketing, 4.
- Hecker, S. (1984): *Music for advertising effect*. Psychology & Marketing, 1.
- Hevner, K. (1935): *The Affective Character of the Major and Minor Modes in Music*. American Journal of Psychology, 47.
- Hevner, K. (1936): *Experimental Studies in the Elements of Expression in Music*. American Journal of Psychology, 48.
- Honomichl, J (1981): FCB: *Day after recall cheats emotion*. Advertising Age, 20.
- Kellaris, J. J.- Altsech, M. (1992): *The Experience of Time As a Function of Musical Loudness and Gender of Listener*. NA – Advances in Consumer Research, 19.
- Kellaris, J. J. – Kent, R. (1991): *Exploring tempo and modality effects, on consumer responses to music*. Advances in Consumer Research, 18.
- Kellaris, J. J. – Kent, R. (1993): *An exploratory investigation of responses elicited by music varying in tempo, tonality, and texture*. Journal of Consumer Psychology, 4.
- Kellaris, J. J. (1992): *Consumer Esthetics Outside the Lab: Preliminary Report on a Musical Field Study*. NA – Advances in Consumer Research, 19.
- Kellaris, J. J. – Mantel, P. S. – Altsech, M. B. (1996): *Decibels, Disposition, and Duration: The Impact of Musical Loudness and Internal States on Time Perceptions*. NA – Advances in Consumer Research, 23.

- Milliman, R. E. (1982): *Using Background Music to Affect the Behavior of Supermarket Shoppers*. Journal of Marketing, 46.
- Milliman, R. E. (1986): *The Influence of Background Music on the Behavior of Restaurant Patrons*. Journal of Consumer Research, 13.
- Millward Brown (2013): *2012 Brandz Top 100*. Elérhető: http://www.millwardbrown.com/BrandZ/Top_100_Global_Brands.aspx Letöltés ideje: 2013.03.03.
- Morris, J. D. – Boone, M. A. (1998): *The Effects of Music on Emotional Response, Brand Attitude, and Purchase Intent in an Emotional Advertising Condition*. NA – Advances in Consumer Research, 25.
- Ranking The Brands (2013): *Ranking the brands Top 100*. Elérhető: <http://www.rankingthebrands.com/The-Brand-Rankings.aspx?rankingID=6&nav=category> Letöltés ideje: 2013.03.02.
- Wallace, W. T. – Edell, J. – Moore, M. C. (1995): *The Magic of Music: Affective Responses to Music in Television Advertisements. Work in Process, Duke University, Summary of Working in Process*. Advances in Consumer Research, 24.
- Wintle, R. (1978): *Emotional impact of music on television commercials*. Lincoln, Nebraska. University of Nebraska.

ENGLISH ABSTRACT

Television advertising is one of today's most popular tool for marketing communication. They can reach a wide range of viewers. Typically they include some music that can contribute to the atmosphere of the advertisement, and thereby support its message. It is worth examining the connections and relationships from the perspective of music theory in them, because the individual components of music can influence the mood of the music. In this study, in an exploratory nature, I analyzed the music advertisement of the companies with the highest brand values. The aim was to find solutions and interconnections that can help the conscious use of music as a marketing communications from the perspective of planning and implementation.

Futball és politika a 20. századi Magyarországon



Az Angliában kialakuló futball a második ipari forradalom idején az ipari nagyvárosok munkásnegyedeiben jött létre nézőket szórakoztató, olcsó tömegsportként (csak egy labda és némi szabad tér volt szükséges hozzá) – szemben az inkább a társadalom felsőbb rétegei által űzött, arisztokratikus karakterű, egyéni, költséges, eszközigenyes sportágakkal.^[2]

E jellegzetességei következtében a labdarúgás kezdetől fogva nagy népszerűsége tett szert, és hamar elterjedt minden más társadalmi rétegben és európai államban, majd a földrészen kívül is hódítani kezdett, és mára minden civilizációra kiterjedően univerzálissá vált.

A csapatok eleinte egy-egy társadalmi csoport, lakókörzet szerint jöttek létre, a szurkolók a focicsapat által reprezentált közösségből kerültek ki.^[3] A labdarúgás kezdetől demokratikus játékként működött, tehetsége révén bárki szép karriert futhatott be, ami páratlan mobilitási esélyt nyújtott az alacsonyabb státusúak számára, innen a merev szerkezetű, zártabb társadalmakban (autóriter, totális államokban, elmaradottabb, szegényebb országokban) meglévő kiugró népszerűsége.^[4]

Európa keleti felén a labdarúgás világa mindig is szoros kapcsolatban állt a politika szférájával. A legnépszerűbb sportág Közép- és Kelet-Európa térségében (de nem egyszer más régiókban is) államügy volt, a kisebbségi komplexussal küszködő, ellenségekkel, riválisokkal körbevett országokban a nagypolitika időszakonként megpróbálta legitimációs és propagandacélokra felhasználni a futballt.

Magyarországban a labdarúgás a dualizmus időszakában főként az osztrákokkal, a két világháború között pedig a kisantantba tömörült, a magyar állam-

[1] Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi és Elméleti Gazdaságtan Tanszék, egyetemi docens (szabor@sze.hu).

[2] Mint például az atlétika, a torna, a vívás, a kerékpározás.

[3] A csapatkötődés később már bonyolultabb összetevőikön alapult: gyermek- vagy ifjúkorhoz kötődve a családi szocializáció, baráti, iskolai kapcsolatok, foglalkozás, osztály-, vallási vagy ideológiai kötődés is alakíthatta (pl. munkás, keresztény, vasutas csapat).

[4] Hadas Miklós – Karády Viktor (1995): *Futball és társadalmi identitás*. Replika, 1995. június, 17-18. 90-92.

mal élesen szemben álló három szomszéd országgal szembeni kulturális fölényt hivatott igazolni, illetve a követni kívánt Nyugat-Európához tartozást, az „európaiságot” igyekeztek vele jelképesen kifejezni. (Közép-Európa többi államának nacionalista hatalmi elitjei hasonlóképpen igyekeztek kiaknázni ekkoriban a labdarúgásban rejlő politikai lehetőségeket.)

A totalitárius szocializmus idején még fontosabb politikai eszközzé vált, a szovjet típusú rendszer felsőbbrendűségét próbálták vele bizonyítani a kapitalizmussal szemben. A futballt továbbá fel lehetett használni a diktatúrák (nem csak a szocialista változatok, hanem az egyéb despotikus rezsimek) belső legitímációjára is, a népszerű sportág sikereit a hatalom a saját sikerének állíthatta be, miközben a tömegérzelmeket, indulatokat is levezethette vele.^[5]

A központosított államokban, a nacionalista és/vagy szocialista (fél) diktatorikus rezsimek alatt a fővárosi csapatok szóltak bele a bajnokságba. Időszakonként direkt, kézi vezérléssel – máskor közvetett módon, a véletlenek nagyobb szerepet adó módon – felülről irányítottan zajlottak a bajnokságok, kiválasztott és támogatott fővárosi csapatokkal (az erőszakszervezetek, hadsereg, rendőrség csapatainak kiemelt támogatásával).

A DUALIZMUSKORI KEZDETEK

A sport megjelenése, az első sportklubok

A 19. századig Magyarországon a sport angol mintára az arisztokrácia „izzadságmentes” testmozgását jelentette (agarászat, vadászat, lóverseny). A század közepén német mintára a német kultúrájú (német és zsidó) városi polgárság körében megjelent a gimnasztika, vagyis a szertorna, ők alapították a Nemzeti Torna Egyletet (NTE).

A modernizáció során a nemességnél divatba jöttek a saját fizikai erőt igénybevevő, versengésen alapuló egyéni sportok, melyeket közösen atlétikának neveztek, ide tartozott a vívás, ökölvívás, evezés, úszás, korcsolya is. A magyar nemesség a „kötött, konzervatív, zsidó-német szobatornával” szembeállította a „keresztény úriemberek által szabadban űzött, modern” atlétikát. 1875-ben a NTE-vel szemben létrehozták a Magyar Atlétikai Clubot (MAC), tagjai kizárólag magyar keresztény nemesek lehettek.^[6]

A '80-as évekre a fővárosban az úri középosztályhoz nem tartozó polgári csoportoknál a torna terjedt el, vegyes társadalmi összetételű helyi sportegyesületek jöttek létre: 1885-ben a belvárosban megalakult a Budapesti Torna Club

[5] Uo. 90. Tanulmányuk alapvető a hazai politikai rendszerek futballhoz való viszonyulásának, illetve az egyes korszakokban a labdarúgás és a társadalmi identitás viszonyának elemzése terén.

[6] Hadas - Karády (1995): i. m. 94.; Zeidler Miklós (2012): *A labdaháztól a Népstadionig - Sportélet Pesten és Budán a 18-20. században*. Kalligram, Budapest; Szegedi Péter (2011): *A futballmező. Kísérlet az 1945 előtti magyar labdarúgószféra történeti-szociológiai modellezésére*. Sic Itur Ad Astra, 62. 124.

(BTC), a fővárossal szomszédos, munkások és zsidó kispolgárok lakta Újpesten pedig az UTE (a helyi nagyiparosok, vállalkozók által támogatott Újpesti Torna Egylet), amelyek később nyitottak az atlétikai sportágak felé is.

1888-ban az asszimilálódni szándékozó belvárosi zsidó polgárok, kereskedők, gyárosok csoportja létrehozta a Magyar Testgyakorlók Körét (MTK). Az összmagyarságra utaló névben benne volt a beolvadási szándék, illetve a lokális, helyi kötődés elutasítása. Budapest lakosságának 23%-a ekkoriban zsidó származású volt (Judapestnek hívták egyes körökben), egyes belső kerületekben zömmel ők laktak. Az MTK volt az első polgári sportklub, ahol elsősorban a még újdonságnak számító atlétikával foglalkoztak. Az alapítók, a vezetők származása, szociológiai jellemzői a kezdetektől kialakították az egyesülettel kapcsolatos antiszemita előítéleteket.^[7]

A labdarúgás megjelenése

A torna és az atlétika abban hasonlítottak, hogy egyaránt egyéni sportok, a nemesség és a polgárság tagjainak individualizmusát szolgálták, tükrözték vissza. Az alsóbb társadalmi csoportok körében nem voltak túl népszerűek, megjelent ellenben náluk egy igazi tömegsport, a látványosabb, alacsony költségű és csapatban űzött labdarúgás (korabeli kifejezéssel a „rugdaló”).^[8]

A '90-es években a polgári sportkörök nyitottak a munkásság sportigényei iránt, s sorra hozták létre futballszakosztályaikat (elsőnek a nemzeti színékből a piros-fehér színt választó BTC).^[9] Sőt, a labdarúgásra koncentrálnak új klub is alakultak, mint például az 1899-ben alapított, zöld-fehér nemzeti színű Ferencvárosi Torna Club (FTC). Az egyesületet ferencvárosi sváb kispolgárok, iparosok, szakmunkások gründolták, a közkedvelt Fradi elnevezés a zömmel németajkú kispolgárok és munkások által lakott városrész német nevéből (Franzstadt) ered.^[10]

Már az 1890-es években, a kezdetek kezdetétől jól elhatárolhatóak a csapatok alapítóinak, játékosainak, szurkolóinak és támogatóinak eltérő társadalmi, szociológiai összetétele. Elsősorban helyi kötődések (város, városrész, kerület), másodsorban társadalmi-foglalkozási, vallási-etnikai csoportok mentén jöttek létre az első sportegyesületek.^[11]

[7] Vezetője, az egyesület elnöke 1905-től sokáig, egészen az 1944-es deportálásokig Brüll Alfréd, a művelt, vagyonos zsidó nagypolgár és pénzmágnás volt, kiváló nemzetközi kapcsolatokkal.

[8] Hadas Miklós (2003): *A modern férfi születése*. Helikon, Budapest. 292-293.

[9] Az ország első focicsapata, a BTC 1896-ban alakult, a következő évben már a sportág hazai történetének első nemzetközi mérkőzését játszotta egy bécsi csapat ellen. Hadas (2003): i. m. 294.

[10] Hadas – Karády (1995): i. m. 95.; Hadas (2003): i. m. 295.

[11] Hadas – Karády (1995): i. m. 93.; Hadas (2003): i. m. 306-307.; Szegedi (2011): i. m. 124-126.

Az első évtizedek bajnokságai

A Magyar Labdarúgó Szövetség (MLSZ) 1901-es létrejöttével elindult az első hazai bajnokság. Az első két évben öt, azután 1914-ig 8-10 csapat indult, egészen az 1920-as évek végéig kizárólag fővárosi csapatokból állt az első osztályú mezőny.

Az első két bajnoki címet a legrégebbi futballcsapat, a BTC nyerte. A következő negyedszázad során két klub bérelte ki az dobogó tetejét: 1903–1929 között az FTC (11-szer, 1903–1913 között 10-ből 8-szor), vagy az MTK (13-szor, ebből 1914–1925 között zsinórban tízszer) győzött.^[12] A tízes években az UTE sorozatosan a harmadik helyen végzett a két nagy mögött.

A bajnokságban szereplő többi csapat részben városrészt (III. ker., VII. ker.), részben intézményt, foglalkozási csoportot (Postás, Typográfia, Műegyetem) képviselt.

Miután az MLSZ 1907-ben belépett a Nemzetközi Labdarúgó Szövetségbe (FIFA), annak szabályait idehaza is érvényesíteni kezdték, szervezettebbé vált a hazai labdarúgás, többek között elkezdődtek a pályaépítések.^[13]

A szervezett munkásmozgalom korán ráértett a futball potenciális politikai jelentőségére. A főváros munkáskerületében, Angyalföldön a Vas- és Fémmunkás Szövetség szociáldemokrata-munkásmozgalmi csapatként alapította 1911-ben a Vasast. A klub öt évvel később felkerült az első ligába, közép csapat lett.

Futballstílus és eredményesség

Az első években csupa izmos, erős atléta és tornász játszott a csapatokban, akik rögbiszerűen, „rúgj és fuss” stílusban, erőből fociztak (volt olyan hírhedt játékos, aki összesen többet volt eltöltve, mint ahányszor játszhatott, annyiszor okozott maradandó sérülést, lábtöréseket). A játékosok teljesen hobbiként üzték a sportágot, fizetést nem kaptak, sőt ők fizettek tagdíjat.

Majd a legjobb anyagi lehetőségekkel rendelkező MTK brit játékosokat igazolt, 1911-ben pedig brit edzőt, ők honosították meg a skót eredetű piramisformációt, a technikás észjátékot, a passzolást, a fejjátékot, a széleken vezetett akciókat. Ettől a stílustól idegenkedett a futbalszerető hazai publikum, nem érezték azt „magyarosnak”. Két évvel később az FTC is angol trénerrel szerződött, aki az erőfoci modernizált változatát követte.^[14]

[12] A világháború miatt 1914/15-ben és 1915/16-ban nem rendezték meg a bajnokságot. Thaly Zoltán (szerk.) (2000): *100 éves a Magyar Labdarúgó Szövetség*. Szókincs kiadó, Budapest. 107–160.

[13] Uo. 15–20.

[14] Hadas Miklós (1999): *Stílus és karakter – futballhabituológiai traktátus*. Replika, 36., 1999. június. 128.; Hadas – Karády (1995): i. m. 95–96.; Hoppe László (1970): *Labdarúgó bajnokságaink 1906–1969*. Sport, Budapest.; Szegedi Péter (2003a): *A magyar futball európai expanziója (1900–1944)*. Szociológiai Szemle, 2.

Megkezdődött a magyar futball fejlődése, amely hamarosan nemzetközi szinten is jegyzetté emelte a hazai élc csapatokat és a válogatottat is.^[15] A tízes évek második felére a két brit csapat (angol, skót) után a zömmel a Fradi és az MTK (nem kis részben zsidó származású) játékosából álló magyar válogatott volt Európa és a világ harmadik legjobb nemzeti tizenegye nagy versenyben az osztrákokkal. A dualizmus időszakában válogatott szinten az osztrák-magyar rivalizálás volt a meghatározó, a Monarchián belüli dominanciáért folyó küzdelmet szimbolizálta az évszázados nemzeti sérelmek következtében erőteljes érzelmi töltettel.^[16] Ahogyan azt a Nemzeti Sport 1908-ban megfogalmazta: az osztrák-magyar meccsnek mindig „rendkívüli az erkölcsi jelentősége”, hiszen „a győzelem nyomán támadó dicsőség az egész nemzet dicsősége, a vereség az egész nemzete veresége”.^[17] Egy 1909-es cikk szerint pedig minden osztrák-magyar futball „összecsapásnál nem csak a sporthegemóniáért küzdünk, hanem a nemzet becsületéért is [...] a nemzet osztatlan érdeklődése, figyelme és lelkesedése kíséri küzdelmeinket. [...] Mindig bízunk fajunk erejében, hogy végre annak kiválósága érvényre fog jutni ebben a sportágban is.”^[18]

A szurkolók és a sportlapok más országokhoz hasonlóan idehaza is összekapcsolták a futball-teljesítményt a nemzeti identitással, a sikerek a nemzet géniuszából fakadtak és a nemzeti önbecsülést hivatottak táplálni, erősíteni. Ebből is fakadt, hogy a háborús, katonai nyelvezettel, jelzőkkel tudósítottak, beszéltek a magyar válogatott meccseiről („vitézül harcoló magyar fiúk”, „huszáros rohamok”, „haditettek”, az osztrákok elleni meccsen „nem engedtek a negyvennyolcból”). A válogatott (és az ellenfelek) játékát pedig természetesen a nemzet karakteréből vezették le, ami világosan illusztrálja, milyen is volt akkoriban a magyarság önképe (temperamentumos, bátor, szívós, gyors felfogóképességű, lelkes, önfeláldozó, sablonmentes, virtuóz, ötletes, természetesen könnyed, művészi hajlamú, lovagias, szeszélyes).^[19]

[15] A magyar klubcsapatok a századforduló óta rengetegszer játszottak külföldi csapatok ellen, sokszor túráztak Európában. Kezdetben a brit csapatok még súlyos vereségeket mértek rájuk, a tízes évek elején azonban már csaknem egy súlycsoportba kerültek velük, a többi európai ország klubjai ellen pedig többnyire győztek. Hadas (2003): i. m. 297-299.

[16] Első meccsüket 1902-ben játszották, ez volt Európában első olyan válogatott találkozó, amelyen egyik mérkőző fél sem volt brit. A 20. század első felében ez a két válogatott a legtöbbször egymás ellen játszott, ez külön minden évtizedre is érvényes. A tízes években játszottak egymással a legtöbbször (28-szor), de a húszas években is 20-szor. Hadas (2003): i. m. 301-303.

[17] Nemzeti Sport, 1908. október 31., idézi Hadas (1999): i. m. 131.; illetve Hadas (2003): i. m. 302.

[18] Nemzeti Sport, 1909. május 8., idézi Hadas (1999): i. m. 131.

[19] Az osztrák futball pedig „pedáns”, „pontos”, „fegyelmezett”, „célszerű” és „sablonos”. A Monarchia idején a magyar sportsajtó az osztrák válogatott focistákat technikásabbnak, jobbnak tartotta, amit a magyarok gyorsasága, szívóssága, ereje kiellensúlyozott. A német foci leírásakor használt jelzők: hasznos, precíz, sablonszerű, ötletlen, fáradhatatlan, szürke, semmi furfang, semmi találékonyosság. Hadas (1999): i. m. 132-133.; Hadas (2003): i. m. 303.

Az FTC-MTK rivalizálás

Magyarországon belül sem volt hiány túlfűtött érzelmi töltést hordozó versengésben a futballpályákon, különösen ilyen volt a két meghatározó fővárosi csapat viszonya. Az FTC és az MTK körül zajló események a mögöttük álló német, illetve zsidó társadalmi csoportok egyfajta asszimilációs rivalizálását is jelentették.

Az FTC 1911-ben, az MTK egy évvel később avatta saját több ezres stadionját. Utóbbi úgy készült, hogy a világszínvonalú, 20 ezres Fradi-pályát is túlszárnyalja. Sőt: az asszimilálódni vágyó zsidó polgárság – mivel szándékosan-tudatosan kerületi hovatarozás nem kötötte őket – irányultsága, beolvadási vágya egyfajta jelképeként a Hungária körutat választotta a stadion helyszínéül (pedig a temető, vasúti töltés, nyomortelep behatárolta terület mellett egyébként nem szólt semmi).^[20]

A Fradi-szív kifejezés is a rivalizálásból, a zöld-fehér szurkolótábor önképéből ered: az érzékeny, jószívú, lelkes, tisztességes, rendes, külvárosi „magyar” kispolgárok csapata állt szemben a gyökértelen, kalmárlelkű, számító nagypolgárok klubjával.^[21]

A jelzők mutatják, hogy az FTC-MTK szembenállást több tényező is felerősítette: a nemzeti-faji-vallási ellentét (magyar-idegen, keresztény-zsidó) mellett a centrum-periféria, nagypolgár-kispolgár társadalmi elkülönülések is szerepet játszottak benne, és ezeknek az ellentéteknek már kétségtelenül politikai töltete is van.

Innen ered a két csapat eltérő népszerűsége is. Az MTK-t külvárosi pályája ellenére országsszerte nagypolgári, belvárosi, míg a Fradit külvárosi, plebejus csapatnak tartották. Mivel harminc évig ők uralták a mezőnyt, Budapest külvárosi városrészeinek népessége automatikusan az FTC-t választotta. (A '20-as évektől eredményei alapján a szintén külvárosi UTE is szóba jöhetett, máig az Újpest az ország második legnépszerűbb fővárosi klubja.) Mivel a vidéki csapatok az első évtizedekben még az első osztály, majd később a dobogó közelébe sem kerültek, a futballszerető vidékiek a helyi csapatuk mellett valamelyik jelentősebb fővárosi csapatnak is szurkoltak, és az előbbi okból ez szintén első sorban a Fradi lett. Így elég hamar kialakult az aszimmetria, a két nagycsapat közül az egyik messze a legnépszerűbb, míg a másik a legkevésbé közkedvelt egyesületté vált, s maradt szinte máig.

A két csapat labdarúgóinak származási összetétele azonban nem tükrözte vissza az akkor már kialakult előítéleteket. Az MTK-ban ugyanis nem csak zsidók futballoztak, és a Fradi kerete távolról sem kizárólag „keresztény” játékosokból állt: mindkét csapatot munkás- és kispolgári, részben zsidó származású focisták alkották.^[22]

[20] Hadas (2003): i. m. 299.

[21] Hadas – Karády (1995): i. m. 96.; Hadas (2003): i. m. 295–296.

[22] Az első évtizedekben az MTK-sok fele, a Fradi és az Újpest játékosainak mintegy 30%-a volt zsidó származású. Hadas – Karády (1995): i. m. 96.; Hadas (2003): i. m. 296–297.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Míg 1914-ig az egyre népszerűbb labdarúgás egy sikeres asszimilációs modellnek mutatkozott, a két világháború között a politikában bekövetkező változások nyomán, a világháborús vereséget, az elvetélt forradalmakat, a Trianoni békeszerződést követően az ilyen jellegű beolvadási-integrálódási stratégiák (is) becsődöltek.

A politikai-társadalmi kataklizmák nyomán megjelenő antiszemitizmus miatt a két meghatározó klub szembenállásában megerősödött a zsidó-nem zsidó ellentét. Érdekeség, hogy a politikai ideológia környezetváltozása egy ideig nem csapódott le a bajnokságban, az MTK a politikai, társadalmi eseményektől függetlenül az utolsó dualizmuskori békeévtől kezdve, a világháborús, a forradalmi éveken, a Horthy-rendszer első évein át a Bethlen-féle konszolidációig folyamatosan bajnok tudott lenni.

A sport és benne a labdarúgás a dualista korszakhoz képest jelentősen átpolitizálódott. A politika Trianon után részben katonai okokból, a katonai felkészülés jegyében kezdte támogatni a sportot, azon belül különlegesen fontosnak tekintette a futballt. A '20-as évektől az élsportot a nemzeti sorskérdésként kiemelten kezelt kultúrpolitika részeként irányították.

Ennek jegyében írta Bethlen István miniszterelnök a következőket: „... a sport révén erősítsük meg a katonai erényeket, mert eljöhét az az idő, amikor próbára tétetik a nemzet. Ezért van szükség arra, hogy a legkisebb falu utolsó viskójában is tanyát üthessen a sport, s pótolja, amit a hadsereg nyújtott számára”.^[23] Klebersberg Kunó, a sportért is felelős kultuszminiszter 1928-ban így fogalmazott: „Gondoskodnunk kell arról, hogy azt a testedző munkát, amelyet korábban az egész férfinépséggel a hadsereg végzett, most a magyar sport végezze el. Abban a különleges helyzetben, amelybe Trianon következtében kerültünk, a sportnak még fokozottabb a jelentősége.”^[24] (A békeszerződés értelmében minimális létszámú, méretű és nehézfegyvermentes lehetett csak a magyar hadsereg.) Egy másik, nem mellékes szempont a „Tanácsköztársaságot követően a szociáldemokraták vonzásába került munkások depolitizálása, egyáltalán a jobboldali kurzus irányában lojális állampolgárok nevelése” volt.^[25]

A Trianon után született új testnevelési törvény lendületet adott a futball infrastruktúrájának fejlesztéséhez is, ugyanis a településeknek és a legalább ezer főt foglalkoztató vállalatoknak előírta, hogy sporttereket, gyakorlótereket hozzanak létre. Részben ennek köszönhetően épült fel az Újpest Megyeri úti stadionja, a 20 ezer fő befogadására alkalmas modern létesítményt 1922-ben avatták fel.

[23] Hadas Miklós (2013): *Férfit látni álmaikban*. HVG 2013. december 21. 51-52. 8.

[24] A Nemzeti Sport c. újságban jelentek meg szavai. Hadas (2013): i. m. 8.

[25] Papp Gábor (2010): *A foci államosítása és a cégek tulajdonosi szerepe a századfordulótól 1945-ig*. Rubicon, 21(6). (Elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_foci_allamositasa_es_a_cegek_tulajdonosi_szerepe_a_szazadfordulotol_1945_ig/)

A korszakban találunk példákat a kettős karrierre, amikor valaki labdarúgó és politikus volt a pályája során: Friedrich István jobbszélső, játékvezető, majd 1919-es rövid miniszterelnöksége után a Magyar Labdarúgó Szövetség elnöke is volt.^[26] De játékosmúlttal rendelkezett Gömbös Gyula is.

A profi labdarúgás kialakulása

A magyar labdarúgásban 1926-ig hivatalosan csak amatőr bajnokságok voltak. Így működött az élvonal is, a játékosok nem kaptak juttatásokat, fizetést. De a valóságban a másodosztálytól kezdődően volt meccspénz (prémium), és a mecénások cégeinél magas fizetésű állásokat kaptak a focisták. 1921/22-ben aztán lelepleződött a rendszer, a Kispesti Atlétikai Clubnál (KAC) kitudódtak a pénzbeli svindlik, ám miután kiderült, hogy mindegyik csapatnál hasonló a helyzet, az MLSZ nem mert lépni.^[27]

1924-ben három meghatározó fővárosi klub (FTC, MTK, UTE) közös javaslattal állt elő a professzionális liga létrehozására. Kezdeményezésüknek két fő oka volt: egyrészt legalizálni kívánták az álamatőrség álcája alatti félprofizmust, másrészt a magyar válogatott rossz szereplése váltotta ki, egyre többen játszottak ugyanis a jobban fizető külföldi profiligákban, és ők nem jöttek haza a válogatott meccsre.^[28]

A húszas évek első felében mintegy 100 magyar – a numerus clausus fémjelzte légkör miatt jelentős részben zsidó származású – focista játszott osztrák, svájci, olasz, csehszlovák és görög csapatoknál (és számos magyar edző dolgozott külföldön). Nem véletlen tehát, hogy Ausztriában az első profi futballbajnokságot a bécsi zsidó csapat, a Hakoah nyerte meg, kezdőcsapatában hat budapesti zsidó származású játékosal.^[29] A nevesebb osztrák csapatoknál havi 3-4 millió koronát kerestek a játékosok (kb. 6-800 ezer Ft, ez a hazai szakmunkáskereső kereset hatszorosa). A két legnagyobb külföldre igazolásnak számító két MTK-s fejenként havi 8 millió koronáért futballozott Bécsben (kb. 1,5 millió Ft, ami minisztériumi főosztályvezetői fizetésnek felelt meg).^[30]

1926-ban megalakult a profi labdarúgó liga (PLASZ, Professzionális Labdarúgó Szövetség), amely már országos hatósugarú volt, a hagyományos nagycsapatokon kívül más fővárosi és vidéki csapatok is becsatlak a versengésbe. Összesen 24 egyesület alakult profivá (600 focistával), ebből 10 csapatos lett a professzionális első osztály (8 fővárosi, plusz a szegedi Bástya és a szombathelyi Sabaria), 14 tagú volt az alsóház, vagyis a második liga.

[26] http://www.nemzetisport.hu/minden_mas_foci/hogyan-falja-fel-a-politika-a-futballt-2178549, 2012. október 1.

[27] Vajna Tamás (2003): *Rúgd és kuss - magyar profi foci anno*. HVG, 2003. május 31. 65.

[28] Thaly (2000): i. m. 24–25. Nagy lökést adott az 1924-es olimpián elszenvedett kudarc, az aranyéremre is esélyesnek tartott magyar válogatottat Egyiptom 3-0-ás vereséggel küldte haza.

[29] Hadas (1999): i. m. 134.

[30] Schaffer Alfréd és Schlosser Imre. In: Vajna (2003): i. m. 65.

Megkezdődött a profi klubok cégesítése, még a másodosztályban szereplők egy része is részvénytársasággá alakult. Az MTK korlátolt felelősségű társaság lett, a Vasas szövetkezet. (A szakszervezeti, munkásmozgalmi csapat egy ideig hezitált, mondván, a játékosok ezzel „modern rabszolgák” lesznek.)^[31]

A profi liga indulásakor a legnagyobb havi bérkerettel az FTC és az MTK gazdálkodott (80 millió korona, vagyis 16 millió Ft mai pénzben), az Újpest 30 millió, a Kispest 25 millió, Vasas 20 millió koronát költött e célokra havonta. A pénzreform után, 1927-től a korona helyett az erős pengő korszaka kezdődött (1 pengő 12500 koronát ért, ami 2500 mai forintnak felel meg). Egy jó focista havi 400 pengőt keresett a két élklubnál (mai áron mintegy 1 millió Ft), plusz prémiumot (győzelem 40 pengő), átlagosan a játékosok 100-150 pengő fizetést kaptak. A magyar profi liga megjelenése után a külföldön játszóknak közül sokan hazatértek.^[32]

A profiévek nyereségesek voltak. Az első idényben 400 ezer pengő (kb. 1 milliárd Ft) hasznot termeltek a klubok összesen. A jegyeladások után már nem kellett „vigalmi adót” fizetni. Egy-egy meccs bevétele 3-4 ezer pengőre rúgott (10 millió Ft), hiszen magas volt a nézőszám (a nagyoknál meccsenként átlagosan 20 ezres). A nagy kluboknak, a saját stadionnal rendelkező fővárosi csapatoknak különösen jól ment (FTC, UTE, MTK), a vidéki egyesületeknek nehezebb volt a profizmusra átállni.^[33]

A profiliga a gazdasági válságig virágzott, a nehézségek miatt 1935-től vegyes, amatőr és profi nemzeti bajnokságra tértek át.

A profi bajnokság eredményei

A professzionális bajnokság elindításától kezdve egészen 1941-ig, vagyis a második világháborúba való belépésig a Fradi a legsikeresebb csapat, hét bajnoki címmel. A klub elnöke Springer Ferenc, a híres ügyvéd és országgyűlési képviselő volt. A csapat évi költségvetése elérte az évi félmilliárd koronát (kb. 100 millió Ft). A korabeli sportsajtó képviselői a „magyar játéktípus” és a „nemzeti értékek” képviselőjét látták az akkor modernnek számító harcos erőfocit játszó csapatban.

A híres „B-közép” kifejezés is az FTC-től származik: 1924-ben adták át az Üllői úti stadion új B-lelőjátékját, páholyokkal, számozott ülésekkel. Az előtte lévő állóhelyen szurkolhattak a szegényebb drukkerek, akik ezt nagy lelkesedéssel, hangerővel tették.

A korábbi siker csapat, az MTK háromszor nyert bajnoki címet (1929, 1936, 1937), asszimilációs próbálkozásainak új fejezeteként a csapat Hungária néven

[31] Vajna (2003): i. m. 66.; Gombóczi Márta (2003): *A magyar futball kezdetei*. História, 8-9.

[32] A korabeli műdalból tudjuk, hogy „havi 200 pengő fixszel” az ember akkoriban tényleg könnyen viccelt. Vajna (2003): i. m. 66.

[33] Sebes Gusztáv (1955): *A magyar labdarúgás*. Sport Lap- és Könyvkiadó, Budapest.; Thaly (2000): i. m. 24-25.

szerepelt a profi bajnokságban. Az MTK a korszak másik divatos játéktípusában futballozott, a sokpasszos, kombinatív játékot a sportszakma „nem magyarosnak” minősítette.^[34]

1930-ban egy új győztest avattak, az Újpestet, amely még négyszer megismételte a sikert (anyagi háttere stabil volt, elnöke Aschner Lipót, a Tungsram vezetője).

A két világháború közötti korszak 22 bajnokságából 18 esetben ez a három csapat végzett a dobogón, mindössze négyszer sikerült másnak is odaérnie (mindannyiszor a '20-as években: KAC 1920, Bocskai 1923 és kétszer a Vasas).^[35]

Nemzetközi eredmények

A nemzetközi mércével mérve 1914-ig egyre erősödő magyarországi futball teljesítményét 1918-1920 eseményei erőteljesen visszavetették. A gazdasági talpraállás éveiben kevesebb erőforrás jutott a sportra, a hullámvölgy tovább tartott.

A profiligá kialakulása után azonban gyorsan jöttek az eredmények. Az 1927-től induló Közép-Európai Kupában (csehszlovák, osztrák, olasz, jugoszláv, magyar klubcsapatok részvételével, Európában a britek után ezekben az országokban volt a legnívósabb labdarúgás) 1928-ban az FTC (a döntőben 7-1-re lemosva a bécsi Rapidot), 1929-ben az Újpest lett az első. A Fradi további meglepő és figyelemreméltó eredményeket is fel tudott mutatni: 1927-ben 6-1-re legázolta az angol kupagyőztes Blackburn Roverst, 1929-ben pedig Montevideóban legyőzte a vendéglátó Uruguay kétszeres olimpiai bajnok válogatottját.^[36]

Válogatott szinten a Monarchia felbomlása után magyar szemszögből az osztrák-magyar rivalizálás maradt a legjelentősebb. (A többi válogatott meccshez képest továbbra is az osztrákok elleni derby vonzotta ki a lelátókra Budapesten a legtöbb nézőt.) A tízes évek fényes magyar sikerei után a két világháború között kiegyenlítettebbek lettek az erőviszonyok, amit a közvélemény nehezen emésztett meg. Egy 1922-es hazai egygólos vereséget például a sajtó a „magyar futballtörténelem Mohácsának” nevezte másnap.^[37]

A nézőszámok alapján (1920 előtt a két válogatott meccseit mindig Budapesten látta több néző, azt követően viszont Bécsben) úgy tűnik, hogy a két világhá-

[34] Vajna Tamás (2006): *Tribün és Bűnhődés*. HVG, 2006. augusztus 12. 64.

[35] Thaly (2000): i. m. 107-160.

[36] Hadas (1999): i. m. 136. o.

[37] Így írtak a meccsről: a közönség, „amely jelen volt a gyászszertartáson, sápadtan, tehetetlen haragjában fogcsikorgatva nézte végig, mint földelik el az osztrák sírások a magyar válogatott csapat győzni akarását. [...] Ez a közönség mást érdemelt és mást várt a magyar géniusz, amely nem tudta lángra lobbantani a játékoslelkedés tűzét a nemzeti gondolat szent szolgálatában.” Nemzeti Sport 1922. november 26. Az 1934-ben ellenük elbukott világbajnoki elődöntő után pedig a tipikus magyar sorsról elmélkedtek: „A mérkőzés első percétől kezdve a megszokott régi nóta, sőt, régi szimfónia, gyászszimfónia. [...] miénk ismét a balsors. A vak véletlen, amelynek kezében a pallos olyan, mint a földkutatókéban a varázsvessző, vakul is megérzi, hol a magyar, hova kell ütnie.” Nemzeti Sport 1934. június 1. Idézi Hadas (1999): i. m. 131.; Hadas (2003): i. m. 302.

ború között a nemzeti identitás, a nemzeti önbecsülés erősítésének szempontjából Ausztriában még Magyarországnál is fontosabb eszköz volt a futball, illetve a szomszédvárral való fociversengés.^[38]

A harmincas években a magyar foci ismét a világ élvonalába került. Ekkor az olasz válogatott volt a világ legjobb csapata – Mussolini diktatúrája is felhasználta a sportot saját dicsőségének hírverésére. A magyar nemzeti tizenegy éppen mögöttük, a címvédő vendéglátók mögött végzett az 1938-as világbajnokságon a második helyen. Tíz évvel korábban még a magyar csapat némi visszafogottságára volt szükség, hogy a római Nemzeti Stadiont Mussolini jelenlétében felavató mérkőzésen a házigazdák győzelmet arathassanak. (A féldőben még kettő nullra vezetett a magyar válogatott, a szünetben aztán a vezetők politikai okokból lefékeztek a játékosok lendületét, nehogy kínos véget érjen a stadionavató.)^[39] A magyar sportsajtó egyébként az olasz dominanciát – főleg Gömbös kormányfősége idején – ideológiai okokra, a fasiszmus erejére vezette vissza.^[40]

Hitler hatalomra jutása után a német válogatott meccsei is erőteljes politikai tartalmakat kaptak (miközben javult is a játékuk), ez alól a magyar csapattal játszott találkozók sem voltak kivételek. A Németországgal való politikai, gazdasági kapcsolatok fontosságát jelzi, hogy a két válogatott 1936-os budapesti mérkőzésén megjelent a hazai politikai elit jelentős része, így Horthy Miklós kormányzó, Gömbös Gyula miniszterelnök és a kormány számos minisztere. Ekkor már a sportsajtó sem a németek gépies, szürke, sablonos játékáról írt, hanem a labdarúgásukon is átütő nemzeti erényeiket dicsérték (gyorsaság, keménység, akarat, fegyelem, pontosság), amire ráépítették a közép-európaiaktól elsajátított ötleteket, változatosságot.^[41]

Az 1930-as évek vége: a futballt elnyeli a politika

A nagy gazdasági világválság következtében Európában mindenhol megnőtt az állami beavatkozás mértéke a gazdasági-társadalmi folyamatokba, Magyarországon a professzionális labdarúgás is erre a sorsra jutott, az állam egyre nagyobb mértékben folyt bele a futballéletbe.

[38] A Monarchia idején Budapesthez képest fele annyi szurkoló előtt játszották a bécsi osztrák-magyar meccseket, a két világháború közötti időben viszont a bécsi nézőszám a budapesti másfélszerese. Hadas (1999): i. m. 136.

[39] 1928 előtt az olasz csapat képtelen volt legyőzni a magyar válogatottat, azt követően viszont 1952-ig a magyarok nem tudtak győzni. Sebes (1955): i. m. 52.; Hadas (1999): i. m. 137.

[40] Az egyik magyar vereség után például ezt írták: „a fiatal fasiszta Olaszország erkölcsi ereje, akarása, lendülete, egysége, céltudatos nemzeti munkája, tomboló nemzeti energiája győzött le bennünket nagyszerű rohammal.” Nemzeti Sport, 1930. május 12. Idézi Hadas (1999): i. m. 137.

[41] Hadas (1999): i. m. 137-138.

A politikai szféra az 1930-as évek vége felé Magyarországon is lassan bekebelezte a futball világát, fokozatosan a szélsőjobboldali politikusok vették át a labdarúgás irányítását (a végén már az MLSZ vezetője is a soraikból került ki, aki a foci árjásítását kapta feladatul).^[42]

Mindezt úgy tudjuk a legvilágosabban illusztrálni, ha nyomon követjük a meghatározóbb klubok sorsának alakulását.

MTK. A zsidótörvények megjelenése után 1939-ben a klubot szélsőjobboldali kormánybiztos irányítása alá vonták, majd egy évvel később feloszlatták (öt évig, a világháború végéig nem működhetett).^[43] Az egyesület vezetői „végrendeletként” drukkeriket az antifasiszta szociáldemokrácia csapatának, a szintén marginalizált, de legalább a betiltást elkerülő Vasas támogatására buzdították.

Vasas. A csapat 1925-ben és 1926-ban bronzérmert szerzett, utána olyan politikai nyomás érte, hogy visszaesett, a '30-as években el is búcsúzott az első osztálytól. Ezzel párhuzamosan fokozatosan az antifaszizmus jelképévé vált, és a politikai ellenszél dacára 1942-ben visszajutott az első ligába. 1944-ben egy Nagyvárad elleni hazai meccsükön a 20 ezer Vasas-szurkoló baloldali demonstrációvá változtatta a találkozót, aminek következményeként a klub miniszteri biztost kapott, és a csapat nevét többször is megváltoztatták (Nemzeti Vasas, Kinizsi).^[44]

FTC. A jobbra tolódó rezsim egyik hivatalos és támogatott csapata lett a patinás klub, de az ősi versenytárs kiiktatása dacára 1945-ig mégsem vált belőle egyeduralkodó, ugyanis új rivális tűnt fel szinte a semmiből, a Csepel.

A fegyverkezés és a háború éveiben a hadiipari centrumok által fenntartott, támogatott csapatok ugyanis gyorsan előretörtek (játékosaiknak például nem kellett bevonulniuk katonának). A hajdan zsidó tulajdonban lévő, de most árjásított gyárak közül a Weiss Manfréd Művek csapata, a Csepel ért el számottevő eredményeket, a klub 1942-ben és 1943-ban is bajnokságot nyert – minimális gólkülönbségű győzelmei azt sugallják, hogy vélhetően politikai hátszéllel, irányított játékvezetéssel.^[45]

1944-ben újabb csoda történt, a magyar futball történetében első ízben vidéki csapat nyerte az első osztályú bajnokságot, mégpedig a második bécsi döntés következtében Romániától visszacsatolt partiumi Nagyvárad városának foci-klubja vitte végbe a bravúrt. Részben ez is megrendezett, manipulált bajnoki címnek minősíthető, a revízió dicsőségét hirdette (fővárosi, dunántúli játékosokkal megerősítették a keretét), részben azonban spontán siker volt: helyiek vagy erdélyiek voltak a kulcsjátékosok.^[46]

[42] http://www.nemzetisport.hu/minden_mas_foci/hogyan-falja-fel-a-politika-a-futballt-2178549, 2012. október 1.

[43] Az első liga másik „zsidó csapata”, a szintén a beolvadási szándékot tükröző névvel szereplő Nemzeti is ugyanerre a sorsra jutott. Hadas – Karády (1995): i. m. 97.

[44] Hoppe (1970): i. m. 278.; Hadas – Karády (1995): i. m. 114.

[45] A másik hadiipari központ, a Gamma Művek a Gamma és – munkás és részben zsidó jellege ellenére – az Újpest egyesületét támogatta.

[46] Hoppe (1970): i. m. 279.; Hadas – Karády (1995): i. m. 114.

A német megszállás után

1944 tavaszától a nácibarát Sztójay-(báb)kormány a Fradi népszerűségét is fel akarta használni dicsőségének növelésére: rövid időre a zsidóság deportálásának egyik fő szervezője, Jaross Andor belügyminiszter volt az FTC elnöke (őt később háborús bűnösneként felakasztották), de bajnoki címet nem sikerült begyűjtenie a klubbal, az elsőséget a NAC elhalászta előle.

Az FTC szurkolótábora azonban nem volt szélsőjobboldali. Ha eltekintünk az országos népszerűségétől, és csak a csapat anyakerületére összpontosítunk, még akkor sem. Az 1939-es választásokon, amikor a nyilasok nagyon előretörttek, a IX. kerületben kétségtelenül jó eredményt értek el, de ez nem volt kiugró; Zuglóban, Óbudán, Kőbányán ennél is nagyobb volt a támogatottságuk. A munkásság és kispolgárság egy része, főleg a német származásúak zöme, akkor minden általuk lakott kerületben Szálasira szavazott, a német sikerek, a nyilasok egyenlősítő ideológiája, populista nacionalizmusa miatt.^[47]

A deportálások, a haláltáborokba hurcolások és a munkaszolgálat következtében az MTK számos játékosa és vezetője az életét veszítette, az áldozatok egyike volt a klub legendás elnöke, Brüll Alfréd is.

A nyilas hatalomátvétel után Szálasiéknak a labdarúgásra már nem jutott ideje, a bajnokság ősszel négy forduló után félbeszakadt.

A RÁKOSI-KORSZAK TOTÁLIS DIKTATÚRÁJA

Előzmények: a koalíciós időszak évei

A néhány évig tartó koalíciós, többé-kevésbé polgári demokratikus időszaknak tekinthető éra alatt a politika visszahúzódott a sport világából, a futball visszanyerte autonómiáját.

Tovább tartott a Csepel és az Újpest jó szereplése, mivel a többi csapat játékosait a világháború éveiben a katonaság és a zsidóüldözés alaposan megritkította. Az 1945 tavaszi csonka bajnokságtól kezdve 1947-ig az Újpest végzett az első helyen, majd a Csepel, végül 1948/1949-ben a Ferencváros. Felkapaszkodott az élbolyba a Vasas, s újdonságként egy másik külvárosi, kispolgári háttérű csapat, a fiatal Puskás Ferencet a soraiban tudó Kispest (amely 1926 óta a profi liga kiscsapata volt). Az MTK ezekben az években középcsapatként vegetált a felozlatás és a Holokauszt miatt meggyengülve.

A viszonylagos autonómia nem azt jelentette, hogy a négy kormánypárt (kommunista, szociáldemokrata, parasztpárt, kiscgazdapárt) a sportéletben ne próbált volna befolyásra szert tenni, 1947-ben már mintegy ezerkétszáz sportegyesületet felügyeltek. Különösen a kommunisták épültek be eredményesen

[47] Ezek az úgynevezett kisnyilasok később, 1945-47 között a kommunista pártra voksoltak.

a sportklubokba és a szövetségekbe, 1946 nyarán ráadásul törvénnyel sikerült feloszlatniuk ötven, reakciónak kikiáltott jobboldali sportegyesületet.^[48]

A koalíciós években mindegyik meghatározó politikai párt igyekezett a futballt is felhasználni népszerűségének növelésére. Erre jó példa az 1946. október 6-án (a nemzet egyik gyásznapján) Budapesten játszott magyar-román válogatott mérkőzés, ahol rengeteg politikus jelent meg a dísztribünön a különböző pártokból. A kommunista párt vezetője, az akkor miniszterelnök-helyettesként is tevékenykedő Rákosi Mátyás is kilátogatott, sőt, a hadügyi és az igazságügyi tárca vezetőjével együtt a félidőben felkereste a csapatot az öltözőben, és a kétgólos vezetés után további gólokra buzdította a játékosokat. A második félidőben azonban nem esett újabb találat, talán akkoriban még nem volt akkora súlya a szavának...^[49]

A kommunista fordulat után

A totális hatalom – ahogyan az összes társadalmi alrendszerét és létszférát – a sportot is maga alá gyűrte, kénye-kedve és ideológiája szerint átalakította. Érdekeség, hogy a sport volt az utolsó terület, ahol áttértek a szovjet típusú államszocialista rendszerre, mert bár az 1947. augusztusi választások után azonnal létrehozták a szovjet modellt másoló sportintézményeket (például az Országos Sport Hivatalt), csak 1951-ben értek a végére, amikor felállították az Országos Testnevelési és Sportbizottságot (OTSZ), amely már akadály nélkül bele tudott nyúlni a sportági szövetségek és sportegyesületek irányításába.

A sporton belül főleg a labdarúgás politizálódott át és vált releváns politikai kérdéssé. Illusztrációként felidézhető az az 1949-ből származó eset, amikor az egyik hétfő reggelen Rákosi a titkárától megkérdezte, mennyi lett az előző nap lejátszott FTC-Vasas meccs végeredménye. A titkár azt válaszolta, hogy nem tudja, mert a hétvégén sokkal fontosabb politikai kérdésekkel volt elfoglalva. Rákosi kioktatta: a sport fontos politikai kérdés, főleg, ha egy baloldali és a jobboldali csapat játszik egymással.^[50]

A futballban mindennek a politikai vezetők elképzelései szerint kellett történnie. 1950-ben szovjet tanácsadók felügyeletével szovjet mintára drasztikusan átalakították az egyesületeket, amelyek a „kapitalista erkölcs és a kispolgári hagyományok” melegágyai voltak.^[51] Államosításuk után mindegyiket egy-egy minisztérium, állami szerv, szakszervezet, gazdasági ágazat, nagyvállalat vagy területi egység alá rendelték. A bajnokságokban a szocialista építőmunka szerep-

[48] Erre a sorsra jutott a legrégebbi hazai sportegyesület, a Nemzeti Torna Egylet és a Magyar Athletikai Club. Takács Ferenc (2004): A sport szovjetizálása. In: Halmos Ferenc (szerk.) (2004): *Száz rejtély a magyar kommunizmus történetéből*. Gesta, Budapest. 26.

[49] Takács (2004): i. m. 28–29.

[50] Hadas – Karády (1995): i. m. 114.; Vajnai (2006): i. m. 63.

[51] Horváth Zsolt (2003): *Kinizsi, Bástyá, Vörös Lobogó*. História, 8-9.

lőit és a rendszer alapintézményeit képviselő csapatok – bányászok, vasutasok, néphadsereg, rendőrség, textilipar, építőipar stb. – mérkőztek egymás ellen (négy Vasas szerepelt például az első ligában, az angyalföldi mellett a csepeli, a győri és a dunaújvárosi Sztálin Vasmű Építők).^[52]

A klubok élére a kommunista nómenklatúra tagjai kerültek, a csapatok rangját, a bajnokságban elfoglalandó helyét az odaültetett funkcionárius politikai-hatalmi pozíciója mutatta. A csapatokat megfosztották identitásuktól, kötődéseiktől, az anyagi háttérüktől, sőt, többnyire még a szurkolótáboruktól is.^[53]

A kommunista vezetők releváns és hathatós legitimációs eszközt láttak az élsportban és azon belül leginkább a profi futballban, ezért súlyos pénzeket is áldoztak a fejlesztésére. A futballmeccseket ugyanis az ünnepi felvonulásoknál és munkásgyűléseknél sokkal jobban fel lehetett használni tömegdemonstrációs célokra, kiváló szórakoztató és feszültséget levezető eszközként kínálkozott. Az '50-es évek első felében stadionépítések és felújítások sora zajlott. 1953-ban átadták a világszínvonalú, százezer férőhelyes Népstadiont, aminek a felépítése körül a politika komoly propagandát csapott (jelképesen számos futballszár részt vett az építkezésen).^[54]

Összességében a futballklubokat igyekeztek úgy átalakítani, hogy néhány kiválasztott csapatnak minden lehetséges támogatást megadva, azok és a rájuk épülő válogatott hazai és nemzetközi szinten is igazolják a kommunizmus felsőbbrendűségét, az állampárt hatalmának jogosságát.

Mindezen voluntarista átalakítások dacára a magyar labdarúgás működésében többé-kevésbé megmaradt a folytonosság, köszönhetően annak, hogy a sportág szakemberei, edzői többnyire a helyükön maradhattak, a szigorú rendszerlojalítás mellett a futballban alapkövetelmény maradt a szakmai kompetencia, a korábbi korszakokban felhalmozott tudás, tapasztalat, hozzáértés nem veszett, nem értéktelenedett el, a totalitárius rendszer nem hatotta át teljesen a labdarúgás világát.

Csapatról csapatra

FTC. A Rákosi-korszak rendszere a belföldi labdarúgás terén legnagyobb ellenségének a legnépszerűbb, jobboldali tradíciókkal rendelkező kilencedik kerületi csapatot tartotta.

A Ferencváros 1948/49-ben 11 pont előnnyel lett bajnok, pedig idény közben a kommunisták majdnem feloszlatták, illetve hónapra ki akarták zárni a

[52] Hadas – Karády (1995): i. m. 101.; Ballai Attila (2005): *Ösdriblik – a magyar klubok gyökerei*. HVG, 2005. május 28. 62–63.; Bíró László (2003): *Futball Kelet-Európában*. História, 8-9.

[53] Hadas – Karády (1995): i. m. 98–99.

[54] Zeidler Miklós (2010): *Nemzeti Stadion – Népstadion – Puskás Ferenc Stadion*. Rubicon, 21(6). (Elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nemzeti_stadion_nepstadion_puskas_ferenc_stadion/.)

bajnoki küzdelmekből, végül is egyiket sem merték megtenni, de a csapat szurkolóinak „fasiszta provokációi” miatt betiltották a pályáját.^[55]

A megszilárduló kommunista hatalom a következő évben már nem kegyelmezett az előszeretettel lefasisztázott klubnak: legjobb játékosait kényszerrel elvitték más csapatokhoz, legendás csatársorából – Budai II, Kocsis, Deák, Mészáros, Czibor – például mindenkít. Előbbi kettőt például úgy, hogy katonai behívót kaptak és csak a néphadsereg csapatánál, a Honvédnél rúghattak labdába, a gólvágó Deákot és a kapus Henni Gézát határőrként bevonultatták és csak a Dózsában futballozhattak.^[56] A Fradi a megcsonkított keretével eltűnt a középmezőnyben.

A Ferencvárost ezzel párhuzamosan „szakszervezetesítették”, a nehéziparosítás lázában élő rendőrállamban nem túl sok vizet zavaró Élelmiszeripari Dolgozók Szakszervezetének csapatává tették ÉDOSZ, majd 1951-től Kinizsi néven, színeit pedig fehér-pirosra változtatták.

A klub elnöke először a spanyol polgárháborús kommunista veterán, Münnich Ferenc lett, aki politikailag akkoriban másodvonalbelinek számított, nem tartozott az irányító moszkovita magba, kinevezésének oka lehetett nem magyarosított német neve és zsidó származása is. Münnich kezdetben megpróbálta élcsapatnak megőrizni a klubot, a főváros rendőrfőkapitányaként eszközei is voltak hozzá, ám az ország harmadik legnagyobb hatalmú embere, Farkas Mihály egy másik fővárosi csapatot szemelt ki erre a szerepre, és ő bizonyult erősebbnek. Münnichet rövidesen a politikában még súlytalanabb élelmiszeripari vezetők váltották fel, a klub minden esélyét elvesztette a feltámadáshoz.^[57]

Rákosiék nagy csalódására a csapat szurkolótábora mindennek ellenére megmaradt, egyfajta passzív rezisztenciát jelentett a hatalommal szemben, a klub mindenkinek továbbra is FTC maradt, Fradi-drukkernek lenni rejtett ellenzéki séget, egyfajta rendszerellenességet jelentett.

MTK. A másik hagyományos nagycsapat, a polgári MTK sem került el a sorsát, makulátlan, jobboldali kötődéstől mentes múltja sem védte meg. A vész-korszak ellenére az antiszemitizmus politikai eszközével játszadó (egyébként nagyrészt zsidó származású) kommunista vezérkar sajátos szerepet szánt az egyesületnek.

Az Izrael állam létrejötte után arabbaráttá váló szovjet blokk irányvonalának megfelelően piros-fehérré változtatták a klub színeit, hiszen az izraeli állami zászló kék-fehér lett.

[55] Hadas – Karády (1995): i. m. 99.

[56] Az anekdota szerint az 1952-es olimpiáról hazafelé tartva a vonaton együtt vacsorázott Budai II., Kocsis és Czibor. A másik asztalnál a Sebes Gusztáv mellett ülő Kutas István, a sporthivatal egyik főembere odaszólt a három ex-fradista focistának: „Megint ezek a fasiszták együtt...” Mire Czibor: „A moszkvai nagynénéd, az a fasiszta”. Kő András: *Valóság és legenda - az Aranycsapat*. (Elérhető: <http://nemzetiugyletek.hu/node/265>.)

[57] Horváth (2003): i. m.; Vajna (2006): i. m. 63.

Ugyanakkor szándékosan-véletlenül számos olyan dolgot tettek a klubbal, ami fenntartotta, tovább erősítette a csapathoz tapadó zsidó jelleget. Az egyesület Textiles SE néven a Textilipari Dolgozók Szakszervezetéhez került, ami egyfajta folytonosságot sugallt, hiszen a korábbi korszakokban a klubot támogató zsidó gyárosok, kereskedők nagy része a textiliparban tevékenykedett. Ráadásul elnöke a moszkovita tervhivatali elnök, a nagyhatalmú Vas Zoltán lett, aki szintén zsidó származású, de a pártelitben szinte egyedüliként nem hallgatta el soha származását, zsidónak is vallotta magát.

1951-ben még abszurdabb fordulat következett: az MTK a gyűlölt Államvédelmi Hatóság, az ÁVH, a kommunista politikai rendőrség csapata lett, nevét is ennek megfelelő ideológiával átítottra módosították (Budapesti Bástya – „Magyarország nem rés, hanem erős bástya az imperializmus elleni harcban”, majd 1953-tól Vörös Lobogóra keresztelték, miután az ÁVH beolvadt a BM-be és a klub formálisan újra a textilesekhez került).

A közvélemény az ÁVH-t zsidó-kommunista terrorszervként tartotta számon (tisztikarának kétharmada kétségtelenül zsidó származású volt), emiatt „a futballszurkolók szemében az MTK a régi rendszer zsidó elitjének csapatából az új rendszer zsidó elitjének csapatává vált”, a klubbal szembeni antiszemita beidegződések csak erősödtek, bár a totális időszakban nem jöttek, nem jöhettek a felszínre.^[58]

Az ÁVH-hoz kerülve természetesen az MTK kiválasztott, támogatott csapat lett, az '50-es évek egyik nagycsapata vált belőle, két bajnoki címmel és négy ezüstéremmel.

Az FTC–MTK örökrangadó két okból is veszített a jelentőségéből. Egyrészt az MTK bajnokesélyessége mellett a Fradi középcsapatként vegetált, így rivalizálásuk már nem a bajnoki cím elhódításáról szólt. Másrészt találkozóik már nem mozgattak meg akkora tömegeket, mert bár a Fradi messze a legnépszerűbb foci-klub maradt, de a Holokauszt, majd a kivándorlások következtében az MTK szurkolótábora elolvadt, amit az ávéhások „kényszerdrukkersége” nem ellensúlyozott.^[59]

Honvéd. A rendszer kedvence a Kispestből megszülető Honvéd lett, amely piros-fekete színeit piros-fehérré változtatva a néphadsereg szárnyai alá került. A csapat nevét ezúttal jól eltalálták, hiszen a katonai kötődés vonala mellett 1848-ra, a hazafias érzelmekre is utalt.

A csapatnak közvetlenül Farkas Mihály honvédelmi miniszter, az országot irányító „hármasszög”, Rákosi és Gerő után a leghatalmasabb ember nyújtott háttértámogatást. A csapat sorsát annyira a szívében viselte, hogy kedvenc játékosa, Puskás Ferenc például szabadon bejárhatott az egyébként szinte megközelíthetetlen tábornokhoz.^[60]

[58] Hadas – Karády (1995): i. m. 99–100.; Horváth (2003): i. m.

[59] Hadas – Karády (1995): i. m. 100.

[60] Surányi András (1982): *Aranycsapat. A film születése, és ami a filmből kimaradt...* MAFILM, Budapest. 64.

1949-től a legjobb magyar játékosokat itt gyűjtötték össze, a magyar futball-történelem és a világ akkori legjobb csapatát hozták össze.^[61] Itt játszott az Arany-csapat hét játékosa (Grosics, Lóránt, Bozsik, Kocsis, Budai, Puskás, Czibor), míg három az MTK-ban futballozott (Lantos, Zakariás, Hidegkúti), egyetlen vidéki-ként a dorogi jobbhátvéd, Buzánszky Jenő fért be a kezdőbe.

A Honvéd összerakásában nagy szerepet játszott a válogatott legendás szövetségi kapitánya, Sebes Gusztáv, aki a kiadatlan naplójegyzeteiben erről röviden a következőt írta: „a Honvédot én hoztam létre” – többek között a katonaköteles labdarúgók némi megdolgozásával.^[62]

1949/50 és 1956 között 5 bajnoki címet és két ezüstérmet szerzett a csapat, miközben korábban soha nem értek el számottevő eredményt. A Honvéd lett a hetedik csapat, amely valaha magyar bajnokságot nyert.^[63]

Újpest. A rendszer harmadik számú, kiemelten támogatott egyesülete a Budapesti, majd Újpesti Dózsa névre átkeresztelt UTE lett. A csapat három bronzérmet szerzett a korszakban, a két toronymagasan támogatott rivális csapatot nem tudta megszorítani.

A névválasztás ezúttal is ügyes: a fővárosi csapatoknál szokatlan módon magába foglalta a lokális kötődést, az „anyavárosrészt”, és a rendszer emellé illesztette baloldali populista üzenetét, amivel a paraszti osztályharc forradalmi vezetőjeként nemzeti hősnak kikiáltott Dózsa Györgyre utaltak.

Vélhetően az újpesti kerület ipari- és munkáskarakterere miatt, valamint jobboldali, kompromittált háborús múltja után a népi demokratikus átnevelés érdekében ez a klub lett a Belügyminisztérium, és azon belül a rendőrség csapata. A Dózsa ezzel bekerült a szövetséges szocialista államok többnyire Dinamó elnevezésű rendőrcsapatái (Moszkva, Kijev, Minszk, Berlin, Bukarest) közé.^[64]

Vasas. A munkás, ám szociáldemokrata sportegyesülettel szemben ambivalens, némileg gyanakvó volt a Rákosi-vezetés viszonya. Baloldali csapatként nem forgatták fel labdarúgó-szakosztályát úgy, mint a többi klubot, nevét is megtarthatta. Az erőforrásokból úgy részesítették, hogy viszonylag jól szerepeljen, de ne veszélyeztesse a kiemelt kommunista csapatok hegemoniáját.^[65] Ennek megfelelően négyszer végzett a negyedik helyen, és egyszer sikerült megcsípnie a dobogó alsó fokát.

Csepel. A világháborús években felpumpált, hadiipari bázisú többszörös bajnokcsapat elvben szálna lehetett volna a kommunista rendszer vezetőinek a szemében. Az MKP azonban a koalíciós években a népszerűségét úgy próbálta

[61] Az átigazolási diktatúráról ld. Sipos Péter (2003): *Az MDP sportpolitikája*. História, 8-9.

[62] A kiszemelt játékos választhatott: a csapathoz igazol, vagy évekre eltűnik a hadsereg bugyriában. Kő András i. m.

[63] Vagyis 1950 és 1956 között kizárólag az erőszakszervezetek két támogatott csapata, a Honvéd és az MTK nyert csak bajnokságot.

[64] Dózsa nevét a kezdőbetűjének köszönhetően választhatták ki a felmerült alternatívák közül. Hadas – Karády (1995): i. m. 101-102.; Horváth (2003): i. m.

[65] Hadas – Karády (1995): i. m. 102.

növelni, hogy a hajdani nyilas párttagokat (az ún. kisnyilasokat) magához édesgette, akikből a nagyipari munkások lakta peremkerületben sokat találhattak. A „zöld Csepelből” a fasisztaellenes proletárnegyed legendáját alakították ki, s a „vörös Csepel” lett az eredmény. Ráadásul Csepel hadiiparának kulcsszerep jutott a kommunista fegyverkezésben, a blokk a koreai háború kitörése után, 1950-től gőzerővel militarizálódott és készült a harmadik világháborúra. Mindezek eredőjeként Rákosiék a klubot – a nehéziparosítás lázában egyfajta kegyként számítóan – a vasmunkáscsapatok családjába helyezték Csepel-Vasas néven, és bizonyos, de túlzásba nem vitt támogatásban részesítették. Ahogy a korábbi minőségi keret kiöregedett, a klub úgy csúszott le a tabella alsó régióiba.^[66]

Vidéki csapatok. Az erőforrások elosztásakor a vidéki kluboknak is jutott valami. Részben az erőszakszervezetek támogatásával vidéken is számos Honvéd és Dózsa jött létre, másrészt a helyi szocialista nagyvállalatok is beléptek a futball világába, gyarmatosították, átnevezték és indították a maguk Bányász, Lokomotív, Haladás, Építők, Előre beszédes nevű csapataikat. De a főváros-központúság változatlan maradt, a 14 csapatos első ligában a hat budapesti csapat mellett a nyolc vidéki klubnak csak statisztai, „pofozógép” szerep jutott, mindössze két ötödik (mindkétszer a Dorogi Bányász) és négy 6. helyig (Dorog, Salgótarján, kétszer a Győr) jutottak.^[67]

Besúgások

A rendszer telepakolta a labdarúgó egyesületeket besúgókkal, de nem csak a klubcsapatokban, hanem még az Aranycsapatban is volt beépített spicli. Grosics Gyula karrierje is ennek köszönhetően bicsaklott meg, őt négyszer is bevittek az ÁVH-ra kihallgatásra. 1949-ben disszidálási kísérletért, 1955-ben pedig kémperbe akarták bevonni, és mindig megpróbálták beszervezni. A sikertelen próbálkozások miatti bosszúból 1955-ben eltiltották a futballtól (1954 őszén védett utoljára a válogatottban), majd 1956 elején vidékre, Tatabányára száműzték, onnan 1962-ben történő visszavonulásáig nem is térhetett vissza a fővárosba.

Disszidálás

A nevesebb játékosok disszidálásától rettenetesesen tartott a hatalom. Nem véletlenül, hiszen a szovjetizálást látva számos labdarúgó emigrált az országból, közülük a leghíresebb Kubala László, aki 1949-ben hagyta ott a Vasast és az országot, ő azután az FC Barcelona világhírű játékosa, és máig talán legnagyobb ikonja, emblemikus alakja lett. A műszakilag is kiépített vasfüggöny (többek

[66] Uo.

[67] Uo.

között aknazárral megtámogatott) lehullásával a Rákosi-éra azután szinte lehetetlenné tette a disszidálást, amelynek a kísérletét is keményen büntette. 1951-ben e büntetért koncepciók per keretében elrettentésképpen kivégezték Szűcs Sándort, az Újpesti Dózsa válogatott hátvédjével is talán azért kívántak példát statuálni, mivel rendőrszázadosként követte el a főbenjáró bűnt.^[68]

A válogatottal sokszor külföldön járó játékosok azonban elvben könnyen kint ragadhattak volna. Hiába kísérték a csapatot államvédelmis ügynökök, a labdarúgóknak nem okozott volna különösebb nehézséget a disszidálás.^[69]

A válogatott - politikai haszonszerzés

A válogatott élére a munkásmozgalmi múlttal is rendelkező Sebes Gusztávot nevezték ki, aki korábban a Magyar Kommunista Párt sportosztályának a munkatársa, a SZOT sportosztályának vezetője, később pedig a kvázi sportminisztériumként funkcionáló OTSB egyik elnökhelyettese és a Magyar Olimpiai Bizottság elnöke is lett, vagyis éveken át nem csak a futball, hanem az egész sportélet megkerülhetetlen, központi alakja volt.^[70] Sebes nem csupán a szakmai kvalitásai révén, hanem politikai elkötelezettségének is köszönhetően válhatott szövetségi kapitánnyá, sőt az egész sportág irányítójává. Kiváló állampárti összeköttetései megkönnyítették a dolgát, hogy csapatépítési elképzeléseit a politikai vezetés, illetve a sportágban dolgozók, a labdarúgóklubok vezetői és edzői, valamint a játékosok körében egyaránt érvényre juttathassa.^[71]

A kommunista vezetők vágya Sebes edzősége idején részben bevált. A kommunista sikerpropaganda élcsapata lett a nemzeti válogatott, amelynek a sikereire a hatalom is építhetett.

A helsinki olimpia (1952) megnyerése volt az Aranycsapat első átütő és nem is igazán várt sikere, a sportvezetés ugyanis előzetesen nem is számított rá. A Rákosi-féle politikai vezetés egyébiránt nagyon készült a kommunista hatalomátvétel utáni első olimpiára. A siker érdekében még a fölött is szemet hunyt, hogy az olimpiára készülő sportolók átvilágítása, ellenőrzése során az Állam-

[68] N. Pál József (2010): *Idegenlégiósok - futball-emigránsok*. Rubicon, 21(6). (Elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/idegenlegiosok_futball_emigransok/)

[69] 1953-ban a római stadionavatón háromgólos győzelmet arató válogatott vonattal indult haza. Már mindenki elfoglalta a helyét, Puskás azonban nem jelent meg. Sokan rögtön azt gondolták, hogy kinn marad Olaszországban. A csapat két ávos kísérőjét „elfogta a páni félelem”. Az eset vaklármanak bizonyult, Puskás csak azért késett, mert sétált egyet az egyik barátjával. „A történetek után gyakran megesett, hogy megbeszéltük, valamelyik játékos tűnjön el, mi meg majd óbégatunk: hej, X. vagy Y. nincsen sehol; biztosan disszidált. Az ávosok meg ilyenkor ugrottak.” – mesélte Hidegkuti. Kő András i. m.

[70] Scharenpeck Gusztáv néven sváb kispolgári családban született Ferencvárosban, fiatal korában Fradi-drukker is volt. Hadas (1999): i. m. 142.

[71] Például nem került be a csapatába Sándor Csikar, Palotás Péter, Deák, Szusza Ferenc vagy a kapus Henni Géza, miközben nála lett stabil csapattag Lóránt, Hidegkuti, Buzánszky, Zakariás és Grosics.

védelmi Hatóság szerint a delegáció legtöbb tagjának „kiutazása ellen államvédelmi szempontból kifogás merült fel”. A futballcsapat tagjainak egy része is a gyanús elemek közé tartozott, így például Lóránt Gyula és a kapus Henni Géza. Előbbi a jelentés szerint megszervezte 1949-ben a „válogatott futballcsapat disszidálását. Ezért internálva volt. Azóta gyakran beszél bizalmas körben a disszidálás lehetőségeiről”. Henni pedig „rendszeresen lázít a népi demokráciák és a Szovjetunió ellen. (...) Erkölcstelen, züllött, anyagias...”^[72] A hatalom engedékenysége kifizetődött, a magyar szempontból minden idők legsikeresebb olimpiáján (ahol az összes sportág közül talán a labdarúgást övezte a legnagyobb figyelem) 16 aranyérmét szereztek az ország sportolói

A következő évben, 1953-ban az „évszázad mérkőzésén” a labdarúgás történetében elsőként megverték otthonukban az angolokat, mégpedig imponáló különbséggel (6:3). A visszavágón folytatódott az angolok vesszőfutása, a Népstadionban 7:1-re legyőzte őket a vendéglátó magyar csapat. Az angoloknak külön is fáj, hogy az ellenséges szocialista tábor egyik válogatottja mérte rájuk ezt a két sokkoló történelmi vereséget, amit természetesen idehaza és a blokkon belül mindenhol a szovjet rendszer diadalaként könyveltek el.

A csapat hatékonyan alkalmazta a különböző játéktílusokat és taktikai variációkat, mindezt kiegészítette a játékosok kiváló improvizációs készsége, mindenből következett a kiismerhetetlen játékmód, ami ellen nem lehetett felkészülni.^[73] Sebes szerint a válogatott játéka visszatükrözte a „sajátos népi tulajdonságokat” (vagyis más elnevezéssel nála is visszaköszön a nemzetkarakterológia), mint a „küzdőszellem, a bátorság, a művészi hajlam, a gyors felfogóképesség és a lovagiasság”^[74]

A válogatott sikereiben közvetett módon szerepet játszhatott a kommunista politikai rendszer által létrehozott közeg, „az a konspirációs klíma is, mely az ötvenes évek első felében a játékosokat és az edzőket folyamatosan a környezet (és ennél fogva, természetesen, a mindenkori ellenfél) kijátszására, megtévesztésére készítette. [...] a rendszer működésébe integrált hagyomány mellett a totalitarianizmus mindennapi szürrealitása is szükségeltetett ahhoz, hogy a világ akkori legjobb futballcsapata éppen Magyarországon szülessék meg, és sikert sikerre halmozzon”.^[75]

A klub- és válogatott szintű futballsikerek a kommunizmus, a párt, a szocialista rendszer győzelmét hirdették az imperializmus, a kapitalista világ fölött, egyben a politikai vezetők megpróbálták vele rendszerüknek és maguknak is legitimitást és népszerűséget szerezni.

Rákosiék a tőlük függetlenül meglévő kiváló játékosanyagot úgy csoportosították, s a rendszer eszméihez képest meglepően néhányukat úgy sztá-

[72] A kapus végül kikerült az utazó keretből. Kő András i. m.

[73] Az Aranycsapat módosított a WM-rendszeren, például bevezetve a 4-2-4-es felállást a hátravont középcsatárral. Hadas (1999) i. m. 126.; Zalka András (2003): „A zenik tizenegyé”. História, 8-9.

[74] Sebes (1955): i. m. 11.

[75] Hadas (1999): i. m. 143.

rolták, hogy ezzel maguknak politikai tőkét tudtak kovácsolni. A labdarúgás saját mércéje szerint meghatározó szereplők (a válogatott játékosok, legfontosabb edzők) informálisan élveztek bizonyos szabadságjogokat. Az alulról jött, sokszor írástudatlan játékosok privilegizálása, viszonylagos jólétük, világhírük azt sugallta, hogy a rendszerben páratlanok a mobilitási lehetőségek, csak a teljesítmény számít, és azt busásan jutalmazták.^[76]

Privilegiumaik közé tartozott a tisztí rang elnyerése (HM, BM, így lehetett Puskás beceneve a „száguddó őrnagy”), útlevel, lakáskiutalás, némi vagyonosodás. Utóbbi nem a fizetésüknek volt köszönhető, a rendszer ezt nem tehetne volna meg saját elvei megszegése nélkül, jövedelemkiegészítésként lényegében a csempészt, a seftelést kínálták fel a válogatott focistáknak. Külföldön aratott győzelem esetén íratlan szocialista előjogukká vált a szajrész.^[77] Az olajozott működés érdekében nem véletlen, hogy az MLSZ elnöke sokáig a vázhatóság főparancsnoka volt.^[78]

A játékosok ezzel ráadásul kiszolgáltatottá, zsarolhatóvá is váltak, bármikor le lehetett őket buktatni, ha éppen úgy döntöttek a pártállami vezetők, hogy a vámosok nem néznek majd félre, és itt az ideje némi megtorlásnak, megleckéztetésnek.

Természetesen a válogatott menetelésére alapozni a rendszer hazai elismertségét nem volt kockázatmentes vállalkozás, megvoltak a veszélyei, hiszen borítékolni azért nem lehetett a sikereket, bármennyire is a világ legjobb csapatává nőtte ki magát az '50-es évek első felének magyar válogatottja.

Ezt jól érzékelték a pártállami vezetők is. Amikor Helsinki után az angol válogatott barátságos mérkőzésre hívta Londonba a magyar csapatot, és Sebes Gusztáv elfogadta az invitálást, komoly skandalum keletkezett a színpalak mögött. Amikor a labdarúgó-szövetség jelentette Hegyi Gyulának, a sporthivatal elnökének a fejleményeket, annak az „első reakciója az volt: – Hű, az anyja istenit, az imperialistákhoz?! Nem fognak minket kiengedni.” Az úgy a pártvezetés elé került, Farkas Mihály elsősorban arra volt kíváncsi, hogy győzünk-e, „mert akkor kinyílhat a kapu”, ám erre Sebes nem tudott garanciát vállalni. Végül a vezérhez fordultak. Az esetleges kudarctól tartó Rákosi kérdőre vonta a szövetségi kapitányt, amiért a politikai vezetés megkérdezése és hozzájárulása nélkül kötötte le a londoni derbyt, amihez pedig a párt első embere szerint nem lett volna semmi joga. Sebes azzal tudta megnyugtatni Rákosit, hogy a mérkőzés kiváló propagandája lehet a rendszernek, főként, hogy az esetleges vereségért a hazai visszavágón mindenképpen revansot vesz a csapat.^[79]

[76] Hadas (1999): i. m. 140.; Hadas – Karády (1995): i. m.

[77] Grosics Gyula emlékezett egy olyan csapatértekezletre, ahol a megjelent Farkas Mihály kérés nélkül visszautasította a játékosok azon kérését, hogy emeljék a fizetésüket és abba hagyassák a fizetéskiegészítésként funkcionáló csempészt. Mint mondta: „Mi nem tudjuk hivatalos pénzzel megfizetni magukat. Ütközne elveinkkel. [...] csak csinálják így tovább” a csempészt. Bocskák Miklós (1986): *A Grosics-villa titka*. Sport, Budapest. 20–21., idézi Hadas (1999): i. m. 141.

[78] Takács (2004): i. m. 172.; Hadas (1999): i. m..

[79] A kiutazás előtt egy fogadáson Sebes Gusztáv találkozott Nagy Imre miniszterelnökkel, „aki megkérdezte: Mi lesz a taktika, Sebes? Erre a kapitány lerajzolta, hogy mire készülnek. Nagy figyel-

Hogy milyen kérészéletű és bumerángthatású a futballsikerekre bázírozó politikai fegyver, azt az 1954-es vesztes VB-döntő sokja utáni heves, a politikai hatalom ellen forduló szurkolói reakciók mutatják: az első komoly kudarcig tartott. A Rákosi-rendszer elleni első nagy tömegmegmozdulás három napos lázongásai során a tömegindulatokkal először nem mert a hatalom nyíltan szembeszállni, majd a karhatalom keményen közbelépett. Sokak szerint a pesti köznyelvben „focialista forradalomnak” elnevezett tüntetéssorozat is hozzájárult 1956-hoz.

A vébédöntő kudarcaról természetesen jelentés készült a pártnak, aminek a tanulmányozását Rákosi ajánlotta a Politikai Bizottság tagjainak. Az okok között a válogatott játékosoknak a felkészülés során mutatott nem megfelelő edzőmunkáját, fegyelmetlenségét, a szövetségi kapitány öncélúságát, a sportvezetés erélytelenségét (amiért nem tiltakozott a vb lebonyolítási rendje és a döntőben fújó játékező személye ellen) emelték ki. Az ez alapján elfogadott határozatban a pályán elszenvedett vereséget már kendőzetlenül a hatalomnak különösen fájó politikai vereségnek nevezték.^[80]

A vb-döntőn elszenvedett fiaskó egyébként nem törte le a válogatott szárnyalását, továbbra is a világ legjobb csapata maradt, a berni döntőt követően 18 meccsen nem találtak legyőzőre (egy-egy döntetlen csúszott csak be).

Érdekes, hogy Szovjetunió ellen az Aranycsapat nem tudott győzelmet aratni. 1952 májusában két mérkőzést is játszott a magyar nemzeti tizenegy a Moszkva válogatottal, egy döntetlen és egy vereség lett a vége, 1955-ben pedig oda-visszavágón mérkőztek meg, mindkettő döntetlen lett. A szurkolók meg voltak róla győződve, hogy a szovjetek ellen tilos győzni. A pártállami vezetők tudtak erről a híresztelésről, és kifejezetten elvárták a csapattól (szokatlanul magas prémiumot is felajánlottak) a szovjetek legyőzését, hogy a közvéleménynek bebizonyítsák: nincsen igazuk.^[81]

1956 és a labdarúgás

Az 1956-os forradalom következtében a bajnokság ősszel félbeszakadt, és a két hét alatt a klubok kezdték levedleni a rájuk kényszerített szocialista identitást, a felkelők például visszahelyezték a Fradi székházára a régi klubcímet.

A szabadságharc leverését követően a válogatott számos meghatározó játékosa

te a rajzot az egyik oldalról is, a másiktól is, majd [...] azt mondta: Ez olyan, mint egy háború!”. Kő András i. m., ld. még Takács Ferenc (2003): *Futbólia aranykora*. História, 8-9.

[80] A határozat így fogalmaz: „Az OTSB vezetői súlyos politikai hibát követtek el, amikor nem szálltak erélyesen szembe a vb helytelen rendszerével, amikor hagyták, hogy a magyar válogatott nyilvánvaló szándékosságból a legnehezebb sorsolást kapja. Nem tiltakoztak Ling játékező személye ellen sem, pedig elfoglaltsága előttünk ismeretes volt. Mindez – habár sportbeli értéke a magyar labdarúgásnak soha nem látott mértékben emelkedett – politikai vereség volt a számunkra.” Kő András i. m.

[81] Buzánszky Jenőtől tudjuk, hogy dupla prémiumot ajánlottak fel nekik. Kő András i. m.

(Puskás, Kocsis, Czibor) nem utazott haza a Honvéd brüsszeli BEK-mérkőzéséről, illetve a dél-amerikai túráról, hanem emigráltak (mindhárman Spanyolországban kötöttek ki, és az ottani két meghatározó klub (Öcsi a Real Madridban vált mítosszá, a többiek az FC Barcelona) játékoslegendái lettek.^[82]

FUTBALL A KÁDÁR-KORSZAK PUHA DIKTATÚRÁJA IDEJÉN

A megtorlás évei (1957–1962) - a futballban olvadás

Habár a Kádár-korszak első szakasza 1963-ig a megtorlásról és a kőkemény diktatúráról szólt, ez az időszak sem volt oly mértékben totalitárius, mint elődje, a futballban pedig kiváltképpen nem.

A politika részlegesen visszahúzódott a labdarúgásból. A csapatok már 1957-ben visszakapták nevüket és színeiket (egyedül a Honvéd nem tért vissza a kispesti idők piros-fekete színéhez), a futball autonómiája lassan kezdett kialakulni, a Honvéd és az MTK kivételezettsége megszűnt. Azonban az talán nem véletlen, hogy az első bajnokságot Kádár kedvenc csapata, a Vasas nyerte meg, nyolcadikként a futballtörténelemben.^[83] (Kádár fiatal korából datálódó futballszeretete közismert volt – a Vasas meccsein kívül olykor megjelent a válogatott tatai edzőtáborában is – a propaganda erre még rá is erősített.^[84])

A következő években mégis nagyobb lett a spontán verseny tere, sorozatos bajnoki címek nem születtek. Az 1963-as évig az MTK, a Csepel, az Újpest, még kétszer a Vasas lett az első.

Az 56-os disszidens focistákról, további fényes külföldi pályafutásukról a rendszer közben mélyen hallgatott, sok-sok év telt el, amikor egyáltalán hazalátogathattak. Az 1960-as BEK-döntő után a Népsport egy héttel később és egy röpké mondatban utalt arra a történelmi teljesítményre, hogy Puskás négy gólt szerzett a fináléban, ám a rezsim szerint ezt sem kellett volna, a felelőst ezért a rövid megjegyzésért is szankció sújtotta.^[85]

[82] Sokak meggyőződése, hogy ha nem szól bele a történelem és együtt marad a válogatott, akkor 1958-ban megnyerik a világbajnokságot...

[83] A csapat edzője, Baróti Lajos a megnyert bajnokság után kérvényezte irodalomtörténész testvére, az '56-os eseményekben való részvételért börtönbüntetésre ítélt (a forradalom idején a szege-di egyetem rektora volt) Baróti Dezső szabadon bocsátását.

[84] A Népszabadság egyik olvasói levele például arról számolt be, hogy az illegalitás éveiben milyen lelkesen focizott a párttagok kirándulásain. „Egyszer gólhelyzetben hátulról felvágtak. Viszszanéztam és láttam, hogy Kádár János elvtárs buktatott el. Hát én még ilyen finom, szolid gáncsolást azóta sem láttam...” Takács (2004): i. m. 28.

[85] http://www.nemzetisport.hu/minden_mas_foci/hogyan-falja-fel-a-politika-a-futballt-2178549, 2012. október 1.

Az 1963-as esztendő szimbolikus eseményei (futballban is)

A kádári fogyasztói szocializmus modellje egyfajta kiegyezés, íratlan társadalmi szerződés volt a lakossággal. Maradt az egypárti, kommunista hatalom bizonyos tabukkal, de a politika némileg visszavonult a társadalmi alrendszeréből, azok autonómiája megnövekedett. A pártállam a politikai közömbösséget, a hatalom eltűrését várta el, s cserébe a többi létszférában nagyobb cselekvési szabadságot és az életszínvonal emelkedését nyújtotta.

A futballban az állam többé nem szólt bele közvetlenül a folyamatokba, legalábbis nem állandóan. A rezsimtől függetlenített bajnokság mint a tömegek szórakozása, elterelni hivatott a figyelmet a politikai hatalomról, egyben levezette a dolgozók feszültségét, a stadionokban kiengedhették a szelepet. A Rákosi-érától való elhatárolódás érdekében Kádárék azt is eltűrték, hogy nyilvánosan feléledjenek a csapatokhoz kötődő hagyományos identitáselemek.

Szimbolikus, hogy a kádári konszolidáció első évében, az 1956-os politikai elítéltek szabadon bocsátását követően történelmi pillanatok következtek be a magyar futballban. A totális diktatúrától még viszonylag mentes utolsó bajnoki évad (1948/1949) megnyerése, és az azt követő 14 éves szünet után az első „puha diktatúrák” bajnoki címet 1963 tavaszán éppen az FTC szerezte meg. A szurkolók a politikai nyitást és az aranyérmet egy rigmusban éltették: „Bajnok lett a Ferencváros, fasza gyerek Kádár János”.^[86] A bajnokcsapatot meglepő módon nyáron Moszkvába invitálták (vagyis rendelték) egy barátságos mérkőzésre a szovjet klubcsapatok válogatottja ellen. A méretes zakó (6-2 a vendéglátóknak) után a Fradi visszavágót kért, és a szovjetek nem bízva semmit a véletlenre: a legjobb klubcsapatukat, a belügyminisztériumi Dinamo Moszkvát küldték Budapestre. A nagy lelkesedéssel beharangozott mérkőzés 40 ezer néző előtt botrányba fulladt, nem a 3-2-es szovjet győzelem miatt, hanem mert a Fradi játékosok végig durván, keményen játszottak, lényegében csata zajlott a pályán verekedésekkel, brutális belemenésekkel tarkítva. Az eset kínosan érintette az állampárti vezetést. Egyrészt „az egyik szovjet „kirakatcsapatot” a nacionalistának, reakciónak tartott, gyakran lefasisztázott magyar klub rugdosta szét”, másfelől bár nem tudjuk, hogy a szovjetellenesség motiválta-e a játékosokat, de az élő tévé- és rádióközvetítésnek hála a magyar közvéleményben így csapódott le. Az MSZMP Politikai Bizottsága meg is állapította, hogy „komoly hiba” volt megrendezni a mérkőzést.^[87]

1963-ban a hazai futball tartogatott még egy meglepetést. A kivételesen csak egyidényes, 1963 őszi bajnokságot a háborús viszonyok között született nagyváradi diadaltól eltekintve, először a történelemben vidéki csapat nyerte: a

[86] Hadas - Karády (1995): i. m. 104.

[87] Tischler János (2005): „Nemere” *fn. informátor jelenti. A Fradi megfigyelése az 1960-as években.* (Elérhető: <http://www.rev.hu/rev/html/hu/ugynok/munka/nemere.html>.) A tanulmány rövidebb változata megjelent Rubicon, 2004/8-9. sz., 119-129.

Győr. Ezután a BEK-ben szinte hihetetlen eredményt ért el, csak Európa akkori legjobbjára, a Benfica tudta búcsúztatni az elődöntőben (telt házas meccsen a Népstadionban).

A politikai ellenőrzés megmaradása

A besúgórendszer azonban a futballban is fennmaradt, ezen keresztül továbbra is ellenőrzés alatt próbálták tartani az egész sportágat, és elsősorban a gyanús klubokat. Ha a politikai átnevelés nem sikerült, akkor még mindig ott maradt a megfigyelés eszköze.

Elsősorban az FTC-t tartotta a rendszer renitensnek. 1961-ben a párt vizsgálatot tartott a klubnál, az MSZMP titkársági ülésén úgy értékelték az eredményeket, hogy az egyesületnél 45 olyan személy dolgozik, aki „reakciós, fasiszta szemléletű, büntetett előéletű vagy erkölcsstelen életet él”. A belügyi szervek jelentése szerint „az ellenséges elemek a Club vezetésébe is beépültek, kihasználva elvtársaink ébertelenségét, illetve klubsovinizmusból fakadó vakságát” a felszabadulás óta az FTC körül „reakciós elemek tömörülnek”, akik az egyesület népszerűségével „visszaélve a szocialista rendszer ellen izgatnak”. A Fradi párttitkárát tették meg a fő felelősnek, aki „jutalomként” a következő évben a Legfelsőbb Bíróságtól zárt tárgyaláson két éves börtönbüntetést kapott.^[88]

Országos, az összes valamit is számító klubot átszövő besúgórendszert építettek ki. Rengeteg játékost beszerveztek, főként zsarolással. Szinte mindegyik focista csempészett külföldről tiltott dolgokat, illetve sorozatosak voltak a bundaügyek végig a Kádár-korszakban, hol spontán, hol felülről irányítottan, előbbivel lebukás esetén szintén rá lehetett valakit kényszeríteni a besúgó-szerepre.

Sok port vert fel Novák Dezső ügye, róla néhány éve kiderült, hogy besúgó volt. A '60-as évek közepén órákkal seftelt, börtönnel, útlevelbevonással fenyegették, a zsarolásra megtört, és Nemere néven 1983-ig, bő másfél évtizedig jelentett. Az első időkben kényszerből a játékostársairól (Albert Flóriánról, Varga Zoltánról, aki 1968-ban disszidált), bundázásokról. Később már nem csak kötelességből tette, mert sok előnnyel járt: ittás vezetését eltörölték neki, a titkosrendőrség segítségével került vissza a válogatottba, edzői karrierjét is egyengették. Ifiedzőként a fiatal játékosok jellemzését kellett folyamatosan beküldenie, ki lehet osztályellenség.^[89]

Átalakult a támogatási és tulajdonosi rendszer

A vidéki csapatok változatlanul valamelyik gazdasági ágazathoz, lokális nagyvállalathoz tartoztak, de jobban előtérbe kerülhetett az egyesületek helyi

[88] Weidemann Károlyról van szó. Tischler János kutatásait idézi Vajna (2006): i. m. 65.

[89] A Budapesti Rendőrfőkapitányság politikai osztályának írt ügynöki jelentéseiből Tischler (2005) i. m. közölte le néhányat.

beágyazottsága. A fővárosi csapatok esetében ez a kerületi kötődés erősítését és a támogatások arányosabb szétosztását jelentette.

A korábban perifériára szorított csapatok közül a fő cél továbbra is az ország kiugróan legnépszerűbb klubjának, az FTC-nek és szurkolótáborának a „kienesztelése” volt, az állami forrásokból ezentúl a mezőgazdasági és élelmiszeripari tárcán keresztül a Fradi is bőven részesedett, a minisztérium stabil anyagi háttérrel biztosított, a korszak legnagyobb futballberuházása a klub stadionjának 1974-es felújítása volt.

Miközben az államvédelem, a politikai rendőrség kivonult a futball világból, a nyilvános térből, a Honvéd és az Újpest továbbra is megmaradt a fegyveres erők és illetékes minisztériumok támogatta csapatoknak, azaz a rendszer által fenntartott politikai korlátok itt is megmutatkoztak.

Manipulatív sportpolitika

A durva, közvetlen beavatkozást egy áttételesebb, ravaszabbul manipuláló sportpolitika váltotta fel. Az erőforrások központosított elosztása megmaradt, azt az MLSZ végezte, a politikai vezetés rajta keresztül tudott belenyúlni a labdarúgás világába. De ezt már diszkréten, kevésbé voluntaristán tették, ennek köszönhetően nyíltabbak és többesélyesebbek lettek a bajnokságok.

A Honvéd eleinte nagyon visszaesett, érthetően, hiszen az Aranycsapat tagjainak egy része távozott az országból, a kiemelt támogatás mértéke is csökkent. Később visszakerült az élmezőnybe, de csak 1979/80-ban nyert újra bajnokságot (7 ezüstérem mellett).

1958-as bajnoki címe után az MTK fokozatosan hátrább került a tabellán, a nyolcvanas évek elején ki is esett. A Kádár-rendszer, amely nagyon ügyelt arra, hogy káderpolitikájával ne adjon táptalajt az antiszemitizmusnak, a zsidó-kommunizmus előítéletének, s a felső vezetésbe elvett zsidó származásúakat, ilyen megfontolásból nem támogatta különösebben az MTK-t (kényelmetlen következménye – antiszemita közhangulat kialakulása – lehetett volna a klub sikereinek). Hasonló megfontolásból a csapat meccsein megjelenő – egyébként nem túl erőteljes – antiszemita megnyilvánulásokkal szemben sem lépett fel határozottan. Ezen megnyilvánulásoknak, illetve a szurkolók körében a Fradi-MTK rivalizálás intenzitásának a csökkenése főképp a kék-fehér csapat szerény teljesítményének tudható be, a pártállam ezzel nagyon elégedett volt, megszabadult egy potenciális problémától. Az MTK-t egyébként az országban szinte minden szurkoló továbbra is zsidó csapatnak tekintette, annak ellenére is, hogy alig játszott a csapatban zsidó származású játékos. A fradista szurkolók antiszemitizmusánál a rendszerellenességük nagyobb volt: az Izrael győzelmével záródó hatnapos háborút követően a Fradi-drukkerek lelkesen éltették az MTK-t, ugyanis így örülhettek nyilvánosan a szovjetek által támogatott arab államok vereségének.^[90]

[90] Hadas – Karády (1995): i. m. 107.

Az MTK trendszerű hanyatlását az sem tudta tartósan megállítani, hogy a klub 1972-ben a Magyar Nemzeti Bank alelnökének, Fekete János személyében befolyásos potentátot tudott elnöki pozícióval megnyernie magának, akinek a révén a bankszféra és a kereskedelmi minisztérium bőszesen támogatta az egyesületet.^[91] A csapat kiesése után azonban a nómenklatúra zsidó identitást is ápoló tagjai meglepő összefogással és intenzitással nyúltak az MTK hóna alá, s a visszajutás után rövidesen, 1987-ben a klub (30 év elteltével) bajnoki címet szerzett – szinte szimbolikusan mutatva a hatalom válságát, megroppanását.

A szintén eljelentéktelenedő Csepel mögött nem állt ilyen támogató csoport, amelyik vész esetén segítséget nyújthatott volna, munkáscsapat mivolta sem segített rajta, az együttes a '60-as évektől alsóházi kiscsapatná vált.

A '60-as évek két sikercsapata a Vasas és az FTC, négy-négy bajnoki címmel. A Vasas megtáltosodásának oka nyilvánvaló, a Kádár-rendszer kvázi hivatalos kedvence, a munkásosztály képviselője volt, angyal földi stadionjában Kádár is rendszeresen szurkolt. Az FTC kiszabadult a politikai karanténból, népszerűsége töretlen maradt, nimbusza ellenzéki, antikommunista elemekkel gazdagodott. Szurkolói főleg az Újpesti Dózsa elleni meccseken tudták kifejezni a rendőrállammal szembeni ellenszenvüket, ezért is vált a korszakban ez a rivalizálás a leginkább érzelmeiktől túlfűtötté. A hazai sikerek mellett a klub 1965-ben elhódította a Vásárvárosok Kupáját (az egymérföldes furcsa döntőben a Juventust győzte le, mégpedig Torinóban, mert a rezsím nem óhajtott idehaza visszavágót rendezni a Fradinak). Az egyesület csatárcsillaga, Albert Flórián – akit a hatalom a gyanús klubból már nem kényszerített át másik csapatba – pedig elnyerte az aranylabdát.

A magyar futballtörténelem újdonságaként a '60-as években a Győr sikere után egyre több vidéki csapat erősödött meg, s került dobogóközelbe: a Tatabánya kétszer is, az ETO pedig egyszer a harmadik helyen végzett.

A '70-es évek az Újpesti Dózsaé. 1969–1975 között egymás után hét bajnokságot nyert, majd az évtized végén még kettőt (miközben többnyire az FTC végzett a második helyen). Sikerszeriája nem lehet teljes egészében a véletlen műve, ez jellemezte ekkoriban a szovjet blokk Dinamo típusú csapatait, amivel a kommunista rendőrség, belügyi szervek hírnevének öregbítését szolgálták. 1976-ban a Nyilasi-Ebedli-féle új játékosgenerációval felfrissített Fradi, 1977-ben pedig a Vasas tudott az Újpest előtt odaérni az első helyre, utóbbi véletlenül éppen abban az évben, amikor a szakszervezeti mozgalom százéves fennállását ünnepeltette az állam.^[92]

A vidéki együttesek jelentősége tovább növekedett. A Videoton 1976-ban a második, a Diósgyőr, a Salgótarján és az ETO egyszer-egyszer harmadik lett. A vidéki csapatok erősödését a Rába ETO '80-as évekbeli sikersorozata tetőzte

[91] Ballai (2005): i. m. 64.

[92] Uo.

be. 1981–1986 között két bajnoki címet, két ezüstérmet és egy bronzot szerzett a csapat. Mindegyik esetben a szocialista iparosítás fellegrái álltak a háttérben, a tatabányai, dorogi, salgótarjáni, komlói bányászcsapatok sikere addig tartott, amíg a bányászat fejlődő ágazat maradt az országban. Tartósabb sikert, komolyabb anyagi bázist biztosított a székesfehérvári Videoton és a győri Rába a város csapatainak. Utóbbi esetben szükséges volt a gyár vezetőjének, Horváth Edének a kapcsolatrendszere a politikai, gazdasági vezetés felé, több erőforrást tudott informális utakon kijárni. Ezek a gyárak már nem ideológiai okokból, hanem piaci logikából támogatták a reklámhordozó csapatokat.

Ekkoriban már nem egyirányú a mozgás vidékről a főváros felé, hanem játékosok és edzők Budapestről vidéki klubokba is szerződtek. De a '80-as évek közepéig vidéki csapatból elvétve jutott el valaki a válogatottságig. Kétségtelen, hogy a rendszer némileg ösztönözte a decentralizációt a futballban, s enyhült az addig nyomasztó főváros-hegemónia, de teljesen nem szűnt meg.

A korszak politikai fordulatai és a futball

A konszolidált Kádár-korszak nem volt mentes a politika fordulataitól. Ennek hatásai a futball világra nehezen követhetőek, de a gazdaság félpiaicosítása a futballt támogató cégek magatartásán is érződött. Az életszínvonal emelésének a kényszere hatékony, növekedő gazdaságot igényelt. Ennek köszönhető az 1968-as Új Gazdasági Mechanizmus (ÚGM), aminek a hatásai más alrendszerekre is átgyűrűztek. A reformoknak azonban a felső vezetésben és a nomenklatúrában komoly ellenzői akadtak, és a nemzetközi körülmények, a szovjet reakciók is nagyban befolyásolták irányát, végkimenetelét. A reformok 1973-ban leálltak, visszafordultak, de 1978-ban újra elővették őket.

A '80-as évek első felében azután nem történt semmi, az előregedő és egyre döntésképtelenebb vezetés a pangás jeleit mutatta. Talán ennek köszönhető a futballban az ETO sikere, a klub bekúszott a résbe (váratlanul, addig névtelen edzővel, játékosokkal). Az elkényelmesedett MLSZ és a háttérben álló pártapparátus lassan eszmélt. A korlátokat jelzi, hogy tartósan nem maradhatott vidéki csapat a magyar éllovas, elővették és a besorozások révén játékos-beszerzésben egyeduralgoló Honvédet felpumpálták, miközben a győri csapat erősítését megakadályozták (komoly igazolást 5 év alatt nem sikerült összehozni^[93]), s bundagyanús körülmények között megakadályozták a harmadik bajnoki címet. A Honvéd összerakása olyan jól sikerült, hogy 1990-ig 5 bajnoki címet gyűjtött, a szériának a rendszerváltás vetett véget.

A magyar futball és a válogatott teljesítménye ezalatt fokozatosan romlott. Miközben egyre kevésbé befolyásolt a hatalom, ezzel párhuzamosan egyre

[93] Ld. a Kardos-ügyet: az Újpest válogatott focistájának Győrbe igazolását vérlázító körülmények között akadályozta meg a szövetség.

csökkent az állami támogatás mértéke. A rezsimnek nem érte meg túl sok pénzt beleölni a futballba, máshonnan, az életszínvonal emeléséből tartósabb és stabilabb legitimációs bázisa volt. A labdarúgástól nem vártak el komoly nemzetközi sikereket, elég volt, ha szórakoztatja a lakosság tömegeit. Másrészt a kétségtelenül meglévő nagyobb anyagi biztonság és szélesebb karrierlehetőségek, mobilitási esélyek már nem terelték a foci felé a gyerekeket, mint ahogy az a korábbi évtizedekben történt. A magyar válogatott és a nemzetközi kupákban induló klubcsapatok egyre rosszabb eredményeket értek el, a hanyatlás trendje a '80-as években, illetve a rendszerváltás után felgyorsult és máig tartó mély válságba torkolt.

A rendszer válságának hatása a futballra

A rendszer válsága, felbomlása a '80-as években a pályák hangulatában is érzékelhető. Ahogy a diktatórikus rendszer fokozatosan elbizonytalanodott és gyengült, a lelátókon egyre inkább felszínre törtek a régóta elfojtott indulatok, főleg, mivel az egyre színvonaltalanabb meccsre a korábbi évtizedekhez képest egyre fiatalabb és „társadalmi összetételében lumpenizálódott tömeg” járt.^[94]

A korábbi évtizedek hallgatása után főleg az MTK-val szembeni antiszemita megnyilvánulások jöttek elő, főleg élcsapattá válása, hosszú szünet után szerzett bajnoki címe után. A helyi kötődéssel nem rendelkező csapat szurkolótáborra folyamatosan csökkent, drukker-utánpótlása alig volt, jószerevével csak öröklődött, egyébként spontán nem lett valaki MTK-s. A csapat zsidó jellegével kapcsolatos beidegződések nem csökkentek, és ez nemcsak a Fradi-táborra volt jellemző, hanem az országban mindenütt. Pedig a fővárosi zsidóság egy része tudatosan – a lappangó antiszemizmustól tartva – más csapatot próbált keresni magának és gyermekeinek, főleg a Vasast és az Újpestet választották (mint két biztonságot nyújtó, hivatalosan kedvelt egyesület).

A fővárosi csapatok szurkolóinak keménymagja az MTK elleni meccsen egyre súlyosabb szövegeket skandált, elkezdődött a durva „zsidózás”.^[95] A FTC-drukkerek jártak az élen, a körükben a hagyományosan meglévő, évtizedekig a szőnyeg alá söpört „mélymagyar” érzés és antiszemita előítéleteség párosulva az erőteljes antikommunizmussal egyre zabolátlanabban tört a felszínre. (Két antiszemita hagyomány: a gazdag zsidó és a hatalmon lévő zsidó-kommunista zsidó toposza együtt jelent meg, végső soron mindkettő a társadalmi ranglétra felső fokait jelenti). Vidéken a népi antiszemizmus tradicionális sémái bukkantak fel, „libásoknak” nevezték az MTK-sokat, mivel a 19. században a zsidó kereskedők falun többek között libatermékekkel (toll, máj, hús) is kereskedtek.^[96]

[94] Hadas – Karády (1995): i. m. 108.

[95] Hadas – Karády (1995): i. m. 115.; Mihancsik Zsófia (1988): *Hajrá MTK? Háttér*, Budapest. 105.

[96] Hadas – Karády (1995): i. m. 109–110., 115.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fővároscentrikus, ideológiai, származásbeli és osztályellentétekkel tarkított magyar futball világát korszakonként a politika hol erőteljesen, hol gyengébben befolyásolta, torzította. Mindeközben a magyar futball színvonala is részben ennek megfelelően hullámzott – de nem volt ezzel egyedül Európában. A diktatúra viszonyai között bekövetkező '50-es évekbeli nagy magyar futballkorszak nem tekinthető egyedinek. Hasonló jelenségek következtek be más félperiférikus országokban is, ahol a diktatórikus politikai rendszerek telepedtek az éles belső ellentétekkel tarkított társadalmakra, és a sportot, főleg a futballt a politika szolgálatába állították. Példák bőven akadnak, ilyen volt a fasiszta Olaszország, a két jobboldali diktatúra Ibéria félszigetén (Portugália – Salazar, Spanyolország – Franco) továbbá a katonai junták Dél-Amerikában (Brazília, Argentína). A kádári puha diktatúrának már nem volt legitimációs szempontból szüksége a labdarúgásra, és az máig tartó hanyatlásnak is indult.

A magyar labdarúgás történetében szinte a kezdetektől „a politikai polarizáció több típusát is azonosíthatjuk ... ezek az ellentétek ritkán jelentek meg letisztult állapotukban, hiszen a politikai opposíció gyakran penetrált más polarizációkba: hol a becsületes vidék – bűnös főváros, hol a tisztességes amatőrizmus – tisztességtelen profizmus képében jelent meg, hol munkás és elitklubok szembenállásában, de gyakran egyszerűen csak antiszemitizmusként [...] a szembenállás az esetek többségében szélsőjobboldali – zsidó politikai dichotómiát takart”.^[97]

Az utóbbi évtizedekben a félperifériák demokratizálódtak, a politikai beavatkozás jelensége államaikban nagyjából lecsengett. Az átmenettel küszködő országok politikai vezetői sokáig nem foglalkoztak a futballal, az egyébként is válságban lévő sportág volt. A '90-es évek vége óta Magyarországon a jobboldali kormányok próbálják többleterőforrásokat belepumpálva feléleszteni a magyar foci egészségét, azonban annak krízisét csak komoly üzleti alapú ráfordítások szüntethetik meg.^[98] Időközben Nyugat-Európában a szurkolók középosztályosodása következett be, és a futball óriási szórakoztató iparaggá vált, most már a multinacionális cégek, a gazdag államok uralják a sportágat, melyről kiderült, hogy óriási profitlehetőségek rejlenek benne.

[97] Szegedi (2011): i. m. 133.

[98] A Kisgazdapárt volt az első, amely 1998-ban kormányzati pozícióba kerülve a futballon keresztül próbálta népszerűségét növelni – sikertelenül. A Fidesz-elnök, többszörös miniszterelnök Orbán Viktor futballszeretete (hajdani aktív futballista múltjából is fakad) ilyen szempontból nem átpolitizált, a sportág egésze érzékelhette a stadionprogramból, az utánpótlásban indított Bozsik-programból, az Eb-rendezési szándékból.

IRODALOM

- Ballai Attila (2005): *Ősdriblik - a magyar klubok gyökerei*. HVG, 2005. május 28.
- Barcs Sándor (1988): *Száz éves az MTK-VM Sportklub*. Népszava Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Bíró László (2003): *Futball Kelet-Európában*. História, 8-9.
- Bocskák Miklós (1983): *Kocsis és Czibor*. Sport, Budapest.
- Bocskák Miklós (1986): *A Grosics-villa titka*. Sport, Budapest.
- Dénes Tamás – Rochy Zoltán (1996): *A 700. után. A magyar labdarúgó-válogatott története*. Rochy és Társa Bt., Budapest.
- Dénes Tamás – Sándor Mihály (2003): *Futball-történelmi lecke - nem csak fiúknak*. Viktória, Budapest.
- Dénes Tamás – Hegyi Iván – Lakat T. Károly (2011): *Királyok, hercegek, grófok. 110 év magyar futball*. Magyar Labdarúgó-szövetség, Budapest.
- Földessy János (1958): *A magyar labdarúgás 60 éve*. Sport Kiadó, Budapest.
- Földessy János (1926): *A magyar futball és a Magyar Labdarúgók Szövetsége*. Magyar Labdarúgók Szövetsége, Budapest.
- Földessy János (1960): *A magyar labdarúgás és a 60 éves MLSZ*. Sport Kiadó, Budapest.
- Gombócz Márta (2003): *A magyar futball kezdetei*. História, 8-9.
- Hadas Miklós – Karády Viktor (1995): *Futball és társadalmi identitás*. Replika, 1995. június, 17-18.
- Hadas Miklós – Karády, Viktor (2006): *Soccer and Antisemitism in Hungary*. In: Brenner, Michael – Reuveni, Gideon (eds.): *Emancipation through Muscles. Jews and Sports in Europe*. University of Nebraska Press. 216-238.
- Hadas Miklós (1999): *Stílus és karakter - futballhabituológiai traktátus*. Replika 36, 1999. június. 125-144. Elérhető: <http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-666/replika/36/TPUBL-A-666.pdf>
- Hadas Miklós (2000): *Football and Social Identity: The Case of Hungary in the 20th Century*. Sports Historian, 2. (November), Vol. 20. 43-66.
- Hadas Miklós (2003): *A modern férfi születése*. Helikon, Budapest.
- Hadas Miklós (2013): *Férfit látni álmaikban*. HVG, 2013. december 21. 51-52.
- Hámos Tibor (1982): *Puskás. Legenda és valóság*. Sportpropaganda, Budapest.
- Hoppe László (1970): *Labdarúgó bajnokságaink 1906-1969*. Sport, Budapest.
- Horváth Zsolt (2003): *Kinizsi, Bástya, Vörös Lobogó*. História, 8-9.
- Kő András – Török Péter (1988): *A magyar futball anekdotakincse*. Sport, Budapest.
- Kő András: *Valóság és legenda - az Aranycsapat*. Elérhető: <http://nemzetiugyletek.hu/node/265>
- Major János – Nagy Béla – Szűcs László (1972): *Az FTC labdarúgó szakosztályának története*. Sportpropaganda, Budapest.
- Mihancsik Zsófia (1988): *Hajrá MTK? Háttér*, Budapest.
- N. Pál József (2010): *Idegenlégiósok - futball-emigránsok*. Rubicon, 21(6). Elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/idegenlegiosok_futball_emigransok/
- Nagy Béla (1983): *Nyolcvan év, nyolcvan örökrangadó*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Papp Gábor (2010): *A foci államosítása és a cégek tulajdonosi szerepe a századfordulótól 1945-ig*. Rubicon, 21(6). Elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_foci_allamositasa_es_a_cegek_tulajdonosi_szerepe_a_szazadfordulotol_1945_ig/
- Rónay Tamás (1993): *A magyar foci legendája*. Múzsák Kiadó, Budapest.

- Sebes Gusztáv (1955): *A magyar labdarúgás*. Sport Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Sebes Gusztáv (1981): *Örömök és csalódások. Egy sportvezető emlékei*. Gondolat, Budapest.
- Sipos Péter (2003): *Az MDP sportpolitikája*. História, 8-9.
- Surányi András (1982): *Aranycsapat. A film születése, és ami a filmből kimaradt...* MAFILM, Budapest.
- Szegedi Péter (2003a): *A magyar futball európai expanziója (1900-1944)*. Szociológiai Szemle, 2.
- Szegedi Péter (2003b): *Az első cipőzsinórnál kezdődött... A hivatásos futball kialakulása Magyarországon*. Korall, 4(13).
- Szegedi Péter (2006): *Kinizsi, Dózsa, Bástyá meg a Textilfestők*. Magyar Narancs, 14. Elérhető: http://magyarnarancs.hu/egotripp/palya_a_magasban-65370
- Szegedi Péter (2011): *A futballmező. Kísérlet az 1945 előtti magyar labdarúgószféra történeti-szociológiai modellezésére*. Sic Itur Ad Astra, 62.
- Takács Ferenc (2003): *Futbólia aranykora*. História, 8-9.
- Takács Ferenc (2004): *A sport szovjetizálása*. In: Halmos Ferenc (szerk.): *Száz rejtély a magyar kommunizmus történetéből*. Gesta, Budapest.
- Thaly Zoltán (szerk.) (2000): *100 éves a Magyar Labdarúgó Szövetség*. Szókincs Kiadó, Budapest.
- Tischler János (2005): *„Nemere” fn. informátor jelenti. A Fradi megfigyelése az 1960-as években*. Elérhető: <http://www.rev.hu/rev/html/hu/ugynok/munka/nemere.html>. (*A tanulmány rövidebb változata megjelent Rubicon, 2004/8-9. sz.*)
- Vajna Tamás (2003): *Rúgd és kuss - magyar profi foci anno*. HVG, 2003. május 31.
- Vajna Tamás (2006): *Tribün és Bűnhődés*. HVG, 2006. augusztus 12.
- Zalka András (2003): *„A zsenik tizenegye”*. História, 8-9.
- Zeidler Miklós (2012): *A labdaháztól a Népstadionig - Sportélet Pesten és Budán a 18-20. században*. Kalligram, Budapest.
- Zeidler Miklós (2010): *Nemzeti Stadion - Népstadion - Puskás Ferenc Stadion*. Rubicon, 21(6). Elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nemzeti_stadion_nepstadion_puskas_ferenc_stadion/

ENGLIS ABSTRACT

In the eastern part of Europe soccer has always been in close relationship with the political sphere. As the most popular sport it was always a state affair in the central and eastern European area. In the countries surrounded by enemies and rivals suffering from inferiority complex, politics sometimes tried to use soccer as a means of legitimation and propaganda.

During the dualistic era of the Austro-Hungarian Monarchy (1867-1918) soccer in Hungary was represented as the symbol of cultural superiority especially in contrast to Austria; in the inter-war period it was an expression of symbolizing being European, i.e. the wish to belong to Western Europe. In the hands of totalitarian socialist powers, soccer became an even more important political vehicle in order to prove the superiority of socialism above capitalism. Moreover, soccer could be used to legitimate dictatorship by exploiting soccer results as the regime's own victories and it could channel the sentiments and passions of the people at the same time, too.

KÖNYVISMERTETŐ

Pénz és fenntarthatóság: a hiányzó láncszem: Római Klub európai szervezetének jelentése a Finance Watch és a World Business Academy részére^[2]



Tudós szakemberek egy csoportja már évtizedek óta vizsgálja a kérdést, hogy a pénzügyi rendszer milyen hatással van a reálgazdaságra, s hogyan viszonyul a fenntartható fejlődéshez. Jelentést készítettek munkájukról a Római Klub részére, amely 2015 végére a fenti címen magyar nyelven is elérhetővé vált Sárdi Gábor, a Kaposvári Egyetem oktatója szerkesztésében. A kötet írói közül ki kell emelnünk Bernard Lietaert, aki valóban hosszú elméleti és gyakorlati szakmai tapasztalattal rendelkezik; most a Berkley Egyetem vendég-kutatója. Közöttük szerepel a közgazdaságtanból és pszichiátriából egyaránt PhD-t szerzett német szakember, Stefan Brunnhuber is, aki másfél évtizede kapcsolatban áll a Szegedi Egyetemmel és a PPKE-n folyó pénzügyi-gazdasági oktatással. E csoport gondolatai nem ismeretlenek a Nyugat-Magyarországi Egyetemen sem, ahol a kaposváriak mellett már évek óta foglalkoznak a kutatás egyik részkérdésével, a helyi pénzek működésével.

A kötetet Dennis Meadows professzor emeritus elismerő szavai nyitják meg. Mint ismeretes, Meadows volt a hetvenes évek elején a Római Klub híressé vált jelentésének, a „Limit to Growth”-nak az egyik szerzője. Mint maga beismerte, nem gondolkodott el korábban azon a kérdésen, hogy az általuk vizsgált problémának, a növekedés határainak a pénzügyi rendszer integráns része lenne. Azt, hogy a pénz fontos, természetesen tudták, de bizonyos értelemben semleges intézménynek tartották. Mára kiderült, hogy a pénzrendszer motivációs tényező. Befolyásolja a döntéseinket – például azok rövid- vagy hosszú távú jellegét – a pénzrendszer természete. (A komolyabb reálkamattal dolgozó hitelpénz-mechanizmus mellett nincs érdekeltség tölgyfát ültetni, csak gyorsan térülő nyárfát, mert annak jelenértéke magasabb...) Érdemes idézni Meadows bevezetőjének szavait: „Valójában soha nem gondolkodtam a pénzrendszerrel: Magától értetődőnek vettem, mint az emberi társadalom semleges és elkerülhetetlen elemét. (...) Most már világos számomra hogy uralkodó pénzügyi rendszerünk.

[1] Szegedi Tudományegyetem, professzor emeritus (evmkabor@gmail.com).

[2] Sárdi Gábor (ford. és szerk.) (2015): *Pénz és fenntarthatóság: a hiányzó láncszem: Római Klub európai szervezetének jelentése a Finance Watch és a World Business Academy részére.* / Bernard Lietaert [et. al.]

Amint ebben a könyvben is egyértelműen bizonyítást nyert, öt szempontból sem egyeztethető össze a fenntarthatósággal:

- a gazdaság fellendülésének és hanyatlásának végtelen sorát generálja,
- rövid távú gondolkodásra készítet,
- vég nélküli növekedést igényel,
- vagyonkoncentrációhoz, valamint
- a társadalmi tőke lerombolásához vezet.

Nagyon pontos megfogalmazása ez a könyv üzenetének. Hosszú története van már a pénzügyi válságoknak, s ezek száma és intenzitása az elmúlt negyedszázadban csak növekedett. Sokan hangsúlyozzák napjainkban, hogy az emberi civilizáció nagy kérdéseinek megoldásánál éppen a rövid távra való gondolkodás jelenti a legfőbb akadályt. A Római Klub alapmondanivalója, hogy a növekedés nem lehet végtelen, mert feléli a Föld bolygó kincseit, s beteríti szennyező anyagaival. Ha tehát a pénzügyi rendszer a kamatos kamatokra, a hitelre alapul, akkor „növekedésre van ítélve”. Azt is láthatjuk, hogy a globális gazdaságban nagy a vagyoni koncentráció, és rombolódik a társadalmi szolidaritás. A gazdagok elkülönült térségekben laknak, s nem vállalnak közösséget a társadalom többi tagjával. A globalizmus ideológiája visszaszorítja az állam szerepvállalását, pedig a hosszú távú problémák megoldásában a piac nem jeleskedik, s szükség lenne állami intézkedésekre. Ilyen hosszú távú probléma maga a környezetvédelem, és a fejlett országokban tapasztalható előregeedés is. Mindkettőre hosszú távú megfontolások alapján lehet csak felkészülni, és megoldást találni.

Nem kérdés, hogy miért most került a téma a figyelem középpontjába. A 2008-as nemzetközi pénzügyi válság, amely világméretű gazdasági válság kibontakozásához vezetett, egyértelműen bemutatta, hogy magának a pénzügyi rendszernek milyen kulcsszerepe van a folyamatok alakulásában. S mivel a válság kezelésének módja a világ elárasztása „fiat money”-val, teremtett pénzzel, (USA dollárral), további ingatagságot generál, napirenden is marad.

A kötet nem reked meg a felszínen. Foglalkozik olyan mélyebb rétegekbe vezető pszichológiai tényezőkkel is, mint a társadalom matrifokális szerveződése, szemben a hagyományos férfitársadalmakkal. (Ez ad magyarázatot, hogy a tudós kollektívában, pszichológiában, pszichiátriában jártas, a svájci Jung Intézet korábbi munkatársa is szerepel.) A gazdaságtörténeti megközelítés rámutat arra, hogy voltak olyan történelmi időszakok, amikor a mai értelemben vett, kincsképzésre is alkalmas pénzt csak az egymással nem szoros kapcsolatban álló, nagy távolságokra lakó – gyakorlatilag teljesen idegen – ügyfelek közötti fizetésekre alkalmazták, míg a szűkebb pátriában termény alapú, teremtett, csak fizetőeszközként használt pénzek szerepeltek. Kutatások kimutatták, hogy ezek a periódusok gazdasági szempontból virágzó időszakok voltak. Következik ebből, hogy a 18-19. században kialakult egységes nemzeti valutákon alapuló, Bretton Woods-i rendszer, különösen annak a hetvenes évek közepétől megváltozott rendszere nem Istentől való. Létezhetnek más rendszerek, így a párhuzamos valuták kombinációja, amelyek közül a korlátozottabb hatósugarú forgalmi

eszközök szolgálják a helyi árucseré és termelés bonyolítását, s a nemzetközi ügyleteknél kerülne sor a szélesebb pénzfunkciókat betöltő jelenlegi „fiat money” használatára.

A könyv bemutat néhány magán, és néhány állami kezdeményezésű kísérletet, amely már a gyakorlatban létezik. Nem kivitelezhetetlen tehát a párhuzamos valutakoncepció.

A főáramú közgazdaságtan kulcsszava napjainkban a hatékonyság. Az ökoközgazdászok irányzata viszont igyekszik tanulni a természeti törvényektől a gazdasági területen is. Egyik fontos alaptétel, hogy a természet optimalizálásra és nem maximalizálásra törekszik. A természet is hatékonyságot akar, de fontos az ellenállóképesség (reziliencia) megléte is, ami éppen a diverzitáson alapul. Ezen az alapon lehet gondolkodni a pénzügyi rendszerről is. Ha a pénzügyi rendszerben több valutát használunk, meglehetősen a hatékonyság sérül. Ugyanakkor, a reziliencia, vagyis a rugalmas alkalmazkodó képesség fokozódik. A fenntartható gazdasági folyamatokhoz e két kategória egyensúlyát kell megtalálnunk.

Hatékonyság és reziliencia harmóniája: ez a kulcsmondat. A maximális hatékonyságra törekvő rendszerek törékenyek, nem ellenállóak. A pénzügyi világban ezt fejezi ki, hogy az intézményi koncentráció néhány nagybankban, melyek túl nagyok ahhoz, hogy bukni engedjék őket, a rendszer sebezhetőségéhez, és gyakorlatilag a társadalom zsarolhatóságához vezetnek. Hiszen a mentő akciók a válságot követően nagyon komoly állami beavatkozásokat igényeltek, amelyeknek forrása mindenképpen az adófizető polgár. Adót meg ki fizet? Hát a modern gazdaságokban döntően nem a gazdagok. Az adók zöme a kisemberek vállát terheli. A jövedelemadó és a fogyasztási adók képezik az állam bevételeinek zömét. S ezek aránytalan mértékben terhelik a munkavállalói réteget a tulajdonosokkal szemben...

A monetáris szektorban igazán alátámasztva láthatjuk a könyv bevezetőjében közölt állítást, hogy a válság megoldása csak növelte a sebezhetőséget. A banki koncentráció ugyanis csak fokozódott a 2008-at megelőző állapotokhoz képest! Azt pedig tudjuk, hogy a reziliencia ellen hat a sokféleség megszűnése. A pénzügyi válságot azok az országok vészték át könnyebben, amelyekben jelentősebb volt a szövetkezeti szektor részaránya. A szövetkezeti pénzügyintézetek ügyfélköre korlátosabb; általában jövedelmezőségük is alacsonyabb, mint a multi-bankoké. De nem voltak csatornái azoknak a „fertőzéseknek”, amelyek csaknem romba döntötték a világ pénzügyi rendszerét. Pedig azok az instrumentumok, amelyekkel a „nagyok” kereskedtek, roppant hatékonyak tűntek...

A könyv elgondolkodtató olvasmány, szakmabelinek, laikusnak egyaránt.

Minerva baglya csak a beálló alkonnal kezdi meg röptét.
(G. W. F. Hegel)

A TARTALOMBÓL

- ◆ *Leidinger Dániel* éles szemmel és kritikával leplezi le a városszerveződés, illetve urbanizáció jellemző folyamatát; a természet organikus szerveződésével szemben a civilizált városlakó emberiség egyre távolabb kerül attól, hogy létfeltételének, a természet elvárásának eleget tegyen.
- ◆ *Szabó István* dolgozata arra vállalkozik, hogy bemutassa a mezőgazdasági ágazat specifikumainak hatását az agrárágazat termelésére és a jövedelmezőségére.
- ◆ *Pozsgai Andrea* az elfajzott modern gazdasággal szemben az ökológia pozitív hatásait elemzi, előtérbe állítva a méhekre gyakorolt következményeket.
- ◆ *Kispál Gabriella* a klímaváltozás okozta aszályok enyhítését célzó öntözést vizsgálja a szőlő- és bortermelésben.
- ◆ *Dános Zsolt* három magyar egyetem válaszait analizálja, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás után hogyan változott az oktatás és a kutatás melletti harmadik misszió, a regionális szerepvállalás.
- ◆ *Szabó Dániel Róbert* a legmagasabb márkaértékkel rendelkező vállalatok reklámzenéit vette számba, abból a gyakorlati megfontolásból, hogy leírhatók-e azok a zeneelméleti összefüggések, amelyek a tudatos marketingkommunikáció zenei tervezéséhez járulhatnak hozzá.
- ◆ *Cyőri Szabó Róbert* átfogó képet adott a labdarúgás és a politika 20. századi magyarországi viszonyairól.
- ◆ *Botos Katalin* egy Római Klubnak készült igényes jelentést (fordító, szerkesztő: Sárdi Gábor) ismertet, amely a pénz és a fenntarthatóság kapcsolatát helyezi előtérbe.

